

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**AZGELİŞMİŞLİK SORUNU
DEMOKRASİ KRİZİ VE İNSANİ KALKINMA ENDEKSİNE
GÖRE AZGELİŞMİŞ DEMOKRASİLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI
Yrd. Doç. Dr. Gülise GÖKÇE

HAZIRLAYAN
Rıdvan IŞIK

KONYA - 2006

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
TABLOLAR	V
KISALTMALAR	IV
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

AZGELİŞMİŞLİK OLGUSU VE ÖZELLİKLERİ

1.1.AZGELİŞMİŞLİK KAVRAMI VE TANIMI	4
1.2.AZGELİŞMİŞLİĞİN BELİRTİLERİ.....	5
1.3.AZGELİŞMİŞ ÜLKELERİN ORTAK ÖZELLİKLERİ	7
1.3.1.Ekonomik Özellikler.....	7
1.3.2.Sosyal Kültürel ve Teknolojik Özellikler	18
1.3.3.Siyasal Özellikler	26
1.4.KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE AZGELİŞMİŞ ÜLKELER.....	27

II. BÖLÜM

KALKINMA KURAMLARI

2.1.KALKINMANIN ÖLÇÜTLERİ.....	31
---------------------------------------	-----------

2.2.GELENEKSEL KALKINMA KURAMLARI	32
2.2.1.Dengeli Kalkınma	32
2.2.1.1. İktisadi Gelişmenin Aşamaları Kuramı: Rostow.....	34
2.2.1.1.1. Geleneksel Toplum.....	34
2.2.1.1.2.Harekete Geçiş Dönemi	35
2.2.1.1.3.Kalkış Dönemi.....	35
2.2.1.1.4.Olgunluk Dönemi	35
2.2.1.1.5.Kitle Tüketimi Dönemi	36
2.2.1.2.Sınırsız Emek Arzıyla İktisadi Kalkınma: Lewis	36
2.2.1.3.Fakirliğin Kısır Döngüsü: Ragnar Nurkse	38
2.2.1.4.Büyük İtiş Kuramı: Paul Rosentein Rodan	40
2.2.2.Dengesiz Kalkınma	41
2.2.2.1.Hirschman Modeli	42
2.2.2.2.Kalkınma Kutupları Modeli: François Perroux.....	43
2.2.3.Geleneksel Kalkınma Kuramlarına Yöneltilen Eleştiriler.....	44
2.3.YAPISALCI KURAM VE LATİN AMERİKA EKONOMİK KOMİSYONU	45
2.4.BAĞIMLILIK KURAMLARI.....	59
2.4.1.Ekonomik Azgelişmişliğin Nedenleri: Paul Baran	51
2.4.2.Metropol-Uydu İlişkisi: Andre Gunder Frank.....	52
2.4.3.Tıkanmış Kalkınma: Samir Amin.....	55

2.4.4.Dünya Sistemi Kavramı: Emmanuel Wallerstein	57
2.4.5.Eşitsiz Mübadele: Arghiri Emmanuel	60
2.4.6. Bağımlılığın Özellikleri: Theotino Dos Santos.....	62
2.4.7.Bağımlılık Kuramlarına Yöneltilen Eleştiriler	63
2.4.8.Geleneksel Kalkınma Kuramları ile Bağımlılık Kuramlarının Karşılaştırılması	65
2.5.KALKINMADA ALTERNATİF YAKLAŞIM SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA.....	68

III. BÖLÜM

AZGELİŞMİŞ ÜLKELERDE SİYASAL SİSTEMLER VE

KALKINMA SORUNU

3.1.KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE DEMOKRASİ VE AZGELİŞMİŞ ÜLKELERDE DEMOKRASİ KRİZİ	72
3.1.1.Demokrasi Nedir?.....	73
3.1.2.Demokratik Sürecin Özellikleri.....	75
3.1.3.Demokrasinin İşleyişini Kolaylaştıran Altyapılar	77
3.2.AZGELİŞMİŞ ÜLKELERDE GÖRÜLEN SİYASAL SİSTEMLER.....	80
3.2.1.Otoriter Sistem.....	81
3.2.2.Askerî Sistem	82
3.2.3.Tek Partili Sistem	87
3.2.4.Başkanlık Sistemi.....	90

3.2.5. Krallık Sistemi	92
3.3.AZGELİŞMİŞ ÜLKELERDE DEMOKRASİ ÖLÇÜMÜ	93
3.3.1. Birleşmiş Milletler İnsani Kalkınma Endeksi.....	93
3.3.2. Freedom House Özgürlük Endeksi	104
3.3.3. Uluslararası Şeffaflık Örgütü Yolsuzluk Algılama Endeksi	113
3.4.AZGELİŞMİŞ ÜLKELERDE DEMOKRASİ KALKINMA VE YÖNETİM SORUNLARI.....	121
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	127
KAYNAKÇA	131

TABLÖLAR

Tablo 1. İşsizlik Oranları.....	9
Tablo 2. Kentsel Kırsal Nüfus.....	12
Tablo 3. Nüfus Göstergeleri.....	19
Tablo 4. Geleneksel Kalkınma Kuramları İle Bağımlılık Kuramlarının Benzer ve Farklı Yönleri.....	67
Tablo 5. Demokrasiyi Elverişli Kılan Unsurlar	78
Tablo 6. Birleşmiş Milletler İnsani Kalkınma Endeksi	95
Tablo 7. İnsani Kalkınma Endeksinin Hesaplanması	103
Tablo 8. Freedom House Özgürlük Endeksi	104
Tablo 9. Uluslararası Şeffaflık Örgütü Yolsuzluk Algılama Endeksi	116

KISALTMALAR

ECLA: Latin Amerika Ekonomik Komisyonu

UNDP: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

UŞÖ: Uluslararası Şeffaflık Örgütü

PR: Siyasal Haklar

CF: Sivil Özgürlükler

S: Durum

F: Özgür

NF: Özgür Değil

PF: Kısmen Özgür

a.g.e.: adı geçen eser

a.g.m.: adı geçen makale

s.: sayfa

ss.: sayfalar

Der.: Derleyen

Ed.: Editör

Çev.: Çeviren

ÖZET

Günümüzde 150 ülke ve 5 milyar insan azgelişmişlik sorunu ile karşı karşıyadır. Azgelişmişlik kalkınmada, büyümede, milli gelirin dağılımında, eğitim düzeyinde, kentleşme oranında ve kadın-erkek eşitliğinde kendini gösteren bir sorundur.

Yolsuzluk, yoksulluk ve demokrasi sorunu azgelişmiş ülkelerle birlikte anılmaktadır. Bu konuda her yıl dünya çapında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, Özgürlük Evi ve Uluslararası Şeffaflık Örgütü gibi uluslararası alanda faaliyet gösteren kuruluşlar belirli parametreler kullanarak ve çeşitli veriler hazırlayarak ülkelerin gelişmişlik ve azgelişmişlik düzeyini ortaya koymaktadır. Listede Avrupa ülkelerini üst sıralarda, Afrika, Ortadoğu, Güney ve Doğu Asya'daki ülkeler alt sıralarda görmekteyiz. Bu konuda yapılması gereken görev yolsuzluk ve yoksulluğun azaltılarak, demokratikleşme sürecinde ilerleme kaydetme ve gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki uçurumun kapatılmasını sağlamaktır.

ABSTRACT

Today there are nearly one hundred fifty countries with five billion people facing with development problem. Underdevelopment is regard as a problem which is directly related to improvement, growth, sharing national income, education level, urbanization ratio and male-female equality.

Corruption, poverty and democracy issues are widespread questions to be solved by developing countries. To this end, certain international organizations such United Nations Development Program, Freedom House and Transparency Organization a number of policies as to the development levels of countries by using objective parameters and reviewing have the situation every year. We can see European countries with least degree of negative examples, where as at the top and African, Middle Eastern and South-East Asian countries are displaying rather poor performances. The major aim of developed and developing countries is to fight corruption and poverty during the toward democracy. Consequently, they endeavour to bring transparency and wealth by providing more democracy and less human right violations.

GİRİŞ

Az gelişmişlik sorunu gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınmalarını tamamlaması neticesinde ortaya çıkmıştır. Ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal açıdan incelenmesi gereken az gelişmişlik olgusu yoksulluk, yolsuzluk ve demokrasi sorunu ile birlikte anılmaktadır. Gelişmiş ülkeler sanayileşmeyi tamamladıktan ve tarımda modernleştikten sonra geride kalan ülkeler başka bir ifadeyle az gelişmiş ülkeler de sanayileşmek ve tarım sektörünü geliştirmek amacıyla kalkınma programı uygulamak zorundadır. Bu bağlamda kalkınma hedefine gelişmiş ülkeler model alınarak, onların izlediği yol takip edilerek yada az gelişmiş ülkelerin iç yapısına uygun modeller uygulanarak ulaşılabacaktır.

Az gelişmiş ülkeler kişi başına düşen milli gelirin düşük olduğu, eğitim ve sağlık gibi hizmetlerin yetersiz seviyede verildiği, okur-yazar oranının düşük, işsizlik oranının yüksek ve yaşam standartlarının düşük olduğu, geleneksel yaşam tarzının sürdürdüğü, dış borçların yüksek olduğu, kentleşme oranının dengesiz olarak dağıldığı, mal ve hizmet ihracatının düşük seviyede gerçekleştiği, üretiminde, sınırlı düzeyde mal ihracatında yoğunlaştığı, bilimsel çalışmaların düşük olduğu ülkeler olarak tanımlayabiliriz.

Bugün dünyada 150'ye yakın ülkenin ortak sorunu az gelişmişliktir. Az gelişmişliğin bu ülkelerin ortak kaderi mi olduğu sorusu aklımıza gelen bir sorudur. Çalışmada az gelişmişliğin neden kaynaklandığı, az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere farkları, az gelişmiş ülkelerin ortak özellikleri, az gelişmişlikten kurtulma yolları, az gelişmişliğin sonuçları, az gelişmiş ülkelerde demokrasi anlayışı sorularına cevap aranacaktır.

Çalışmanın amacı az gelişmişlik sorununun kalkınma ve demokrasi ile ilişkisini ortaya koyarak, az gelişmişlikten kurtulmanın yolunun kalkınmadan mı yoksa demokratikleşmeden mi gerçekleşeceğini ortaya çıkarmaktır.

Bu çalışmanın yönteminde kaynak taraması yapılarak uluslararası istatistiklerle mevcut kaynaklar teyit edilmiştir.

Tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde azgelişmiş olgusu üzerinde durulmuş ve azgelişmiş ülkelerin ortak özellikleri irdelenmiştir. Azgelişmişlik her yerde aynı biçimde ortaya çıkmamıştır. Azgelişmiş ülkeleri belirleyen çok sayıda özellik bulunmaktadır. Hiç şüphe yoktur ki bunları birkaç maddede sınırlamak kolay değildir. Fakat bu özellikleri temel anlamda çoğu yerde geçerli olmak üzere bir yerde toplamak mümkündür. Azgelişmiş ülkelerin ortak özellikleri olarak ekonomik, sosyal kültürel ve teknolojik ile siyasal özellikleri sıralayabiliriz.

İkinci bölümde, kalkınma kuramlarına değinilmiştir. Kalkınma kuramları azgelişmişliğin nasıl ortadan kaldırılacağı ve kalkınma için geçerli yolun hangisi olacağı konusunda yoğunlaşmaktadır. Bunun yanında kalkınma kuramları ekonominin hangi yollardan kalkınacağı, bu süre zarfında takip edilecek usul ve yolların hangileri olacağı, azgelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkelerin yapısal anlamda geçirdikleri evrelerin aynı olup olmadığı sorularına cevap aranmaktadır. Bu itibarla sırasıyla Geleneksel Kalkınma Kuramcıları, Yapısal Kalkınma Kuramcıları ve Bağımlılık Kuramcıların görüşleri belirtilerek sözkonusu kuramlar arasındaki farklı ve benzer yönlerle değinilmiştir.

Geleneksel Kalkınma Kuramlarının yaklaşımı azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelerin geçirdiği aşamaları takip ederek ulusal ekonominin kalkınacağı yönündedir. Gelişme statik bir kavram olup, azgelişmiş toplumlar bunu diğer ülkelerin tecrübelerine çerçevesinde gerçekleştirecektir. Dolayısıyla kapitalist gelişme olanaklı hale gelmektedir. Yapısalcı Yaklaşımlar azgelişmiş ve gelişmiş ülkelerin ekonomileri arasındaki yapısal farklılıklara işaret etmektedir. Ayrıca yapısal farklılıklar ekonomik kalkınmayı belirleyen değişkenleri belirlemektedir. Yapısalcı Yaklaşımda uluslararası ticaret hacmi göz ardı edilmeden ulusal ekonominin yapısal boyutları incelenmektedir. Bir diğer kalkınma kuramlarından olan Bağımlılık Kuramları azgelişmiş ülkelerde kapitalist gelişmenin kolay olmadığı, kapitalist sistem içerisinde azgelişmiş ülkelerin kalkınamayacağı görüşünde hemfikirdir. Her ülke kendi iç dinamizmine ağırlık vererek kalkınma sağlanacaktır. Bağımlılık Kuramları ulusal ekonominin diğer ekonomilerle olan ilişkilerine yoğunlaşmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, İnsani Kalkınma Endeksi, Özgürlük Endeksi ile Yolsuzluk Endeksi ve azgelişmiş ülkelerdeki demokrasi anlayışı ele alınmıştır. İnsani Kalkınma Endeksine göre ülkeler yüksek gelişmiş, orta düzeyde gelişmiş ve düşük

düzeyde gelişmiş ülkeler olarak sınıflandırılmaktadır. Düşük gelişmişlik düzeyindeki ülkeler ile azgelişmiş ülkeler benzer özelliklere sahiptir. Özgürlük Endeksine göre ülkeler özgür, kısmen özgür ve yarı özgür olarak üçe ayrılmaktadır. Özgürlük ile demokrasi arasında olumlu yönde ilişki bulunmaktadır. İnsani Kalkınma endeksi hesaplanırken yaşam beklentisi, eğitim durumu, yetişkinlerde okuryazarlık ve okullaşma oranı, kişi başına düşen gelir düzeyi, sağlık ve beslenme gibi ölçütlere yer verilmektedir. Özgürlük endeksi hesaplanırken ülkelerin siyasal durumu ve sivil özgürlükler göz önüne alınmaktadır. Yolsuzluk Endeksi Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün her yıl düzenli olarak hazırladığı yolsuzlukların boyutlarını ortaya koymak amacıyla her ülkede yapılan anketlerin özeti olarak hazırlanmaktadır.

Son olarak azgelişmiş demokrasilerin demokratikleşme çabaları ve siyasal sistemlerine yer verilecektir. Azgelişmiş ülkelerde demokrasi anlayışı tam gelişmemiş, ekonomik nedenlerden dolayı süreklilik kazanamamıştır. Ekonomik kalkınma demokratik rejimlerin temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda azgelişmiş ülkelerdeki demokrasi ile gelişmiş ülkelerdeki demokrasi farklıdır.

I. BÖLÜM

AZGELİŞMİŞLİK OLGUSU VE ÖZELLİKLERİ

Gelişmiş ülkeler ticaret hacminin geniş olduğu, ileri teknoloji transferinin arttığı, finans piyasalarının genişlediği, kalifiyeli işgücünün yeterli düzeyde olduğu, sermaye akışının düzenli olduğu, siyasal kültürün yerleştiği ülkelerdir. Azgelişmişlik olgusu gelişmesini tamamlayamamış ülkelerin içinde bulundukları durumu anlatır. Bu bölümde azgelişmiş ülkeler ve ortak özellikleriyle küreselleşmenin azgelişmiş ülkelere olan etkileri üzerinde durulacaktır.

1.1. AZGELİŞMİŞLİK KAVRAMI VE TANIMI

Azgelişmişlik, ekonomik ve siyasi platformda karşımıza çıkmaktadır. Soğuk savaş döneminde iki kutuplu bir dünyanın ortaya çıkmasıyla yeni dünya düzeninde bu kutuplarda yer almayan devletler azgelişmiş veya 3. dünya ülkelerdir. Fakat bu ülkeler sistematik bir şekilde örgütlü ülkeler olmayıp, homojen özelliklere sahip değildir. Azgelişmiş ülkeler geniş bir alana yayılmışlardır. Latin Amerika, Afrika, Ortadoğu, Güney ve Doğu Asya, Japonya ve Güney Kore hariç Uzak Doğu ülkeleri azgelişmiş ülkeler arasında yer almaktadır. Bu kadar geniş alana yayılmış olup, kendi aralarında türdeş değildir. Aynı eksen de hareket etmeseler de maruz kaldıkları sorun aynıdır. Dış borçlanma, kredi, müdahale kıskacında kalan azgelişmiş ülkeler bu şekilde gelişme yolunda ilerlemektedirler¹.

Azgelişmiş ülkeler, 1955 yılında Bandung Konferansında bir araya gelen çoğu Asya-Afrika ülkelerinin benimsediği bağılantısızlık politikasıyla siyasi bir eksen de doğmuş, gelişmiş Batılı ülkeler ile Doğu Bloku sosyalist ülkeler dışında yer alan ülkeler olarak düşünülmektedir². Bu şekilde 150 ye yakın ülkeyi bu grup içine dahil edebiliriz. Azgelişmişlik, üçüncü dünya ülkelerinin sahip olduğu ortak bir özellik olup, bunun yanı sıra gelir adaletsizliği, eşitsizlik, bağımlı hareket edebilme, teknolojiyi kullanamama,

¹ İsmail Türk, **Maliye Politikası**, Güncelleştirilmiş 15. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2003, s.231.

² İbrahim S. Canbolat, **Gelişmekte Olan Ülkeler**, Aktüel, İstanbul, 2004, s.14-15.

dengesiz büyüme, siyasi kaos, işsizlik, modernleşememe, yoksulluk, yolsuzluk, eğitimsizlik, açlık bu ülkelerde çok sık görülen sorunlar arasında yer almaktadır³.

Kişi başına düşen milli gelirin, gelişmiş ülkelerin milli gelirinden çok daha az olduğu ülkeleri azgelişmiş ülkelerdir. Düşük gelirli ülkeler 765 \$ veya daha az geliri olan, 766-9.385 \$ geliri olan ülkeler orta gelirli, 9.386 ve daha fazla geliri olan ülkeler ise yüksek gelirli ülkeler olarak kabul edilmektedir⁴. Bölgesel dengesizliklerin giderildiği, ülke çapında kalkınmanın sağlandığı ve ekonomik açıdan iyi koşulların bulunduğu ülkeler gelişmiş ülkeler olarak tanımlanabilir. Bu ülkeler dünya nüfusunun dörtte birinden daha azına sahip bulunmakta ve hepsi benzer iklim koşullarına sahip olmaktadır. Ekonomik bakımdan geri kalmış ülkeler dünya nüfusunun dörtte üçünü içine almakta ve çoğunluğu tropikal iklimde yer almaktadır. Kendi ekonomilerini düzene sokamayan ve vatandaşlarına yeterli standardı sağlayamayan ülkeler en az gelişmiş ülkelerdir. Bu ülkeler ekonomik, kuramsal ve insan kaynakları bakımından oldukça yetersiz durumdadır. Ayrıca bu ülkelerin ekonomileri dış darbelere veya doğal afetlere karşı kırılgan bir yapıya sahiptir⁵.

Ülkelerin gelişmiş veya azgelişmiş olduklarının belirlenmesinde karşılaşılan zorluk ve eksiklik, az gelişmiş ülkelerin hangi ülkeler oldukları ve ne gibi özelliklere sahip olduklarını belirleyen çalışmalar, geri kalmışlığı ve geri kalmışlıktan kurtulmanın yollarını bulmak için Birleşmiş Milletler Kalkınma Endeksi, Uluslararası Çalışma Örgütü ve Dünya Bankası gibi kuruluşları etkin rol oynadıkları görülmektedir⁶.

1.2. AZGELİŞMİŞLİĞİN BELİRTİLERİ

II. Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle Asya ve Afrika'da köklü değişiklikler yaşanmış ve uluslararası siyaset yeniden şekillenmiştir. Bu bölgede birçok sömürge devleti bağımsızlıklarını kazanmıştır. Ekonomik ve sosyal sorunlar ile karşı karşıya olan bu devletler yaşam standardını yükseltmek için harekete geçmesi ve yetişmiş insan kaynağına ihtiyaç duymaktadırlar. Bu ülkelerin maddi ve beşeri kaynaklarını kullanan

³ İbrahim S. Canbolat, **Gelişmekte Olan Ülkeler ve Dış Politika**, Alfa, İstanbul, 1999, s.15.

⁴ Serhan Oksay, **Kalkınmanın Finansmanı**, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, 2005, s.17.

⁵ Tümertekin, Nazmiye Özgüç, **Ekonomik Coğrafya: Küreselleşme ve Kalkınma**, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1999, s.87.

⁶ www.turkelminibas.net , Türkel Minibaş, **Kalkınma İktisadı 2004-2005 Ders Notları**, 12.12.2005.

modern teknolojiye sahip gelişmiş ülkeler ile bağımsızlığını yeni kazanan azgelişmiş ülkeler arasındaki makas sürekli büyümektedir⁷.

Toplumların gelişimine baktığımızda aşağı yukarı aynı evrelerden geçtiğini görmekteyiz. Bu itibarla, azgelişmiş ülkeler tarihsel gelişme sürecinde de geri planda kalmışlardır. Azgelişmiş ülkelerin şu anki yaşadığı durumu gelişmiş ülkeler de birkaç yüzyıl önce yaşamıştır.

Azgelişmiş ülkelerde yatırım yeterli düzeyde değildir. Yatırımın eksikliğinin nedeni ise tasarrufun yapılamamasıdır. Yatırımları harekete geçirecek tasarruf miktarının sağlanması için de gelişmiş ülkelerin katkısı sağlanmalıdır⁸. Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan bir raporda azgelişmiş ülkelerde kişi başına düşen geliri yılda %2 oranında artırabilmek milli gelirin %20' sinin yatırımlara ayrılması gerektiği, buna karşılık bu ülkelerde yurt içi tasarrufun %5 düzeyinde olduğundan ekonomik gelişmenin sağlanamadığı belirtilmektedir⁹. Gelişmiş ülkelerde yurt içi tasarruf oranı ise %10 dolayındadır¹⁰.

Dünyadaki nüfusun dörtte birini oluşturan gelişmiş ülkeler gıdanın yarısını tüketmektedir. Dünya nüfusunun kalan kısmı ise yetersiz beslenmektedir. Üretimindeki yetersizlik ile gelir dağılımında adaletsizlik dengesiz beslemeyi boyutlara taşımaktadır. Beslenmenin yetersiz oluşu azgelişmişliğe sebep olmaktadır. Geri kalmışlıkta etkili olan açlık ve yetersiz beslenme eskiden olduğu gibi günümüzde de sürmektedir.

Azgelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında gelir farklılığı her geçen gün artmaktadır. 2000 yılı itibariyle yoksul insan sayısı 1.2 milyarı geçmektedir. Bu sayının %43.5'i Güney Asya'da, %23.63'ü Güney Sahra'da, %23.2'si Asya-Pasifik'te, %6.5'i ise Latin Amerika'da yaşamaktadır. Nüfus artış hızının azgelişmiş ülkelerde daha hızlı olması bu sayının daha artmasına neden olacaktır.

⁷ Oksay, a.g.e., s. 43-44.

⁸ Çiğdem Şahin, **kapitalizm ve yoksulluk**, Çivi yazıları, İstanbul, 2000, s.49.

⁹ Nazım Öztürk, **Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım**, Roma Yayınları, Ankara, 2005, s.60-61.

¹⁰ Fuat Ercan, **Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik**, Bağlam Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2003, s. 86.

Diğer taraftan, azgelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki bir diğer kriter teknoloji üretme yeteneğidir. Teknolojide yaşanan baş döndürücü değişime azgelişmiş ülkeler her zaman ayak uyduramamaktadır.

Kişi başına düşen enerji miktarı yaşam standardı hakkında ipucu vermektedir. Gelişmiş ülkelerde kişi başına 10.030 kilovat saat enerji tüketimi düşerken, azgelişmiş ülkelerde bu oran 400 kilovata kadar inmektedir¹¹.

Özetle, azgelişmişliğin belirtileri tasarruf oranının yetersizliği, yatırımların eksikliği, pazarın yeterli düzeyde olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu belirtileri bir araya koyduğumuzda Nurkse'nin kısır döngü analizi karşımıza çıkmaktadır. Nurkse'ye göre geniş bir pazara sahip ve büyük ölçekli sermaye birikimine sahip olan ülkeler gelişmiş ülkelerdir. Azgelişmiş ülkeler ise pazar küçüktür, çünkü üretkenlik düşük düzeyde ve sermaye birikimi yetersizdir. Azgelişmiş kaynaklar, düşük üretkenlik, düşük gelir düzeyi kısır döngüye sebep olmaktadır¹².

1.3. AZGELİŞMİŞ ÜLKELERİN ORTAK ÖZELLİKLERİ

Azgelişmiş ülkelerin çeşitli özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler ekonomik, sosyal, ekonomik, teknolojik ve siyasal özellikler olarak üç başlık altında incelenecektir.

1.3.1. Ekonomik Özellikler

Azgelişmiş ülkelerin ekonomik özellikleri arasında kişi başına düşen gelir seviyesinin düşüklüğünü, tarıma dayalı üretim biçimini, bağımlı ticaret yapısını, alt yapı yatırımlarının yetersizliğini, teknolojik yoksunluk ve gelir bölüşümünün hakça paylaşılamamasını, dış borcun ve işsizliğin sürekli artmasını sayabiliriz.

İnsanların refahının, bir ülkenin gelişmişliğinin en iyi göstergesi kişi başına düşen gelir kabul görülmektedir¹³. Kişi başına düşen gelir açısından gelişmiş ülkelerle azgelişmiş ülkeler arasında büyük bir uçurumun olduğu dikkat çekmektedir. Yüksek gelirli ülkelerin ortalama kişi başına geliri 26.310 \$ olup, düşük gelirli ülkelerde kişi

¹¹ Öztürk, a.g.e., s.61-65.

¹² Ercan, a.g.e., s.87-88.

¹³ Muhittin Kaplan, "Gelişmekte Olan Ülkelerin Özellikleri", (Ed. Sami Taban, Muhsin Kar), **Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2004, s.8.

başına düşen gelir miktarı 430 \$ dır. Görüleceği üzere aradaki gelir arasında 60 kat fark bulunmaktadır. Azgelişmiş ülkelerin gelir seviyesinin düşük olmasında yetersiz sermaye, niteliksiz işgücü teknolojiyi kullanamama, eğitim düzeyinin düşük olması ve buna bağlı olarak nüfus artış hızının yüksek olması sayılmaktadır. Gelir seviyesinin düşük olmasından dolayı tasarruflar da düşük kalmakta, bu itibarla yatırımlar da azalmaktadır. Yatırımların istenilen seviyede olmaması nedeniyle de yoksulluk aşılamamaktadır¹⁴.

Azgelişmiş ülkelerde gelirin büyüme hızı gelişmiş ülkelerinkinin rakamsal olarak biraz büyük olmasına rağmen gelir artış hızı nüfus artışına ayak uydurmakta güçlük çekmektedir. Bunun sonucu olarak makas büyümekte azgelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında eşitsizlik daha da artmaktadır¹⁵. Gelişmiş ülkelerin %1.3 lük gelir artış hızına karşılık 342 \$ gelir artışı görülmesine rağmen, azgelişmiş ülkelerde gelir artış hızı %4.4 olsa da buna karşı gelen miktar 19 \$ dır¹⁶.

Azgelişmiş ülkelerin karşılaştıkları bir diğer sorun dış borçtur. Dış borç stokunun yüksekliği, bu ülkelerin kalkınmalarında engel olmaktadır¹⁷. Azgelişmiş ülkelerin dış borcu 2 trilyon \$ ı geçmiştir¹⁸. Ülke koşullarına uygun kalkınma stratejilerinin uygulanmayışı, dış dünyadan çabuk etkilenebilirliğini de beraberinde getirmektedir. Bu ülkelerdeki yetersiz üretim, dış ticaret ve sermaye birikimi ve tasarrufların düşük ve cari hesap ödemeleri açıklarının yüksekliği borç stokunun önemli nedenler arasındadır. Dış borçları ödeyebilmek için ihracatın artırılması, yeni dış borçların alınması gerekmektedir. Kısa sürede ihracatın artırılması mümkün olmadığından yeniden borçlanılarak borcu borç ile ödeme yoluna gidilmekte ve ekonomi dış borç krizine girmektedir¹⁹. Başka bir ifadeyle, yatırımlarını dış kaynaklardan finanse eden azgelişmiş ülkeler dış borç miktarını artırmaktadır. Artan dış borç miktarı da reel faiz oranlarını yükseltmektedir. Yatırım oranları da bundan olumsuz yönde etkilenip, azgelişmiş ülkeler kendilerini reel faiz dış borç döngüsü içinde

¹⁴ Öztürk, s.10-13.

¹⁵ Maurice Dobb, **Kapitalizm Sosyalizm Azgelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma**, (Çev. Doç.Dr. Mehmet Selik), AÜ SBF Yayınları, SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1981, s.126.

¹⁶ Öztürk, **a.g.e.**, s.10.

¹⁷ Kaplan, **a.g.m.**, s.13.

¹⁸ Michel Chossudovsky, **Yoksulluğun Küreselleşmesi**, (Çev.Neşenur Domaniç), Çiviyazıları, İstanbul, 1999, s.15.

¹⁹ Oksay, **a.g.e.**, s.20.

bulmaktadır²⁰. Ağır dış borç yükü altında ezilen ülkeler için IMF ve Dünya Bankası tarafından uyum ve reform programı hazırlanmıştır²¹. Aynı bütçe disiplini, devalüasyon, özelleştirmeden oluşan uyum programı borçlu ülkelerde aynı şekilde uygulanmaktadır. Borçlu ülkeler ekonomik bağımsızlıktan, para ve maliye politikalarını uygulama rolünden feragat edip, ekonomik bürokrasi yeniden örgütlenerek, ekonominin aktörleri üzerinde bir vesayet yetkisi kurulmaktadır²². Milli gelirinin önemli bir kısmını dış borç ödemelerine ayıran ülkeler dış politikada da etkinliği azalmaktadır²³.

Az gelişmiş ülkelerde görülen bir diğer özellik yüksek ve artan oranlı işsizlik ve eksik istihdamdır. İşgücünün yetersiz ve kötü kullanımı sonucu eksik istihdam ve işsizlik sorunu gözlemlenir. Az gelişmiş ülkelerde işsizlik oranı %10-15 oranındadır. Bu oran genç nüfusta daha fazladır²⁴. İşsizliğin temel nedeni nüfusun hızla artarken iş imkanlarının buna paralel olarak artmamasından kaynaklanmaktadır²⁵. Ekili tarım arazilerin büyüklüğüne oranla yüksek bir nüfus yoğunluğuna ve hiç çalıştırılmayan yada normalin altında iş bulabilen büyük bir işgücü potansiyeli bulunmaktadır. Kentlerde de topraksızlarla borç ve açlık zoruyla iş için kentlere akın eden köylülerin meydana getirdiği işsizler bulunmaktadır²⁶.

Tablo 1 . İşsizlik Oranları

Ülke	Yıl	Toplam	Erkek	Bayan
Arnavutluk	2003	15	13	18
Cezayir	2004	18	18	18
Arjantin	2003	16	16	15
Ermenistan	2005	8	5	12
Avustralya	2005	5	5	5
Avusturya	2004	5	5	5
Azerbaycan	2004	1	1	2
Bahama	2003	11	11	10
Bangladeş	2003	4	4	5
Barbados	2004	10	9	11
Belarus	2004	2	...	...
Belçika	2004	9	8	10
Belize	2002	10	8	15
Bolivya	2002	5	4	7

²⁰ Kaplan, **a.g.m.**, s.13.

²¹ Canbolat, Gelişmekte Olan..., **a.g.e.**, s.206.

²² Chossudovsky, **a.g.e.**, s.40.

²³ Canbolat, Gelişmekte Olan..., **a.g.e.**, s.207.

²⁴ Oksay, **a.g.e.**, s.19.

²⁵ Muhteşem Kaynak, **Ekonomik Kalkınma**, Şirin Kırtasiye, Ankara, 1988, s.24.

²⁶ Dobb, **a.g.e.**, s.127.

Botsvana	2001	20	16	24
Brazilya	2004	9	7	12
Bulgaristan	2004	12	13	12
Burundi	1999	14	15	13
Kamboçya	2001	2	2	2
Kamerun	2001	8	8	7
Kanada	2005	7	7	7
Şili	2005	7	6	9
Çin	2005	4	...	...
Kolombiya	2005	12	9	16
Kosta Rika	2004	7	5	9
Hırvatistan	2004	14	12	16
Kıbrıs	2005	5	4	7
Çek Cumhuriyeti	2005	8	7	10
Danimarka	2005	5	5	6
Dominik	2001	11	12	10
Dominik Cumhuriyeti	2004	18	11	31
Ekvator	2004	9	7	11
Mısır	2003	11	8	23
El Salvador	2004	7	9	4
Estonya	2004	10	10	9
Etyopya	2004	23	16	31
Fiji	1995	5	...	...
Finlandiya	2004	9	9	9
Fransa	2004	10	9	11
Fransız Guyanası	2004	26	23	31
Gürcistan	2004	13	13	12
Almanya	2004	11	12	10
Yunanistan	2003	9	6	14
Guatemala	2003	3	3	5
Honduras	2005	4	3	6
Macaristan	2005	7	7	8
İzlanda	2003	3	3	4
Hindistan	2000	4	4	4
Endonezya	2002	9	...	...
Irak	2004	27	29	15
İrlanda	2004	4	5	4
İsrail	2005	9	9	10
İtalya	2003	9	7	12
Jamaika	2005	11	7	15
Japonya	2004	5	5	4
Kazakistan	2004	8	7	10
Kore	2004	4	4	3
Kuveyt	2002	1	1	2
Kırgızistan	2002	13	11	14
Litvanya	2005	9	9	8
Lesoto	1997	39	31	47
Letonya	2004	13	11	13
Lüksemburg	2005	5	...	...
Madagaskar	2002	5	4	6
Malezya	2003	4	4	4
Malta	2004	7	6	9

Marşal Adaları	1999	31	28	37
Moritus	2004	9	6	14
Meksika	2004	3	2	3
Moldova	2004	8	10	6
Moğolistan	2004	4	3	4
Karadağ	2003	15	14	16
Fas	2003	12	12	13
Namibya	2000	34	28	39
Hollanda	2003	4	4	4
Yeni Zelanda	2005	4	3	4
Nikaragua	2002	12	...	...
Norveç	2005	5	5	4
Pakistan	2002	8	7	17
Panama	2004	12	9	17
Papua Yeni Gine	2000	3	4	1
Paraguay	2003	8	7	10
Peru	2004	11	9	12
Filipinler	2004	11	10	12
Polanya	2004	19	18	20
Portekiz	2003	6	6	7
Porto Riko	2004	11	12	9
Katar	2001	4	2	13
Romanya	2004	8	9	7
Rusya Federasyonu	2004	8	8	8
Ruanda	1996	1	1	1
Sen Luka	2000	16	13	21
San Marino	2004	3	1	5
Suudi Arabistan	2002	5	4	12
Sırbistan	2003	15	14	16
Singapor	2003	5	6	5
Slovakya	2004	18	17	19
Slovenya	2004	6	6	6
Güney Afrika	2004	27	24	32
İspanya	2004	11	8	15
Sri Lanka	2004	9	6	14
Surinam	1999	14	10	20
İsveç	2004	6	6	5
İsviçre	2004	4	4	5
Suriye	2002	12	8	24
Tayvan	2003	5	6	4
Tacikistan	1997	3	2	3
Tanzanya	2001	5	4	6
Tayland	2004	2	2	1
Makedonya	2004	37	37	38
Trinidad ve Tobago	2002	10	8	15
Tunus	2003	14	...	...
TÜRKİYE	2004	10	11	10
Uganda	2003	3	3	4
Ukrayna	2004	9	9	8
BAE	2000	2	2	3
Birleşik Krallık	2004	5	5	4
ABD	2005	5	5	5

Uruguay	2003	17	14	21
Özbekistan	1995	0	0	1
Venezuela	2002	16	14	18
Vietnam	2004	2	2	2
Virjin Adaları	1997	6	...	...
Yemen	1999	12	13	8
Zambiya	1998	12	13	12
Zimbabve	1999	6	7	5

Kaynak: <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/socind/unempl.htm>
adresinden indirilmiştir. (21.02.2006)

Az gelişmiş ülkelerin nüfus yapısına baktığımızda nüfusun büyük bir bölümünün kırsal kesimde yaşadığını ve çalıştığını görmekteyiz. Bu oran az gelişmiş ülkelerde %65 civarındayken, gelişmiş ülkelerde ise %27 dolayındadır. Benzer bir şekilde az gelişmiş ülkelerin işgücünün %62 si tarım sektöründe çalışmaktayken gelişmiş ülkelerde bu oran %7 ye inmektedir²⁷. Gelişmiş ülkelerin gelirinin %68 i modern hizmet sektöründen, %29 u sanayi sektöründen, %3 ü tarım sektöründen elde edilmektedir. Az gelişmiş ülkelerde hizmet sektörünün payı %45, sanayi kesiminin payı %32, tarımdan elde edilen gelir %23 tür. Nüfusun büyük bölümünün tarımla uğraşmasına rağmen, tarımın milli gelir içindeki payı düşüktür. Az gelişmiş ülkeler kalkınmaları dengeli bir şekilde olması için tarım sektörünü geliştirmek, tarımsal ürünleri çeşitlendirmek, artırmak gereklidir. Tarımsal üretim teknolojilerin geri olmasının yanı sıra üretimin büyük oranda iklim koşullarına bağlı olması sonucu piyasa için üretim yapmak yerine kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik üretim tercih edilmektedir²⁸. Hatta küçük işletme ve küçük çiftçiler olumsuz iklim koşullarına dirençli olmamakta topraktan en yüksek verim alınmaya çalışılırken toprak elden gitmektedir²⁹.

Tablo 2. Kentsel Kırsal Nüfus

Ülke	Kentsel Nüfus Oranı (2005)	Kırsal Nüfus Oranı (2005)	Kentsel Nüfus Değişim Oranı (2000-2005)	Kırsal Nüfus Değişim Oranı (2000-2005)
Afganistan	22,9	77,1	6,1	4,2
Arnavutluk	45,4	54,6	2,1	-0,8
Cezayir	63,3	36,7	2,7	-0,3
Andora	90,6	9,4	0,0	4,4
Angola	53,3	46,7	4,1	1,5

²⁷ Oksay, a.g.e., s.19.

²⁸ Öztürk, a.g.e., s.14-16.

²⁹ Tümertekin/Özgüç, a.g.e., s.90.

Antigua ve Barbuda	39,1	60,9	2,2	0,7
Arjantin	90,1	9,9	1,2	-0,8
Ermenistan	64,1	35,9	-0,8	0,2
Avustralya	88,2	11,8	1,3	-0,6
Avusturya	66,0	34,0	0,3	0,1
Azerbaycan	51,5	48,5	0,9	0,4
Bahama	90,4	9,6	1,7	-1,6
Bahreyn	96,5	3,5	2,0	-7,1
Bangladeş	25,1	74,9	3,5	1,4
Barbados	52,7	47,3	1,4	-0,9
Belarus	72,2	27,8	0,1	-2,1
Belçika	97,2	2,8	0,2	-0,5
Belize	48,3	51,7	2,4	1,9
Benin	40,1	59,9	4,1	2,6
Bermuda	100,0	0,0	0,4	—
Bhutan	11,1	88,9	5,1	1,9
Bolivya	64,2	35,8	2,7	0,7
Bosna Hersek	45,7	54,3	1,4	-0,6
Botsvana	57,4	42,6	1,6	-1,7
Brazilya	84,2	15,8	2,1	-2,1
Virjin Adaları	60,5	39,5	2,5	-0,2
Brunei	73,5	26,5	2,9	0,6
Bulgaristan	70,0	30,0	-0,4	-1,4
Burkina Faso	18,3	81,7	5,2	2,7
Burundi	10,0	90,0	6,1	2,7
Kamboçya	19,7	80,3	5,1	1,3
Kamerun	54,6	45,4	3,6	-0,1
Kanada	80,1	19,9	1,2	0,3
Kape Verde	57,3	42,7	3,8	0,6
Orta Afrika Cumhuriyeti	38,0	62,0	1,6	1,2
Çad	25,3	74,7	5,0	2,9
Şili	87,6	12,4	1,5	-1,4
Çin	40,4	59,6	3,1	-0,9
Kolombiya	72,7	27,3	2,0	0,5
Komoros	37,0	63,0	4,4	1,7
Kongo	60,2	39,8	3,6	2,1
Kosta Rika	61,7	38,3	2,8	0,6
Fildişi Sahilleri	45,0	55,0	2,5	0,9
Hrvatistan	56,5	43,5	0,5	-0,2
Küba	75,5	24,5	0,2	0,3
Kıbrıs	69,3	30,7	1,4	0,8
Çek Cumhuriyeti	73,5	26,5	-0,2	0,3
Kore	61,6	38,4	1,0	-0,2
Demokratik Kongo Cumhuriyeti	32,1	67,9	4,3	2,1
Danimarka	85,6	14,4	0,5	-0,3
Cibuti	86,1	13,9	2,7	-1,5
Dominik	72,9	27,1	0,8	-1,0
Dominik Cumhuriyeti	66,8	33,2	2,8	-1,0
Ekvator	62,8	37,2	2,3	0,2
Mısır	42,8	57,2	2,0	1,8
El Salvador	59,8	40,2	2,3	1,2
Ekvator Ginesi	38,9	61,1	2,4	2,3

Eritre	19,4	80,6	6,0	3,9
Estonya	69,1	30,9	-0,6	-0,4
Etyopya	16,0	84,0	3,8	2,2
Faroe Adaları	38,8	61,2	1,9	-0,2
Fiji	50,8	49,2	1,9	-0,1
Finlandiya	61,1	38,9	0,3	0,3
Fransa	76,7	23,3	0,7	-0,4
Fransız Guyanası	75,6	24,4	2,7	2,2
Gabon	83,6	16,4	2,5	-2,1
Gambiya	53,9	46,1	4,7	0,9
Gürcistan	52,2	47,8	-1,3	-0,9
Almanya	75,2	24,8	0,1	0,0
Gana	47,8	52,2	3,8	0,7
Yunanistan	59,0	41,0	0,3	0,2
Guam	94,0	6,0	1,9	-1,0
Guatemala	47,2	52,8	3,3	1,6
Gine Bisau	29,6	70,4	2,9	3,0
Guyana	28,2	71,8	-0,1	0,3
Haiti	38,8	61,2	3,1	0,4
Honduras	46,5	53,5	3,2	1,5
Macaristan	66,3	33,7	0,3	-1,3
İzlanda	92,8	7,2	1,0	-0,3
Hindistan	28,7	71,3	2,3	1,3
Endonezya	48,1	51,9	4,0	-1,0
İran	66,9	33,1	1,8	-0,7
Irak	66,9	33,1	2,5	3,3
İrlanda	60,5	39,5	2,2	1,1
İsrail	91,6	8,4	2,0	1,6
İtalya	67,6	32,4	0,2	-0,1
Jamaika	53,1	46,9	1,0	0,0
Japonya	65,8	34,2	0,4	-0,2
Ürdün	82,3	17,7	3,2	0,8
Kazakistan	57,3	42,7	0,1	-0,8
Kenya	20,7	79,3	3,2	1,9
Kiribati	47,4	52,6	4,0	0,4
Kuveyt	98,3	1,7	3,7	2,7
Kırgızistan	35,8	64,2	1,4	1,1
Lao Demokratik Halk Cumhuriyeti	20,6	79,4	4,1	1,9
Letonya	67,8	32,2	-0,6	-0,4
Lübnan	86,6	13,4	1,2	0,1
Lesoto	18,7	81,3	1,0	-0,1
Liberiya	58,1	41,9	2,7	-0,4
Libya	84,8	15,2	2,4	-0,2
Liechtenstein	14,6	85,4	0,2	1,1
Litvanya	66,6	33,4	-0,5	-0,1
Lüksemburg	82,8	17,2	1,1	2,4
Madagaskar	26,8	73,2	3,4	2,6
Malavi	17,2	82,8	4,8	1,8
Malezya	67,3	32,7	3,7	-1,2
Maldiv	29,6	70,4	4,0	1,9
Mali	30,5	69,5	4,8	2,2
Malta	95,3	4,7	0,9	-6,3

Marşal Adaları	66,7	33,3	3,7	3,0
Moritanya	40,4	59,6	3,2	2,8
Moritus	42,4	57,6	0,8	1,1
Meksika	76,0	24,0	1,7	0,3
Mikronezya	22,3	77,7	0,6	0,6
Monako	100,0	0,0	1,1	—
Moğolistan	56,7	43,3	1,2	1,1
Karadağ	52,2	47,8	0,2	-0,3
Fas	58,7	41,3	2,7	-0,2
Mozambik	34,5	65,5	4,3	0,9
Myanmar	30,6	69,4	2,9	0,4
Namibya	35,1	64,9	3,0	0,6
Nepal	15,8	84,2	5,3	1,6
Hollanda	80,2	19,8	1,4	-2,7
Yeni Zelanda	86,2	13,8	1,2	0,3
Nikaragua	59,0	41,0	2,7	1,1
Nijer	16,8	83,2	4,1	3,2
Nijerya	48,2	51,8	4,1	0,7
Norveç	77,4	22,6	0,9	-0,6
Filistin	71,6	28,4	3,3	3,1
Umman	71,5	28,5	1,0	1,1
Pakistan	34,9	65,2	3,0	1,5
Panama	70,8	29,2	3,3	-1,3
Papua Yeni Gine	13,4	86,6	2,4	2,1
Paraguay	58,5	41,5	3,5	0,9
Peru	72,6	27,4	1,8	0,8
Filipinler	62,7	37,3	3,2	-0,3
Polanya	62,1	38,0	0,0	-0,2
Portekiz	57,6	42,4	1,7	-0,9
Porto Riko	97,6	2,4	1,2	-15,8
Katar	95,4	4,6	6,0	3,9
Kore	80,8	19,2	0,7	-0,7
Moldova	46,7	53,3	-0,1	-0,5
Romanya	53,7	46,3	-0,7	0,0
Rusya Federsayonu	73,0	27,0	-0,6	-0,2
Ruanda	19,3	80,7	9,2	1,0
Sen Helena	38,9	61,1	-0,2	0,0
Sen Kitts ve Nevis	32,2	67,8	0,7	1,3
Sen Luka	27,6	72,4	0,5	0,9
Samoa	22,4	77,6	1,3	0,7
San Marino	97,2	2,8	1,6	-16,0
Suudi Arabistan	81,0	19,0	3,0	1,5
Senegal	41,6	58,4	2,8	2,1
Sırbistan	52,2	47,8	0,2	-0,3
Seyşeller	52,9	47,1	1,6	0,1
Sierra Leone	40,7	59,3	5,9	2,9
Singapor	100,0	0,0	1,5	—
Slovakya	56,2	43,8	0,0	0,0
Slovenya	51,0	49,0	0,1	-0,1
Solomon Adaları	17,0	83,0	4,2	2,3
Somali	35,2	64,8	4,3	2,6
Güney Afrika	59,3	40,7	1,6	-0,4

İspanya	76,7	23,3	1,2	0,7
Sri Lanka	15,1	84,9	0,1	1,0
Sudan	40,8	59,2	4,4	0,4
Surinam	73,9	26,1	1,2	-0,7
Svaziland	24,1	75,9	0,9	0,0
İsveç	84,2	15,8	0,4	0,1
İsviçre	75,2	24,8	0,8	-1,3
Suriye	50,6	49,4	2,7	2,3
Tacikistan	24,7	75,3	0,2	1,4
Tayland	68,9	31,1	1,4	-2,1
Makedonya	32,3	67,7	1,6	0,5
Timor	26,5	73,5	7,0	4,9
Togo	40,1	59,9	4,5	1,6
Tonga	24,0	76,0	1,1	0,2
Trinidad ve Tobago	12,2	87,8	2,7	0,0
Tunus	65,3	34,7	1,7	0,0
TÜRKİYE	67,3	32,7	2,2	-0,1
Türkmenistan	46,2	53,8	1,9	1,0
Uganda	12,6	87,4	4,2	3,3
Ukrayna	67,8	32,2	-0,9	-1,5
BAE	76,7	23,3	6,3	7,1
Birleşik Krallık	89,7	10,3	0,4	-0,4
Tanzanya	24,2	75,8	3,6	1,5
ABD	80,8	19,2	1,4	-0,7
Virjin Adaları	94,2	5,8	0,5	-4,7
Uruguay	92,0	8,0	0,9	-0,8
Özbekistan	36,7	63,3	1,1	1,6
Vanutu	23,5	76,5	3,5	1,5
Venezuela	93,4	6,6	2,3	-4,2
Vietnam	26,4	73,6	3,0	0,8
Yemen	27,3	72,7	4,5	2,6
Zambiya	35,0	65,0	1,8	1,7
Zimbabve	35,9	64,1	1,9	0,0

Kaynak: <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/socind/hum-sets.htm>
adresinden indirilmiştir. (21.02.2006)

Tarım sektöründe çalışan işgücünün yüksek olmasına rağmen tarımsal verimlilik daha düşüktür. Gelişmiş ülkeler ile azgelişmiş ülkeler arasında yüz kata yaklaşan fark bulunmaktadır. Azgelişmiş ülkelerdeki tarım sektöründe çok sayıda emek kullanımı, ilkel tarım tekniklerinin kullanımı, tarıma elverişli olmayan alanlarda ekim yapılması tarımdaki verimliliğin düşük olmasının nedenleridir³⁰.

Azgelişmiş ülkeleri gelişmiş ülkelere ayıran bir diğer özellik altyapıya yapılan yatırımların yetersizliğidir. Altyapı yatırımları yol, köprü, baraj, santral, eğitim

³⁰ Kaplan, **a.g.m.**, s.13.

kurumları gibi sağladıkları faydalarla diğer yatırımlara dışsalılık sağlayıp genelde devlet tarafından kar sağlamak amacıyla yapılmayan yatırımlardır. Üretimin dağılımında, ticaretin geliştirilmesinde, yoksulluğun önlenmesinde, gelirin artırılmasında altyapı yatırımları önemli birer kriterlerdir. Ekonomik gelişmenin sağlanabilmesi için altyapı yatırımları üretimi yükseltip maliyetleri düşürüp nüfus artış hızına karşı ihtiyaçlar karşılanmalıdır. Sınai faaliyetlerinin belli birkaç yerde yoğunlaşması bir müddet sonra buralara yapılan altyapı yatırımlarını yetersiz hale getirmektedir. Büyük kentler daha da büyürken altyapı yatırımlarının maliyetleri de artmaktadır. Kısacası uzun dönemde kalkınma artış hızıyla sağlıklı ve dengeli bir şekilde büyümek için altyapı yatırımlarının yeterli miktarda yapılması gerekmektedir³¹.

Geçmişte sömürge olup olmaması azgelişmiş ülkelerin ekonomik sorunları ile gelişmemelerinin nedenlerini anlamada yardımcı olmaktadır. Sömürge ülkelerinde üretim kapasite ve araçlarında büyüme hızlarında ve yaşam koşullarında artan eşitsizlik geçmişten miras kalmıştır³². Sömürgeci ülkeler sömürgelerinin kalkınmalarıyla çoğu zaman ilgilenmemişlerdir. Sömürgeci ülkeler sömürgelerini ürettikleri mallar için pazar ve ucuz hammadde ve işgücü olarak değerlendirdiklerinden bu ülkeler rekabetten ve gerekli korumacı politikalardan yoksun kalmışlardır. Dolayısıyla eski sömürgelerin dış borçları bağımsızlıklarına kavuştuktan sonra da sömürgeci ülkelere bağımlı hale bırakılmıştır³³.

Gelişmiş ülkelerde hızlı teknolojik gelişme yatırım ve emeği verimli hale getirerek ekonomik gelişmede etkin rol oynamaktadır. Azgelişmiş ülkeler araştırma ve geliştirme harcamalarına pay ayıramaz iken gelişmiş ülkeler araştırma ve geliştirme faaliyetlerine milli gelirin %2 ile %4 ü arasında pay ayırmaktadır. Gelişmiş ülkeler bu şekilde yeni teknolojiler üreterek ekonomik kalkınmaya destek vermektedir. Azgelişmiş ülkelerde teknolojik araştırmalara ve araştırma ve geliştirme elemanı yetiştirilmesine ayrılan kaynakların yetersizliği teknolojik gelişmenin sağlanamamasına sebebiyet vermektedir³⁴. Be nedenle, teknolojinin üretilmesini sağlayan araştırma ve geliştirme faaliyetleri için insan kaynakları temin edilmeli; bu amaçla üniversitelerde ilgili birimler

³¹ Öztürk, **a.g.e.**, s.21-24.

³² Dobb, **a.g.e.**, s.125.

³³ Oksay, **a.g.e.**, s.23-25.

³⁴ Öztürk, **a.g.e.**, s.27.

oluşturulmalı ve gerekli mevzuat düzenlemeleri sağlanmalı ve en önemlisi maddi kaynak temin edilmelidir³⁵.

Gelir bölüşümü refah artışı ve ekonomik kalkınmayla yakından ilişkilidir. Gelirin adaletli bir şekilde paylaşılmasından uzaklaşırsa nüfusun küçük bir kısmı gelirin büyük bir kısmından, nüfusun büyük bir bölümü ise gelirin daha az kısmından yararlanacaktır. Gelişmiş ülkelerde nüfusun en yoksul %10 u gelirin %2-%3 ünü alırken, nüfusun en varıl %10 u ise gelirin %25 inden fazlasını kullanmaktadır. Azgelişmiş ülkelerde nüfusun en yoksul %10 u gelirden %2-%3 oranında pay alırken, nüfusun en varıl %10 luk kısmı ise gelirin %30 unu almaktadır. Bu rakamlar bize azgelişmiş ülkelerde gelirin hakça paylaşılmadığını ispat etmektedir. Kişi başına düşen gelir seviyesinin düşüklüğünün yanı sıra gelir paylaşımında adaletsizliğin sağlanamaması halkın tasarruftan uzaklaşmasına sebep olmaktadır³⁶.

Azgelişmiş ülkelerin ekonomik yapısının bir diğer özelliği ihracat mallarının tarım ve emek yoğun mallardan oluşmasına karşılık, ithal ettikleri mallar sermaye yoğun mallardan oluşmaktadır. Azgelişmiş ülkelerin ihracatlarında işlenmemiş tarım ürünleri ve madenciliğin payı %50 civarında olup, sanayi ürün ihracatının büyük bölümünü hazır giyim, tekstil vb. emek yoğun mallar oluşturmaktadır³⁷.

1.3.2. Sosyal Kültürel ve Teknolojik Özellikler

Kalkınma sadece ekonomik bir süreç olmadığından azgelişmiş ülkelerin sosyal, kültürel ve teknolojik yönlerinin de incelenmesi gereklidir. Azgelişmiş ülkelerin en önemli sosyal ve kültürel özellikleri yaşam standartlarının düşük olması, yetersiz barınma, kötü sağlık koşulları, eğitimsizlik, yaşam standardının az ve kısa olması, çarpık kentleşme, hızlı nüfus artışıdır.

Hızlı nüfus artışı azgelişmişliğin ana nedenleri arasında yer almaktadır. 6.2 milyar olan dünya nüfusunun 5 milyarı azgelişmiş ülkelerde yaşamaktadır. 5 milyarın

³⁵ Ergun Türkcan, “Teknoloji Seçimi Olarak Bilim ve Teknoloji Politikaları”, **İktisat Üzerine Yazılar II İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar Oktar Türel’e Armağan**, (Der. Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan) 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.165.

³⁶ Öztürk, **a.g.e.**, s.28.

³⁷ Kaplan, **a.g.m.**, s.14-16.

%20 si ise mutlak yoksulluk sınırının altındadır. Hızlı nüfus artışı kişi başına düşen geliri etkilemekte, tasarrufu azaltmakta, işsizliği artırmakta; eğitim ve sağlık hizmetlerinin yeterince yapılamamasına neden olmaktadır. Azgelişmiş ülkelerdeki hızlı nüfus artışı karşısında gelir yetersiz kaldığından tasarruf ve yatırım harcamaları yetersiz kalmaktadır.

Tablo 3. Nüfus Göstergeleri

Ülke	Yıl	Toplam (000)	Erkek (000)	Bayan (000)
Afganistan	2006	31.081,6	16.032,1	15.049,5
Arnavutluk	2006	3.146,7	1.559,5	1.587,2
Cezayir	2006	33.354,4	16.830,4	16.523,9
Andora	2003	70,0	...	...
Angola	2006	16.399,8	8.088,1	8.311,7
Arjantin	2006	39.134,3	19.136,9	19.997,4
Ermenistan	2006	3.007,4	1.399,8	1.607,6
Avustralya	2006	20.366,3	10.058,8	10.307,6
Avusturya	2006	8.204,6	4.015,5	4.189,1
Azerbaycan	2006	8.471,2	4.109,5	4.361,8
Bahama	2006	327,4	159,3	168,1
Bahreyn	2006	738,5	420,0	318,5
Bangladeş	2006	144.437,1	73.761,2	70.675,8
Barbados	2006	270,2	130,7	139,5
Belarus	2006	9.699,9	4.529,3	5.170,5
Belçika	2006	10.437,0	5.122,1	5.314,9
Belize	2006	275,1	138,8	136,3
Benin	2006	8.703,2	4.391,2	4.312,1
Bermuda	2000	62,1	29,8	32,3
Bhutan	2006	2.210,8	1.120,1	1.090,6
Bolivya	2006	9.353,8	4.661,5	4.692,3
Bosna Hersek	2006	3.912,2	1.899,4	2.012,8
Botswana	2006	1.759,6	866,1	893,6
Brazilya	2006	188.882,8	93.056,0	95.826,8
Virjin Adaları	2001	20,6	10,6	10,0
Brunei	2006	381,9	197,7	184,3
Bulgaristan	2006	7.671,2	3.712,3	3.958,9
Burkina Faso	2006	13.634,0	6.858,8	6.775,2
Burundi	2006	7.834,0	3.830,3	4.003,7
Kamboçya	2006	14.351,0	6.941,2	7.409,8
Kamerun	2006	16.600,5	8.261,5	8.339,1
Kanada	2006	32.565,5	16.143,9	16.421,6
Kapeverde	2006	518,6	249,2	269,4
Orta Afrika Cumhuriyeti	2006	4.092,8	1.998,0	2.094,7
Çad	2006	10.032,5	4.966,3	5.066,1
Şili	2006	16.465,4	8.145,2	8.320,2
Çin	2006	1.323.635,9	679.666,0	643.969,9
Kolombiya	2006	46.279,4	22.867,8	23.411,5
Komoros	2006	819,1	411,0	408,1
Kongo	2006	4.117,0	2.042,5	2.074,5

Kosta Rika	2006	4.398,8	2.235,8	2.163,0
Fildişi Sahilleri	2006	18.454,1	9.374,9	9.079,2
Hırvatistan	2006	4.555,9	2.192,9	2.362,9
Küba	2006	11.293,5	5.651,1	5.642,5
Kıbrıs	2006	844,6	410,6	434,0
Çek Cumhuriyeti	2006	10.209,2	4.969,7	5.239,5
Korea	2006	22.582,8	11.271,9	11.311,0
Kongo	2006	59.319,7	29.433,1	29.886,6
Danimarka	2006	5.446,3	2.696,0	2.750,2
Cibuti	2006	806,8	403,5	403,4
Dominik	2001	69,6	35,1	34,6
Dominik Cumhuriyeti	2006	9.021,5	4.550,8	4.470,7
Ekvator	2006	13.418,6	6.727,2	6.691,4
Mısır	2006	75.437,2	37.810,9	37.626,2
El Salvador	2006	6.998,7	3.440,8	3.557,9
Ekvator Ginesi	2006	515,0	255,1	259,9
Eritre	2006	4.559,7	2.240,4	2.319,3
Estonya	2006	1.324,9	609,0	715,9
Etyopya	2006	79.289,1	39.449,8	39.839,4
Fiji	2006	854,4	434,2	420,2
Finlandiya	2006	5.261,8	2.577,8	2.684,1
Fransa	2006	60.722,9	29.577,6	31.145,2
Fransa Guyanası	2006	191,5	98,3	93,2
Gabon	2006	1.406,1	700,7	705,4
Gambiya	2006	1.555,8	771,6	784,2
Gürcistan	2006	4.433,8	2.093,5	2.340,2
Almanya	2006	82.715,6	40.407,8	42.307,8
Gana	2006	22.555,8	11.419,2	11.136,6
Yunanistan	2006	11.140,4	5.504,4	5.636,0
Guatemala	2006	12.911,1	6.287,3	6.623,8
Guyana	2006	9.603,4	4.923,2	4.680,2
Gine Bisau	2006	1.633,6	807,2	826,3
Guyana	2006	751,9	364,7	387,2
Haiti	2006	8.649,9	4.265,0	4.384,9
Honduras	2006	7.362,3	3.711,1	3.651,2
Macaristan	2006	10.071,2	4.793,9	5.277,3
İzlanda	2006	297,1	148,5	148,6
Hindistan	2006	1.119.538,5	573.740,0	545.798,5
Endonezya	2006	225.464,5	112.548,3	112.916,2
İran	2006	70.323,6	35.645,9	34.677,7
Irak	2006	29.551,1	14.962,8	14.588,3
İrlanda	2006	4.209,9	2.094,8	2.115,2
İsrail	2006	6.846,8	3.388,7	3.458,1
İtalya	2006	58.139,6	28.219,3	29.920,3
Jamaika	2006	2.661,8	1.315,4	1.346,4
Japonya	2006	128.219,0	62.618,4	65.600,6
Ürdün	2006	5.837,4	3.032,0	2.805,4
Kazakistan	2006	14.812,3	7.089,7	7.722,6
Kenya	2006	35.105,5	17.595,4	17.510,1
Kiribati	2000	84,5	41,6	42,8
Kuveyt	2006	2.765,3	1.653,7	1.111,6
Kirgizistan	2006	5.324,8	2.622,3	2.702,5

Lao Halk Cumhuriyeti	2006	6.057,8	3.031,9	3.025,9
Letonya	2006	2.295,4	1.049,9	1.245,5
Lübnan	2006	3.614,5	1.771,5	1.843,0
Lesoto	2006	1.790,6	834,5	956,1
Liberya	2006	3.356,3	1.675,1	1.681,2
Libya	2006	5.968,4	3.076,5	2.892,0
Liechtenstein	2000	33,3	16,4	16,9
Litvanya	2006	3.417,4	1.593,1	1.824,3
Lüksemburg	2006	470,8	232,0	238,8
Madagaskar	2006	19.104,8	9.504,6	9.600,2
Malawi	2006	13.165,7	6.544,6	6.621,1
Malezya	2006	25.796,1	13.090,4	12.705,7
Maldiv	2006	337,4	173,2	164,2
Mali	2006	13.918,2	6.939,2	6.979,0
Malta	2006	403,4	200,1	203,3
Marşal Adaları	1999	50,8	26,0	24,8
Moritanya	2006	3.157,8	1.562,4	1.595,4
Meksika	2006	108.326,9	52.917,8	55.409,1
Mikronezya	2006	111,2	55,9	55,3
Monako	2000	32,0	...	...
Moğolistan	2006	2.678,8	1.341,8	1.337,0
Karadağ	2006	10.497,4	5.223,4	5.274,0
Fas	2006	31.942,6	15.873,1	16.069,5
Mozambik	2006	20.158,1	9.773,9	10.384,3
Myanmar	2006	51.008,7	25.313,6	25.695,1
Namibya	2006	2.052,3	1.018,4	1.033,9
Nauru	2002	10,1	...	...
Nepal	2006	27.677,6	13.714,1	13.963,5
Hollanda	2006	16.366,6	8.126,5	8.240,1
Yeni Zealanda	2006	4.062,5	1.997,4	2.065,1
Nikaragua	2006	5.599,8	2.798,7	2.801,1
Nijer	2006	14.426,3	7.378,7	7.047,6
Nijeriya	2006	134.375,0	68.046,9	66.328,1
Norveç	2006	4.642,5	2.306,8	2.335,7
Filistin	2006	3.821,8	1.944,5	1.877,3
Umman	2006	2.612,4	1.462,3	1.150,1
Pakistan	2006	161.208,8	82.966,4	78.242,3
Panama	2006	3.287,5	1.658,1	1.629,4
Papua Yeni Guinea	2006	6.001,2	3.092,3	2.908,9
Paraguay	2006	6.300,8	3.173,8	3.127,0
Peru	2006	28.380,3	14.264,5	14.115,7
Filipinler	2006	84.476,7	42.526,6	41.950,1
Polanya	2006	38.498,6	18.664,4	19.834,2
Portekiz	2006	10.545,0	5.098,6	5.446,5
Porto Riko	2006	3.976,6	1.907,3	2.069,3
Katar	2006	839,2	565,2	274,0
Kore	2006	47.983,0	24.039,1	23.943,9
Moldova	2006	4.195,0	2.005,5	2.189,5
Romanya	2006	21.629,3	10.535,9	11.093,3
Rusya Federasyonu	2006	142.537,3	66.079,6	76.457,7
Ruanda	2006	9.230,3	4.475,4	4.754,9
Sen Helena	1998	5,2	2,6	2,5

Sen Kitts ve Nevis	2001	45,8	22,8	23,1
Sen Luka	2006	162,1	79,9	82,2
Samoa	2006	186,1	96,8	89,3
San Marino	2003	29,0	...	...
Suudi Arabistan	2006	25.192,7	13.574,5	11.618,2
Senegal	2006	11.935,6	5.872,2	6.063,4
Sırbistan	2006	10.497,4	5.223,4	5.274,0
Seyşeller	2003	83,0	...	...
Sierra Leone	2006	5.678,7	2.800,7	2.878,0
Singapor	2006	4.379,7	2.204,1	2.175,5
Slovakya	2006	5.400,7	2.619,0	2.781,7
Slovenya	2006	1.965,9	959,9	1.006,0
Solomon Adaları	2006	489,7	252,8	236,9
Somali	2006	8.495,7	4.215,2	4.280,5
Güney Afrika	2006	47.593,8	23.386,9	24.206,9
İspanya	2006	43.378,8	21.303,7	22.075,2
Sri Lanka	2006	20.912,1	10.622,5	10.289,6
Sudan	2006	36.992,5	18.620,3	18.372,2
Surinam	2006	452,0	225,6	226,4
Swaziland	2006	1.029,4	497,5	531,9
Sweden	2006	9.069,9	4.503,2	4.566,8
İsviçre	2006	7.264,0	3.515,9	3.748,0
Suriye	2006	19.512,4	9.822,8	9.689,6
Tacikistan	2006	6.590,8	3.266,5	3.324,3
Makedonya	2006	2.037,2	1.016,1	1.021,1
Timor	2006	1.007,0	520,9	486,1
Tayland	2006	64.762,4	31.782,1	32.980,2
Togo	2006	6.306,1	3.114,5	3.191,6
Tonga	2006	102,6	52,3	50,3
Trinidad ve Tobago	2006	1.309,1	645,1	664,0
Tunus	2006	10.210,3	5.143,0	5.067,3
TÜRKİYE	2006	74.174,9	37.362,2	36.812,7
Türkmenistan	2006	4.899,5	2.412,2	2.487,3
Uganda	2006	29.856,5	14.942,0	14.914,5
Ukrayna	2006	45.986,4	21.051,5	24.934,9
BAE	2006	4.657,1	3.167,8	1.489,4
Birleşik Krallık	2006	59.847,1	29.258,4	30.588,7
Tanzanya	2006	39.024,8	19.429,7	19.595,2
ABD	2006	301.029,1	148.090,3	152.938,8
Virjin Adaları	2006	111,8	53,2	58,7
Uruguay	2006	3.486,5	1.692,0	1.794,5
Özbekistan	2006	26.980,1	13.416,5	13.563,5
Venezuela	2006	27.216,4	13.672,5	13.543,9
Vietnam	2006	85.344,1	42.621,9	42.722,2
Yemen	2006	21.639,4	10.969,6	10.669,8
Zambiya	2006	11.860,8	5.944,1	5.916,8
Zimbabve	2006	13.084,8	6.499,4	6.585,5

Kaynak: <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/socind/population.htm>
adresinden indirilmiştir. (21.02.2006)

Gelişmiş ülkelerde doğum oranı düşükken azgelişmiş ülkelerde bu oran daha fazladır. Başka bir deyişle azgelişmiş ülkelerde doğum oranı binde 30-50 arasında iken bu oran gelişmiş ülkelerde binde 10-15 civarındadır. Bununla birlikte azgelişmiş ülkelerde ölüm oranı da yüksek olup, doğum oranının çok daha yüksek olması nedeniyle nüfus artış hızı yüksek görülmektedir. Nüfus artış oranı azgelişmiş ülkelerde %2.1 iken gelişmiş ülkelerde %0.6 dır³⁸.

Çarpık kentleşme kırsal kesimdeki gizli işsizlerin sanayileşmenin olmadığı yada göç eden nüfusa yeterli iş olanaklarının sunulmadığı kentlere göç etmesi sonucu oluşan dengesiz kentleşmedir. Azgelişmiş ülkelerde II. Dünya Savaşından sonra çarpık kentleşme yaşanmaktadır. Bir yada birkaç kent ön plana çıkıp sınai faaliyetler bu bölgelerde yoğunlaşmakta, bu kentler metropol niteliğini almaktadır. Göç ile kentlerin fiziki ve ekonomik dengesi bozulurken kırsal alanların da nüfus yapısı bozulmakta işgücü sayısına ihtiyaç duyulmaktadır. Kentler gelişimini tamamlayamadan göç nedeniyle yüksek nüfus artışı, kapasite kullanım oranı düşüklüğü, işsizlik, altyapı yetersizliği, gecekondulaşma, arsa spekülasyonu, çevre kirliliği, trafik sorunu gibi sosyoekonomik sorunlar ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan kent yaşamına alışamayan nüfus yeterli iş ve eğitim imkanı elde edemediğinden sosyal uyum problemi, cinayetler, kapkaçlar, hırsızlıklar, gasplar, intiharlar artmaktadır³⁹. Yüksek nüfus artışı, kentlere göç sonucu istihdamın sağlanamaması nüfusun önemli bir kısmının dışlanmasına sebep olmaktadır. İç göçler sonucu büyük kentlerde nüfus ya işsiz kalmakta yada hizmetçilik, ayakkabı boyacılığı, işportacılık gibi sosyal durumu düşük işlerde çalışmak zorunda kalmaktadır. Böylece hizmet sektörü daha da büyümektedir⁴⁰.

Azgelişmiş ülkeler düşük yaşam standartlarına ve düşük verimlilik düzeylerine sahiptir. Verimlilik girdilerin çıktıya dönüşme oranıdır. Girdiye örnek olarak sermayeyi, eğitim ve öğretim programlarını, işgücünü verebiliriz. Azgelişmiş ülkelerde bu faktörler yetersiz olduğundan verimlilik düzeyi de düşüktür⁴¹.

³⁸ Oksay, **a.g.e.**, s.18.

³⁹ Öztürk, **a.g.e.**, s.36-38.

⁴⁰ Fikret Başkaya, **Azgelişmişliğin Sürekliliği**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s.141.

⁴¹ Oksay, **a.g.e.**, s.18.

Az gelişmiş ülkelerin iki ayrı sosyokültürel yapısının olduğu görülmektedir. Birisi geleneksel kesim, diğeri ise modern kesimdir. Geleneksel kesim kırsal alanlarda görülen yaşam biçimidir. Yeni üretim teknolojilerinin kullanıldığı kesim modern kesimi ifade etmektedir. Geleneksel kesimde öztüketim az olduğundan pazar imkanı kısıtlıdır. Nüfus artış hızının yüksek, sermaye ve doğal kaynakların yetersiz oluşu istihdamı engellemekte işsizlik oranı düşmemektedir. Modern kesimde işgücü geleneksel kesimden, sermaye ise dışarıdan karşılanmaktadır. Zamanla modern kesim tüm ekonomik faaliyetleri kapsayacak şekilde gelişmektedir. Kentleşme, kitle iletişim ve ulaştırmada yaşanan gelişmeler, tarımda yeni teknikler sanayileşme az gelişmiş ülkelerin sosyokültürel yapılarında dönüşümler sağlamaktadır. Az gelişmiş ülkelerde kalkınmanın sağlanması için geleneksel kuramlardan modern kuramlara doğru dönüşüm sağlanmalıdır. Gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelerle ilişkisi sonucu gelişmiş ülkelerin sosyokültürel yapısı az gelişmiş ülkelerde yayılmakta ve geleneksel kültürden farklı bir kültür ortaya çıkmaktadır.

Az gelişmiş ülkelerde bireyler ve topluluklar bilgi, görgü, düşünce ve davranış yönünden de ikili yapı görülmektedir. Yüksek öğrenim görmüş, yabancı dil bilen bireylerin yanında okuma-yazma bilmeyen ilkel geleneklerinden vazgeçmeyen bireylerin de sayısı fazladır. Sosyal yönden gelişmiş bireyler büyük kentlerde iyi gelirli işlerde çalışmakta iken diğerkleri daha küçük olan kırsal bölgelerde yaşamaktadırlar. Kırsal bölgelerden büyük kentlere emek aktarmak geniş bir kitlenin transferi demektir. Bu nedenle, az gelişmiş ülkelerde sosyal ve siyasal huzursuzluk devam etmektedir⁴².

Az gelişmiş ülkelerin sosyokültürel yapısı tarıma dayalıdır. Geleneksel tarıma dayalı yapı gelişme sürecinin ihtiyaç duyduğu iç dinamizmden uzaktır. Geleneksel yapının modern yapıya dönüşebilmesi için toplumun tüm kurumlarında köklü değişiklikler gereklidir⁴³.

Az gelişmiş ülkelerde modern yapıyı kurulmuş sanayi işletmeleri, ulaşım, iletişim, bankacılık, sigortacılık hizmetlerinin tamamlandığı büyük şehirler temsil etmektedir. Kırsal kesimlerde ise sanayi işletmeleri kurulmamış, ulaşım, iletişim ve

⁴² Vural F. Savaş, **Kalkınma Ekonomisi**, 3. Baskı, Ar Basım Yayım, İstanbul, 1982, s.22.

⁴³ Öztürk, **a.g.e.**, s.38-40.

diğer alt yapı yatırımları tamamlanmamıştır. Bu ikili yapı bireylerin de yaşadığı yere göre farklılaşmasını sağlar. Bilgi, görgü, düşünce hal, tutum ve davranışta bu farklılıklar görülmektedir. Özetle, ekonomik ve sosyal açıdan görülen ikili yapı az gelişmiş ülkelerin kendi içinde büyük gelişme farklılıklarına yol açar. Bu farklılıklar sanayileşme, eğitim düzeyi, kentleşme, kişi başına düşen milli gelir, iletişim, ulaşım açısından daha iyi görülmektedir⁴⁴.

Az gelişmiş ülkelerde eğitim seviyesinin ve okur-yazar oranının düşük olması kültürel özellikler arasında göze çarpmaktadır. Aşırı doğurganlık sonucu nüfus artış hızının fazla olması öğrenci sayısının da fazla olmasına ve öğretmen başına düşen öğrenci sayısının yükselmesine, okul binaları, eğitim araç ve gereçlerinin de yetmemesine sebep olmaktadır⁴⁵. Gelişmiş ülkelerde okur-yazarların oranı %90 ı bulurken, az gelişmiş ülkelerde okur-yazar oranı %60 a düşmektedir. Okur-yazar ve eğitim insanlar arası iletişimi kolaylaştırırken ekonomik verimliliğe katkı sağlayarak ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir⁴⁶. Gelişmiş ülkelerde milli gelir içerisinde eğitim harcamasına ayrılan pay %5, kamu harcamaları içinde eğitime ayrılan pay %10 iken, bu oran az gelişmiş ülkelerde milli gelirin %3 ü, kamu harcamalarının %10 u kadardır. Az gelişmiş ülkelerde eğitime ayrılan bu pay yetersiz kalmaktadır. Eğitim hizmetlerinin toplumun tüm kesmine yaygınlaştırılamayan az gelişmiş ülkelerde yetenekli bireylere gerekli eğitimin verilememesi nitelikli işgücü yetersizliğine neden olmaktadır. Nitelikli işgücünün sağlanması için gerekli mesleki eğitimin sağlanması önem taşımaktadır.

Eğitim seviyesi yüksek toplumlarda yönetim demokratik hal almakta, ekonomik ve siyasal istikrar sağlanmaktadır. Eğitime aktarılan harcamalar yatırım harcaması olarak ekonomik kalkınmada hızlandırıcı rol oynamaktadır.

Eğitim ile ilgili bir diğer sorun eğitimdeki cinsiyet ayrımıdır. Az gelişmiş ülkelerde genelde erkek çocuklarının daha fazla eğitim imkanı olmakta kadınlar geri planda kalmaktadır. Cinsiyet, kırsal ve kentsel yerleşim alanlarına göre eğitim imkanlarından yararlanmada farklılıklar görülmektedir.

⁴⁴ Oksay, **a.g.e.**, s.22.

⁴⁵ www.turkelminibas.net , Türkel Minibaş, **Kalkınma İktisadı 2004-2005 Ders Notları**, 12.12.2005.

⁴⁶ Kaplan, **a.g.m.**, s.23-24.

Sağlık oranlarından yararlanma bakımından gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasında farklılıklar yaşanmaktadır. Ortalama yaşam süresi gelişmiş ülkelerde daha uzundur. Gelişmiş ülkelerde ortalama yaşam süresi 78.3 yıl iken, azgelişmiş ülkelerde ortalama yaşam süresi 59.1 dir. Yeterli seviyede beslenememe, elverişsiz konutlar ve sağlık hizmetlerinin kısıtlı oluşu ortalama yaşam süresinin düşük olmasına neden olmaktadır⁴⁷.

Makine kullanımının yaygınlaşmadığı, yıllar öncesinin üretim tekniği kullanılan azgelişmiş ülkelerde şahıs veya aile şirketi hakim olup, üretimin finansmanı sınırlıdır⁴⁸. Azgelişmiş ülkelerin teknolojik özelliklerine bakıldığında teknoloji üretiminin ve teknik personelin oldukça yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Gelişmiş ülkelerde yayımlanan bilimsel makalelerin azgelişmiş ülkelerde yayımlanan makalelerden sekiz kat daha fazladır⁴⁹.

Sosyoekonomik şartlar altında azgelişmiş ülkelerde kadının statüsü geri plana itilmektedir. Azgelişmiş ülkelerde kadınlar genelde ev işleri ve çocuklarla uğraşmakta başka bir görev ve sorumluluğu bulunmamaktadır. Azgelişmiş ülkelerin geri kalmasının bir diğer nedeni kız çocuklarının yeterli eğitim alamaması, sadece tarım sektöründe çalıştırılması sonucu beyin göçü ve işgücü israfına sebep olmaktadır⁵⁰.

1.3.3. Siyasal Özellikler

Azgelişmiş ülkeler olumsuz koşullar nedeniyle gelişmiş ülkelere ekonomik ve siyasal yönden bağlanmakta ve bu ülkelerin etkisi altına girmektedir. Gelişmiş ülkeler yardımlar, krediler, yabancı yatırımlar nedeniyle bu ülkeleri kontrol etmektedir⁵¹.

Çoğu gelişmiş ülkenin sömürgeci siyaset izlemeleri nedeniyle sömürge yerlerde istikrarsızlık yapısal bir özellik haline gelmiştir. İlgi ülkeler arasında tükenmek bilmeyen ihtilaflar, buralara yapılan müdahaleler yeni sorunlar doğurmaktadır. Sonuçta azgelişmiş ülkeler kendini iradesiz ve etkisiz bir konumda bulabilmektedir. Sürekli istikrarsızlık içinde bulunan ülkelerde iç ve dış yatırımlar kaçmakta, çok yoksul ve çok varıl yapıdan oluşan ikili bir sınıf ortaya çıkmaktadır. Bu durum, demokrasinin yerleşememesinde etkili olmaktadır⁵². Siyasal istikrarsızlığın çok olduğu ülkelerde

⁴⁷ Öztürk, **a.g.e.**, s.45-48.

⁴⁸ Savaş, **a.g.e.**,s.22.

⁴⁹ Kaplan, **a.g.m.**, s.24.

⁵⁰ **A.g.e.**, s.41-44.

⁵¹ Oksay, **a.g.e.**, s.20.

⁵² Canbolat, Gelişmekte Olan..., **a.g.e.**, s.193-198.

silahlı çatışmalar dahi yaşanmaktadır. İstikrarsızlığın bir diğer sonucu da siyasal iktidarın sürekli el değiştirmesidir. Amacı iktidarı elinde tutmak isteyen siyasiler kapasitelerinin üstünde işlere kalkışmakta bu uğurda aşırı vaatler vermektedir. Bundan dolayı ekonomik istikrar bozulmakta ekonomik sorunlarla siyaset yozlaşmaktadır. Popülist politikalar sonucunda kamu harcamaları artmaktadır. Kamu harcamalarını kapatmak için borçlanmaya gidilmektedir. Enflasyon, paranın değer kaybı, yüksek faiz oranları sonucunda alınan ekonomik kararlar devletin etkin çalışmamasına neden olmaktadır. Böylelikle ekonomi yönetimi siyasallaşmakta, özel çıkarların ön planda tutulması ekonomik ve siyasal yozlaşmayı artırmaktadır.

Diğer taraftan, az gelişmiş ülkeler ister köklü geçmişe sahip olsun, isterse de bağımsızlığını yeni kazanmış olsun geleneksel demokratik kurumlardan yoksun kalmaktadır. Gelişmiş ülkelerde siyasal sistem düzenli bir şekilde işler iken, az gelişmiş ülkelerde siyasal sistem sık sık kesintiye uğramakta, kurumsallaşmayı tamamlayamamaktadır. Her ne kadar seçim ve parlamentodan söz edilmekte ise de, demokrasi istenilen seviyede bulunmamaktadır⁵³. Demokratik kurumlar da yeterince gelişemediğinden demokratikleşme sağlanamamaktadır. Demokrasinin işlediği ülkelerde belli bir düzenin olduğu görülmektedir. Seçim, iktidar ve muhalefetin kurumsallaştığı bir siyasal yapı vardır. Az gelişmiş ülkelerde demokrasi oturmamıştır. Bu nedenle, iktidarda olanlar iktidarda kalma süresini uzatma çabasında olduğundan karşısında güçlü muhalefet istemez hatta muhalefeti sisteme karşıymış gibi gösterirler. Muhalefetin olmadığı yerde demokrasinin de olamayacağı görülecektir.

Az gelişmiş ülkelerde kamu hizmetleri yeknesak, rasyonel biçimde yürütülememektedir. Zira memurlar yetersiz oluşu, menfaat beklentisi ve biçimin ön plana çıkması gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır. Bu ülkelerde bürokratik işlerin gecikmesine, emek ve zaman kaybına yol açmaktadır. Bu nedenle basit işler bile zamanında yapılamamaktadır⁵⁴.

1.4.KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE AZGELİŞMİŞ ÜLKELER

Küreselleşme dünyayı yeniden yapılandırma isteminin sonucu olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda küreselleşme özü itibariyle ekonomik, sosyal ve düşünsel olarak

⁵³ Öztürk, **a.g.e.**, s.53-55.

⁵⁴ İbrahim Sevindirici, **Az gelişmişliğin Ekonomisi**, İtlik Kitapları, Ankara, 1999, s.156-157.

azgelişmiş ülkelere empoze eden gelişmiş ülkelerin başlattığı olaylardır. Küreselleşme Avrupa merkezli bir söylemin dünyayı yeniden yapılandırma tasarısıdır⁵⁵. İktisadi alanda küreselleşme eğilimi son yirmi-otuz yılda kendini göstermiştir. Öte yandan ilkçağlardan bu yana toplumlar arasında ticaret, savaş vb. nedenlerle etkileşim söz konusudur. Bu açıdan küreselleşmenin yeni bir yanı yoktur. Kapitalist sistemin merkezindeki ülkeler diğer ülkeler üzerinde baskı yapmak ve dünya ticaret ve yatırım düzenini şekillendirmek için BM, NATO, GATT, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşları kullanmaktadır⁵⁶.

Küreselleşme ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel entegrasyonu artırarak ulus-devletin güç ve etkinliğinin azalmasına sebep olmuştur. Ulus-devlet, sınırları içindeki siyasal ve ekonomik politikaları kontrol edememekte ve iç politika araçları etkisini yitirmektedir. Ulus-devlet, rolünü, sorumluluklarını ve politik ilişkileri gözden geçirilmeye zorlanmaktadır. Küreselleşme sürecinde ulus-devlet, yetkilerinin birçoğunu bir taraftan uluslararası kuruluşlarla diğer taraftan da yerel yönetimlerle paylaşmaya mahkum olmuştur. Küreselleşme bir taraftan demokrasinin gelişmesi amaçlarken diğer taraftan uluslararası kuruluşların gücü elde etmesiyle ülkeler kendi gelecekleriyle ilgili kararlar almaktan yoksun bırakılmaktadır. Ulus-devlet, ne siyasal ve ekonomik politikaların yönlendiricisi ne de tek başına ulusal güvenliğin sağlayıcısıdır. Siyasal küreselleşme ile birlikte, uluslararası sistemin temel aktörü olan ulus-devletin üstünlüğünü sarsmış ve ulus-devleti, yetkilerini başkalarıyla paylaşmaya mecbur bırakmıştır. Ulus devlet, küreselleşme ile yetki ve otoritesini uluslararası ve uluslar-üstü kuruluşlara devretmeye başlamıştır. Uluslararası siyasal ve ekonomik aktörler devlet egemenliğine ortak olmuş; ülkeler, ulusal ve uluslararası politika uygulamalarında dış dünyayı dikkate almak durumunda kalmıştır⁵⁷.

Toplumsal sınıflar arasında sermaye ayrımına yol açan bir iktisadi sistem olan kapitalizm hem ülkeler içinde hem de bölgesel gelişme farkları üretmektedir. Uzakdoğuda yer alan azgelişmiş ülkeler yeni sanayileşen ülkeler kategorisinde yer almaktadır. ABD stratejik sebeplerle özellikle Güney Kore ve Tayvan'da uygulanan

⁵⁵ Hatice Nur Erkızan, "Küreselleşme Tarihsel ve Düşünsel Temelleri Üzerine", **Doğu Batı**, Y:5, Sayı:18, 3. Baskı, Ankara, 2006, s.62.

⁵⁶ Cem Somel, "Az Gelişmişlik Perspektifinden Küreselleşme", **Doğu Batı**, Y:5, Sayı:18, 3. Baskı, Ankara, 2006, s.196.

⁵⁷ <http://www.canaktan.org/yeni-trendler/globalleşme>, Coşkun Can Aktan, Hüseyin Şen, **Globalleşme, Ekonomik Kriz ve Türkiye**, TOSYÖV Yayınları, Ankara, 1999, (26.09.2006).

müdahaleci kalkınma politikalarını destekleyerek milli sermaye birikimi gerçekleşmiştir. Müdahaleci politikalar sonucunda yüksek tasarruf ve yatırım seviyeleri gerçekleşmiştir. Güneydoğu Asya'daki ülkeler ABD ve Avrupa'dan doğrudan yatırım imkanına sahip olmuştur. Bölgedeki gelişmiş ülkelerden olan Japonya ve Güney Kore dışındaki ülkelerin büyüme oranları yerli kaynaklara bağlı teknolojik girişimleri yansıtmamaktadır. Başka bir ifadeyle bu bölgede yer alan ülkelerin elde ettiği fırsatlar küreselleşmeden ziyade coğrafyanın ve soğuk savaş sonrası ortaya çıkan imkanlardan dolayı kaynaklanmaktadır⁵⁸.

Güneydoğu Asya'da ekonomik performansın iyi durumda olduğu için yatırımcılar ve borç veren kurumlar hızlı büyümeyi kaçınılmaz olarak görmüşler ve ihtiyatı elden bırakmışlardır. Bölgede yer alan ülkelerden Tayland, Endonezya, Malezya ve Güney Kore yoğun miktarda borçlanarak yatırım yapmışlardır. İhtiyatsız yatırım, aşırı üretim kapasitesi ve aşırı miktarda konut inşası neticesinde alınan dış borcu geri ödeme kapasitelerini aşmıştır. Zira büyüme periyodik zamanla gerçekleşen bir olay olup, hiçbir ülkede yüksek büyüme oranlarının süresiz olarak devam ettiremez. yine bazı ülkelerdeki kredilerin etkili biçimde kullanılabilecek şirketlere vermesi konusunda sorun yaşanmaktadır. Alınan banka kredileri siyasi yandaşlara yada devlet başkanının yakınlarına yönlendirildiği görülmüştür. Uzun vadeli zayıflıklarla kısa süreli problemler krizi daha da kötüleştirmiştir. Bölgede yer alan birkaç ülkenin paralarını devalüe etmesi büyük yatırımcılar arasında paniğe yol açmıştır. Krizin bölgeye sıçraması sonucunda uluslararası finans kuruluşları azgelişmiş ülkelerdeki yatırımları için endişelenmesi sonucunda kriz daha da yayılmıştır. Mali kriz arttıkça bölge derin bir ekonomik gerileme içerisinde pek çok şirket batmış ve işçiler de işsiz kalmıştır⁵⁹.

Azgelişmiş ülkelerde yerli paraların düşük değerlendirilmesi bu ülkelerin gelişmiş ülkelere mallarını ucuza ihraç ederek gelişmiş ülkelere ithalatı bu ülkelerdeki fiyatlardan yapmak durumunda kalmaktadır. Böylece azgelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere doğru kaynak transferi gerçekleşmektedir⁶⁰.

⁵⁸ Somel, **a.g.m.**, s.198.

⁵⁹ Howard Handelman, **Üçüncü Dünyanın Meydan Okuyan İlerleyişi**, (Çev:Kerim Kaya, Saadet Yıldız), 1.Basım, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2004, s.468-470.

⁶⁰ Somel, **a.g.m.**, s.201.

Az gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkeler arasında refah farkı teknoloji, makine, ulaştırma, fabrika, teçhizat, enerji vs. bakımından fert başına sabit sermaye stok farkından kaynaklanmaktadır. Bu stok yatırım ile artırılır. Yatırımın kaynağını tasarruflar sağlamaktadır. Küreselleşmeciler politikalarla az gelişmiş ülkeler tasarruf oranlarını yüksek miktarda yatırımın gerektirdiği seviyelere çıkarması zordur. Küresel kapitalizm tüketimi sosyal bir ihtiyaç haline getirmektedir. Tüketim kredilerinin teşvikiyle lüks ithal tüketim malları tasarrufun yapılmasını engelleyerek adeta tüketime zorlamaktadır.

Küreselleşmeciler politikalar az gelişmiş ülkelerde yatırım seviyesinin üst düzeye ulaşmasını engellemeye çalışmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde toplumsal ve iktisadi kalkınma yatırımlarının sektörlerarası dağılımının yeteri düzeyde yapılamadığından gerçekleşmemektedir. Az gelişmiş ülkelerde neyin üretilip neyin üretilmeyeceğine uluslararası şirketler karar vermektedir⁶¹.

⁶¹ A.g.m., s.199-200.

II. BÖLÜM

KALKINMA KURAMLARI

Kalkınma kuramları azgelişmiş ülkelerin içinde bulundukları durumdan kurtulmaları için gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerin ortaya çıkardığı çeşitli kuramlardır. Bu bölümde Geleneksel Kalkınma Kuramları, Yapısalcı Yaklaşım, Bağımlılık Kuramları ve Sürdürülebilir Kalkınma programları incelenecektir.

2.1. KALKINMANIN ÖLÇÜTLERİ

Kalkınma azgelişmiş ülkelerin yüz yüze kaldığı bir sorundur. Bir ülkenin milli gelirinin genişlemiş olması kalkınmasının bir sonucudur. Ülkenin üretim olanaklarının gelişmesi, mal ve hizmet ürünlerinin artmasıyla ekonomik büyüme sağlanır. Ekonomik büyüme sonrasında ücrette artışlar, yaşam standardında yükseliş görülür. Nüfus artış hızının üretim olanaklarından çok olmasından dolayı azgelişmiş ülkelerde büyüme sağlanamamaktadır. Ekonomik gelirin nüfus artış hızından fazla olması genel refah düzeyini artırır.

Büyüme ekonomilerin nicel yönleriyle alakalı bir kavramdır. Milli gelirin büyüklüğü, büyüme oranı, kişi başına düşen gelir düzeyi büyümeyle alakalıdır⁶².

Ekonomik kalkınma, ekonomik büyümenin sağladığı gelişme ve ilerlemedir. Büyüme üretim hacminin artması, kalkınma da bu artışın yansımasıdır. Kalkınma ekonomik, siyasal, sosyal kurumların, insanların kendi arasında ve kurumlar arasındaki ilişkiler sonucunda ortaya çıkar. Büyüme kalkınmadan bağımsız gerçekleşebilir, fakat kalkınma beraberinde büyümeyi getirmektedir

Büyümeyi etkileyen faktörler nüfus artış oranı, doğal kaynakların ve verimliliğin artışı, sermaye ve teknolojik gelişmelerdir. Nüfus artış oranı artınca emek gücü ve mal ve hizmet tüketimi de artmaktadır. Böylece mal ve hizmet tüketimini karşılayacak üretim de gerekmektedir. Sınırlı olan doğal kaynaklardan teknolojik gelişmeyle daha fazla yararlanılır. Sermaye büyümenin temel faktörüdür. Sermaye yeterli değilse doğal kaynaklar ve işgücü tek başına bir anlam taşımamaktadır⁶³.

⁶² Mehmet Karagül, **Beşeri Sermayenin Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayını, Afyon, 2002, s.9.

⁶³ Oksay, **a.g.e.**, s.27.

Yukarıda da görüleceği üzere kalkınmadan söz edebilmek için büyümenin olması gerekmektedir. Kalkınma büyümenin bir sonraki evresidir. Sanayileşme büyümede belirleyicidir. Büyüme gerçekleştiği zaman yoksulluk ve gelir dağılımında adaletsizlik önemini kaybetmektedir⁶⁴. Üretim kapasitesi ve gelir artırılıp, yatırımlara yönlendirilirse kalkınma sağlanır. Yatırımların yönlendirilmesi eğitim, sağlık gibi alt yapının iyileştirilmesidir. Büyüme gelirdeki artış, kalkınma ise alt yapıdaki değişimdir.

Milli gelir gelişmenin bir ölçütüdür⁶⁵. Milli gelir ile yapılan karşılaştırmalarda kişi başına gelir bir ortalamayı göstermektedir. Yaşam standartlarını görebilmek için milli gelirin kişiler ve gruplar arasında nasıl bölüştüğüne bakmak gereklidir. Azgelişmiş ülkelerde kişi başına düşen gelirden belirli bir grubun faydalanması olasıdır⁶⁶. Önemli olan milli gelirin yüksek olması değil, yüksek gelirin herkese adil bir şekilde dağıtılmasıdır.

Milli gelir hesaplamalarında sadece belirli bir pazar içerisinde ekonomik değere sahip değerler hesaplanır. Pazar içerisinde değişim değerine sahip olmayan ev işlerinin değeri bulunmamaktadır. Ayrıca kayıtdışı ekonomi de milli gelir hesabına yansımamaktadır.

2.2. GELENEKSEL KALKINMA KURAMLARI

Geleneksel Kalkınma Kuramları kalkınma ve modernleşmeyi gelişmiş Batı ülkelerinde arayan bir kuramdır. Azgelişmiş ülkelerin kalkınmaları için ortaya atılan kuramlardan birisi olan Geleneksel Kalkınma Kuramları Dengeli Kalkınma ve Dengesiz Kalkınma olarak iki başlık altında incelenecektir.

2.2.1.Dengeli Kalkınma

Dengeli kalkınma, azgelişmiş ülkelerde kaynak dağılımının yeterince gelişmemesinden doğmuştur⁶⁷. Düşük ücretler, piyasanın darlığı, gelir dağılımında adaletsizlik kalkınmayı etkilemektedir⁶⁸.

Azgelişmiş ülkeler için kalkınma modeli olarak geliştirilen dengeli kalkınmayı üç grupta toplayabiliriz. Birincisi, yatırımların her tarafta eşit derecede dağıtılması, ikincisi, bütün kesimlerde aynı oranda büyümeden ziyade eşzamanlı büyümenin sağlanması, üçüncüsü ise sürekli artan arzın artan gelirler ile dağıtılmasının

⁶⁴ Başkaya, Azgelişmişliğin... **a.g.e.**, s.43.

⁶⁵ Oksay, **a.g.e.**, s.30.

⁶⁶ Öztürk, **a.g.e.**, s.75.

⁶⁷ Acar, **a.g.e.**, s.99.

⁶⁸ Başkaya, Azgelişmişliğin... **a.g.e.**, s.62.

sağlanmasıdır. Her üç grubun ortak özelliği karşılıklı bağımlılığın bulunmasıdır. Bu bağımlılık üretimde ve tüketimde bulunmakta olup, tüketim açısından gelirdeki artış talepte artışa neden olmaktadır⁶⁹.

Dengeli kalkınma tarım kesimi, sanayi kesimi ve ticaret kesimi içinde dengeli bir kalkınmanın önemini belirterek tüketim ile üretim arasındaki ilişkilere değinmiştir. Konunun gelişerek incelenmesinde W. W. Rostow, A. Lewis, Rosentein-Rodan, R. Nurkse gibi yazarlar etkili olmuştur. Bu iktisatçılar kalkınma sorunu ile ilgilenirken konuya farklı bakış açısından bakmalarına karşın azgelişmiş ülkelerde piyasa mekanizmasının kalkınma sorununu çözmede tek başına yeterli olamayacağına hemfikir olmuşlardır⁷⁰.

Genel hatlarıyla belirtecek olursak, dengeli kalkınmada piyasadaki kaynakların dağılımının yeterince sağlanamadığı düşüncesi bulunmaktadır. Azgelişmiş ülkelerde piyasa fiyatlarında üretim olanaklarının ve sosyal maliyetlerin oluşmasında ayrılıklar ortaya çıkmaktadır. Dengeli kalkınma modeli Neo-klasik modelin uzantısı olup, karşılıklı bağımlılığa dayanmaktadır. Bu bağımlılığın ilki üretimde bağımlıdır. Üretimde bağımlılık girdinin bulunması ve çıktıya pazar bulunarak dengeli büyümenin sağlanmasına dayanmaktadır. Tüketimde bağımlılık gelir artışının talepte genişlemeye yol açarak tüketim malının üretilmesi fikrine dayanmaktadır⁷¹.

Kalkınma kuramlarının üzerinde yoğunlaştığı ortak soru azgelişmişliğin nasıl çözüleceğidir. Azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelerin geçirdiği evreleri izleyip izlememesi tartışılan konular arasında yerini almaktadır⁷². Dengeli kalkınma teorisi azgelişmiş ülkelerin yoksulluktan tek başlarına kurtulmayacakları dolayısıyla gelişmiş batı ülkelerinin yardımına ihtiyaç duydukları görüşüne dayanmaktadır⁷³.

Dengeli kalkınma sürecinde kamu müdahalesi kaçınılmazdır. Zira gerek sanayileşmiş bölgelerde alt yapı yatırımlarını desteklemek ve genişletmek gerekse kaynak dağılımından yeteri miktarda pay alamayan bölgelere alt yapı ve sanayi tesislerini sağlamak devletin asli görevleri arasındadır⁷⁴.

⁶⁹ Acar, **a.g.e.**, s.100.

⁷⁰ Oksay, **a.g.e.**, s.84.

⁷¹ Akın İlkin, **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1971, s.89.

⁷² Öztürk, **a.g.e.**, s.79.

⁷³ Başkaya, Azgelişmişliğin... **a.g.e.**, s.64.

⁷⁴ Oksay, **a.g.e.**, s.85.

Dengeli kalkınmada denge yatırım malları ile tüketim mallarının, sanayi ürünleri ile hammaddelerin, iç talep ile dış talep arasında kurulması hedeflenmektedir. Bu dengenin kurulması kaynak israfının da önüne geçecektir⁷⁵. Öte yandan, sermaye, girişimci ve diğer kaynaklardaki söz konusu yetersizlik yatırımların istenilen seviyede olmasına ve yaygınlaşmasına engel olmaktadır⁷⁶.

2.2.1.1. İktisadi Gelişmenin Aşamaları Kuramı: W. W. Rostow

W. W. Rostow Ekonomik Büyümelerin Aşamaları adlı eserinde gelişme süreci bakımından bütün toplumların birbirini izleyen beş aşamadan geçtiğini ifade etmektedir. Rostow bu çalışmasında büyüme ve kalkınma modeli ile ilgili olarak ekonomik bir modelin yanı sıra siyasal bir teori de sunmaktadır. Gelişmiş ülkeler geleneksel, geçiş, kalkış, olgunluk ve kitle tüketim aşamaları olarak beş aşamayı geçerek şu anki konumları gelmişlerdir⁷⁷.

2.2.1.1.1. Geleneksel Toplum

Geleneksel toplum dönemindeki ülkelerde tarımın ağırlığı bulunmaktadır. Üretim tekniğinin ilkel olduğu geleneksel toplumlarda işbölümü gelişmemiş ve toprakların büyük çoğunluğu küçük bir azınlığın elinde toplanmıştır. Tarımsal faaliyetler hava koşullarına bağlı olduğundan üretimde büyük dalgalanmalar yaşanmaktadır⁷⁸. Bu toplumlar hiçbir zaman statik değildir. Ekili alanlar genişleyebilir, ticaret, sanayi ve ziraatte yeni teknikler girebilir⁷⁹. Nüfusun artışı bulaşıcı hastalıklardan önemli derecede etkilenmektedir. Çalışan nüfusun %75 i tarım sektöründedir.

Aile ve klan bağlarının önem taşıdığı geleneksel toplumlarda genellikle toprağa sahip olanlar aynı zamanda siyasal iktidarı da ellerinde bulundurmaktadır⁸⁰.

Geleneksel toplumlar deyince Çin İmparatorluğundaki hanedanlar, Ortadoğu ve Akdeniz medeniyetleri, Ortaçağ zamanındaki Avrupa feodal devletleri aklımıza gelmektedir⁸¹.

⁷⁵ Acar, **a.g.e.**, s.100.

⁷⁶ Şevket Tüylüoğlu, Hamza Çeştepe, “Kalkınma Teorilerinin Temelleri ve Gelişimi”, (Ed. Sami Taban, Muhsin Kar), **Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2004, s. s.57.

⁷⁷ **A.g.m.**, s.49.

⁷⁸ Yalçın Acar, **İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri**, Genişletilmiş 4. Baskı, Vipaş, Bursa, 2002, s.94.

⁷⁹ W.W. Rostow, **İktisadi Gelişmenin Merhaleleri**, (Çev. Erol Güngör) Kalem Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 1980, s.19.

⁸⁰ Tüylüoğlu/Çeştepe, **a.g.m.**, s.50.

⁸¹ Acar, **a.g.e.**, s.94.

2.2.1.1.2. Harekete Geçiş Dönemi

Gelişmenin ikinci aşamasında geçiş çağındaki devletler yer almaktadır. Gelişmenin başlaması için gerekli şartların hazırlandığı bu dönemde⁸² sermaye birikimi, altyapı çalışmaları, tarımda ve sanayide verimlilik artışı, kentli nüfusun artışı, nüfus artışının düşük olması, ulaşım, haberleşme ve teknolojide gelişmeler söz konusudur⁸³. Bu aşamada yatırımlar milli gelirin en az %10 u kadardır. Sosyal yönden ise sanayi toplumu kurularak geleneksel toplumdan vazgeçilecektir.

Sömürgeci güçlere ve feodal yöneticilere karşı merkezi devletler kurulmaktadır. Etkin ve modern devletler gelişme için zorunlu bir koşuldur⁸⁴. Merkezi devletler milli duygu ve akımların güçlü olduğu yerlerde görülmektedir. Toplumda aydın bir sınıf doğarak milli bilinç artmaktadır⁸⁵.

2.2.1.1.3. Kalkış Dönemi

Bu aşamada, gelişmeye karşı engeller ve zorluklar ortadan kalkmaktadır. Kişi başına düşen gelirin artması için tasarruf ve yatırımlar %10 nun üzerine çıkmaktadır. Yeni sanayi kolları gelişerek yatırımlar da artış gözlemlenmektedir. Bu dönemde özel sektör gelişerek yeni kaynaklar ve üretim yöntemleri kullanılmaktadır⁸⁶.

Sanayide olduğu gibi tarımda da yeni metodların uygulanma alanları genişlemektedir. Bu ve benzeri konulardaki gelişmeler sayesinde toplumsal ve siyasal hayatta gözle görülür değişimler kaydedilmektedir⁸⁷.

Kısacası, Rostow'a göre kalkışın başlayabilmesi için tasarruf ve yatırımlar en az %10 u bulmalı hatta geçmeli, imalat sanayi yaygınlaşmalı ve modern yapıya uygun sosyal, siyasi, hukuksal yapı kurulmalıdır⁸⁸.

2.2.1.1.4. Olgunluk Dönemi

Olgunluk dönemi modern teknik ve teknolojinin yaygın bir şekilde kullanıldığı ilerleme devresidir. Milli gelirin yatırıma ayrıldığı pay giderek artarak %20 yi bulmaktadır. Gelir artışı nüfus artış hızında fazladır. Geçmişte ithal edilen mallar ekonomide üretilmekte buna karşın yeni mallara ihtiyaç duyulmaktadır⁸⁹. İhtiyaç

⁸² Rostow, **a.g.e.**, s.21.

⁸³ Acar, **a.g.e.**, s.94.

⁸⁴ Tüylüoğlu/Çeştepe, **a.g.m.**, s.51.

⁸⁵ Acar, **a.g.e.**, s.95.

⁸⁶ Tüylüoğlu/Çeştepe, **a.g.m.**, s.52.

⁸⁷ Rostow, **a.g.e.**, 25.

⁸⁸ Acar, **a.g.e.**, s.94.

⁸⁹ Tüylüoğlu/Çeştepe, **a.g.m.**, s.53.

duyulan mallar üretilip, ihracat malları içinde sanayi mallarının ağırlığı önem kazanmaktadır⁹⁰.

Rostow'a göre bir toplumun harekete geçiş döneminden olgunlaşma dönemime geçmesi 60 yılı bulmaktadır⁹¹.

2.2.1.1.5. Kitle Tüketimi Dönemi

Bu aşamaya ulaşmış toplumlarda artan kentli nüfusu ile tüketim mallarını talep edenlerin sayısı artmaktadır. Bu dönemde gerçekleştirilmesi gerek üç hedef bulunmaktadır. İlki dış kuvvet ve nüfuz kazanmak için kaynakları askeri ve diplomatik alanda harcamak, ikincisi beşeri ve sosyal hedeflere ulaşmak için refah devleti kurmak, üçüncüsü tüketim düzeyinin temel gıda, giyim ve konut harcamalarını aşmasıdır⁹².

Rostow'a göre kitle tüketimi dönemi sonrasında toplumların hangi döneme geçeceği belli değildir⁹³. Ayrıca kalkış devresi için belirtilen özelliklerin çoğu harekete geçiş evresinin özelliklerinde de izah edilmiştir. Kalkış safhasında gelişmeyi destekleyen zihniyet ve politik kadronun ortaya çıkması harekete geçiş evresinde de bahsedilmiştir⁹⁴.

Rostow'un teorisi sosyal olaylarda ve gelişmelerde sınıf mücadelesine gereken önemi vermediği için ve hürriyetsiz kalkınma olamayacağını belirtmeksizin diktatorya dönemindeki rejimlerin ekonomik gelişmeleri gelişmiş Batılı ülkelerin gelişmesiyle aynı kategoriye koyduğu için eleştirilere uğramıştır⁹⁵.

Diğer taraftan azgelişmiş ülkelerin nitelik açısından toplumsal-iktisadi yapıları feodalizmden kapitalizme geçen gelişmiş ülkelerin yapılarından çok farklıdır. Bugünkü azgelişmiş ülkelerin en önemli özelliği gelişmiş ülkelerin doğrudan ve dolaylı etkileri altında şekillenmeleridir⁹⁶.

2.2.1.2. Sınırsız Emek Arzıyla İktisadi Kalkınma: Lewis

Azgelişmiş ülkelerde hızlı nüfus sonrasında kırsal kesimde büyük bir nüfus yoğunluğu yaşanmaktadır. Lewis sanayileşmiş ülkelerin yaşadığı deneyimleri

⁹⁰ Acar, **a.g.e.**, s.96.

⁹¹ Rostow, **a.g.e.**, s.26.

⁹² Tüylüoğlu/Çeştepe, **a.g.m.** s.54.

⁹³ Acar, **a.g.e.**, s.97.

⁹⁴ Mükremin Hiç, **Büyüme ve Gelişme Ekonomisi**, Menteş Kitabevi, İstanbul, 1988, s.175.

⁹⁵ **A.g.e.**, s.172.

⁹⁶ Tamer İşgüden, "Gelişme Kuramları", **Gelişme İktisadi Kuram, Eleştiri, Yorum**, (Der.Tamer İşgüden, Fuat Ercan, Mehmet Türkay), Beta Basım Yayım, İstanbul, 1995, s.151.

gözlemleyerek az gelişmiş ülkeler için kalkınma modeli geliştirmiştir⁹⁷. Sınırsız Emek Arzı ile Ekonomik Kalkınma adlı çalışmasında az gelişmiş ülkelerde dağıtım, birikim ve gelişme sorunlarını çözme yollarını⁹⁸ iki sektörlü bir model olan tarıma dayalı ve tarım dışı sektörler aracılığıyla sunmuştur⁹⁹.

Lewis ekonomide iki yapının olduğunu beyan eder. Kapitalist kesim tarıma dayalı olmayan kesim olup, geçim kesimi ise tarıma dayalı kesimi ifade etmektedir. Sermaye birikimi kapitalist kesimi temsil eder. Tarım kesiminde kişi başına gelir oldukça düşük ve sermaye birikimi yoktur. Kapitalist kesimde tarım kesiminden farklı olarak ücretler biraz daha yüksektir. Bu fark işgününün kapitalist kesime kaymasında rol oynar¹⁰⁰.

Kapitalist kesimde ekonomi gelişmiş ve pazar mekanizması oturmuştur. Tarım kesiminde modern teknoloji kullanılmadığı için kırsal alandaki kaynaklara bağlı üretim yapılmaktadır.

Tarım kesiminde nüfus oldukça fazla olup, genel ve mesleki eğitim düzeyi düşüktür. Tarım kesiminde gizli işsizlik olduğundan belirli miktarda işgücünün kapitalist kesime kaydırılması üretim miktarını azaltmamaktadır.

Kapitalist kesimde ücretler işgününün üretime attığı değer üzerinden hesaplanmaktadır. Bu durum tarım kesiminde söz konusu değildir. Tarım kesiminde çalışan işgücü çoktur ve genel ve mesleki eğitim seviyesi düşüktür. Bu işgününün kapitalist kesime geçtiğinde yapacakları işte eğitime tabi tutulmaları gerekli donanımı kazandırılması gerekmektedir¹⁰¹.

İktisadi kalkınma yaşanan en önemli sorun milli gelirin %12-%15 ini tasarrufa ayırmada yaşanmaktadır. Bu durum kapitalist karların artırılması ile mümkün olmaktadır. Elde edilen karın yatırıma dönüştürülmesi ile kapitalist kesimde işgücü talebi ortaya çıkacaktır. Az gelişmiş ülkelerin ekonomisindeki ikili yapı kapitalimsin gelişmesiyle tekli yapıya dönüşecektir¹⁰².

⁹⁷ Öztürk, **a.g.e.**, s.84.

⁹⁸ Tüylüoğlu/Çeştepe, **a.g.m.**, 46.

⁹⁹ Zeyyat Hatipoğlu, **Gelişme ve Türkiye İktisadi**, Beta Yayınevi, İstanbul, 1993, s.45.

¹⁰⁰ Acar, **a.g.e.**, s.105.

¹⁰¹ İsmet Boz, “Tarım Sektörünün İktisadi Kalkınmadaki Rolü”, (Ed. Sami Taban, Muhsin Kar), **Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2004, s.143.

¹⁰² Öztürk, **a.g.e.**, s.85-86.

Lewis kapitalist kesimde sermaye birikiminin sadece karla elde edilemeyeceğini banka kredileri ve para arzını artırmanın yararlı olacağına işaret etmektedir. Tarım kesiminde toprak sahibi daha çok toprak almayı hedeflemekte ise de, kapitalist kesimde yatırım imkanları geliştirmenin yolları aranmaktadır¹⁰³.

Lewis azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelerin yolundan giderek kalkınacağını ifade etmektedir. Nasıl ki Avrupa’da feodal düzen yerini modern endüstriyel yapıya bıraktıysa azgelişmiş ülkelerde de endüstriyel kapitalist yapıya geçmek için tarım kesimin sona ermesi gerekmektedir. Kapitalist kesimde sermaye oluşumu işgücünün artışıyla olacaktır. Yine de kapitalist kesimdeki işgücü artışı ve tarım kesiminden işgücünün çekilmesi beklenen seviyenin altında olabilir¹⁰⁴.

2.2.1.3.Fakirliğin Kısır Döngüsü: Ragnar Nurkse

Ragnar Nurkse Ekonomik Kalkınmanın Bazı Uluslararası Görünümleri adlı makalesinde “Bir ülke fakir olduğu için fakirdir.” ifadesiyle kurduğu modelin kısır döngülere dayandığını belirtmektedir. Fakir ülkelerde piyasa koşulları olmayıp, pazar dardır. Talep miktarı düşük yatırım kaynakları zayıftır¹⁰⁵.

Kısır döngü modeli Keynes’in tasarruf gelir ilişkisine dayanmaktadır. Azgelişmiş ülkelerde tasarruf arzını azaltacak düşük gelir düzeyinden az miktarda tasarruf birikimi bulunmaktadır. Piyasanın hacminin de dar olması nedeniyle yatırım da düşüktür. Bu da gelir düzeyinin artmasında bir engeldir¹⁰⁶. Başka bir ifadeyle bir ülkenin yoksulluk durumunda kalması süreci düşük gelir düzeyi ile başlayıp dairesel bir hareket sonucunda başlangıçtaki seviyeye dönen kısır bir süreçtir. Düşük gelir düzeyi, düşük tasarruf, düşük talep düşük yatırım, yetersiz sermaye birikimi, düşük verimlilik sonucunda düşük gelir düzeyi birbirini izleyen bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁰⁷. Düşük gelir düzeyi toplam talebin miktar ve çeşit olarak sınırlı olmasıdır¹⁰⁸. Ayrıca, iç piyasanın sınırlılığı, kaynakların yatırıma dönüştürülememesi düşük gelir düzeyinde kalmanın nedenleri arasında yerini almaktadır¹⁰⁹.

¹⁰³ İlkın, **a.g.e.**, s.99.

¹⁰⁴ Tüylüoğlu/Çeştepe, **a.g.m.**, s.47-48.

¹⁰⁵ Yavilioğlu, **a.g.m.**, s.57.

¹⁰⁶ Tüylüoğlu/Çeştepe, **a.g.m.**, s.44.

¹⁰⁷ **A.g.m.**, s.44.

¹⁰⁸ Fikret Başkaya, **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s.48.

¹⁰⁹ Erol Manisalı, **Gelişme Ekonomisi**, 3. Baskı, Ar Yayın Dağıtım, İstanbul, 1982, s.66.

Kişi başına düşen gelirin neden artırılmadığı konusunu inceleyen Nurkse arz yönünden kişi başına düşen gelirin düşük olmasını tasarrufların yetersizliğine, yatırımların düzensizliğine ve gelirin artırılmamasına bağlar. Talep yönünden kişi başına düşen gelirin düşük olmasını gelir düzeyinin düşüklüğü, satınalma gücünün yetersizliği sonucuna varmaktadır¹¹⁰.

Dengeli kalkınmada nicel ve nitel olmak üzere iki faktör bulunmaktadır. Dengeli kalkınmanın nicel etkileri iç piyasayı genişletme, verimliliği artırma gibi etkilerdir. Nitel etkilerde iç piyasaya hareketlilik getirme ve yatırım programlarını artırmayı sayabiliriz. Bununla birlikte dengeli kalkınmada nitel ve nicel etkileri kesin çizgilerle ayırmak kolay değildir¹¹¹.

Az gelişmişlikten kurtulmanın kendiliğinden olamayacağı, yabancı sermaye, borçlanma yada dış yardımlar sayesinde kısır döngünün kırılacağı konusunda görüşler bulunmaktadır. Böylece eksik düzeydeki sermaye birikiminin artırımı hedeflenmektedir. Yabancı sermaye ile kalkınmayı hızlandıracak unsur ortaya çıkmaktadır. Kısacası az gelişmişliğin önüne geçecek olanlar gelişmiş batılı ülkelerdir¹¹². Az gelişmiş ülkelerin gelişebilmesi gelişmiş ülkelerin izlemiş olduğu politikaları uygulamasına bağlıdır.

Az gelişmiş ülkelerde sermaye oluşumu arz ve talep yönünden yetersizdir. Talep açısından yoksulluk yatırımın önünde engeldir. Yatırımın yetersizliği dengeli büyümeye bağlı sanai kalkınmayı gerektirir. Arz açısından sermaye oluşumu ise tasarruf düzeyinde artışı gerektirir¹¹³.

Kısır döngü modeli az gelişmişliğin nedenlerini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Yukarıda da görüldüğü gibi fakirlik yine fakirlikle açıklanmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin fakirliği tarihsel ve toplumsal ilişkilerden soyutlanarak açıklanmaktadır.

Nurkse'nin modelinde de az gelişmiş ülkeler gelişmiş ülkelerin izlediği yolu takip ederek kalkınabilecekleri görüşü hakimdir. Bu ülkelerde eksik olan sermayenin dış yardım ve yabancı sermaye olarak sağlanmasıyla az gelişmişlikten kurtulunacağına inanılmaktadır. Ayrıca kısır döngü modeliyle gelişmiş ülkelerin durumunun açıklanması olasılığı fazla görülmektedir¹¹⁴.

¹¹⁰ Öztürk, **a.g.e.**, s.87.

¹¹¹ **A.g.e.**, s.67-68.

¹¹² **A.g.e.**, s.87.

¹¹³ Tüylüoğlu/Çeştepe, **a.g.m.**, s.44.

¹¹⁴ İşgüden, **a.g.m.**, s.144.

2.2.1.4. Büyük İtiş Kuramı: Paul Rosentein Rodan

Paul Rosentein Rodan azgelişmiş ülkelerdeki kaynak sorununa değinerek kalkış ve kişi başına düşen gelir düzeyi konularını ele almıştır¹¹⁵. II. Dünya Savaşının ardından Doğu Bloku devletlerinin milli gelirin düşük olduğu bahisle talep miktarının yetersiz oluşunu, nüfusun çok olmasına rağmen üretim düzeyinin ve sermaye miktarının düşük oluşunu kalkınmada karşılaşılan sorunlar arasında saymaktadır¹¹⁶. Doğu blokunun kalkınmasının dış yatırım vasıtasıyla değil, kendi imkanları ile kalkınacaklarını belirterek alternatif kalkınma stratejileri üretmiştir. Bu bağlamda, bütün sanayi kollarında yatırımın zorunlu olduğu ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, kaynakların bol olduğu halde israfın da ortaya çıkışını, ağır sanayi kuruluşları ile birlikte kapasite fazlasının görüleceğini karşılaşılması muhtel engeller arasında sıralamaktadır.

Bölgeye yapılan dış yatırımlar ikinci alternatif kalkınma stratejisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece hızlı kalkınma süreciyle karşılaşılması ve emek yoğun endüstrilere önem verilerek kaynak bölüşümünde etkinliğin sağlanması sözkonusudur¹¹⁷.

Azgelişmiş ülkelerin karşılaştığı en önemli sorun kaynakların kullanılması olduğu için kıt olan kaynakları sektörler arasında en uygun şekilde dağıtılması gereklidir. Bu yüzden yatırımlar birbirini desteklemelidir. Kapasite kullanımının ve verimliliğin artışı sayesinde ekonomiye gereken dinamizm kazandırılıp, yeni yatırımların düzenli olarak sağlanacağı süreç sağlanmış olacaktır¹¹⁸.

Diğer taraftan Rodan özel sektörteki yatırımcılara pazarın genişletilmesinde yapmaları gereken önerilerde bulunmuştur. Yatırımların artırılması sonrasında mal miktarı ve mal adedi artacak, bunun sonucunda başlangıçta küçük olan pazarın da büyümesine neden olacaktır. Buna rağmen azgelişmiş ülkelerde altyapı yatırımlarının yetersizliği yatırımların istenilen seviyeye çıkmasına engel olabilmektedir. Bu nedenle gelişmiş ülkelerde yatırımın kaydığı görülmektedir¹¹⁹. Rodan'a göre uluslararası sermayenin azgelişmiş ülkelere gelmemesinin bir başka nedeni gelecek sermayeyi

¹¹⁵ Oksay, **a.g.e.**, s.85.

¹¹⁶ Cengiz Yavilioğlu, "Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri (Eleştirel Bir Yaklaşım)", **CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 2002, s.56.

¹¹⁷ Manisalı, **a.g.e.**, s.64-65.

¹¹⁸ Öztürk, **a.g.e.**, s.90.

¹¹⁹ Acar, **a.g.e.**, s.101.

tamamlayıcı yatırımın bulunmamasıdır. Tamamlayıcı yatırım farklı üretim biriminin satın aldığı malları üreten birimlerin yatırımlarına denilmektedir. Bu tür yatırımlar yeni yatırımların olmasını da sağlayacaktır¹²⁰.

2.2.2.Dengesiz Kalkınma

Dengeli kalkınmaya tepki olarak ortaya çıkan dengesiz kalkınma ile ilgili görüşler kaynakların rasyonel kullanımı, mali ve teknik düzeyde yetersizliklerden kaynaklanmaktadır¹²¹. A. Hirschman'ın geliştirdiği dengesiz kalkınmada az gelişmiş ülkeler merkezden uyarılan ve sınırlandırılan ekonomiler olarak ele alınmamaktadır¹²².

Dengesiz kalkınmanın önünde iki görüş bulunmaktadır. Öncelikle bazı koşulların bulunması halinde denge yokluğu büyümeyi hızlandırabilir. Diğer yanı büyümenin gerçekleşmesini istiyorsak dengeyi gelişmeyi feda etmek zorunda kalabiliriz. Dengesizlik büyümenin koşulu ve teşvik edici faktörü aynı zamanda büyümenin önündeki engellerin yok edilmesi olabilir¹²³.

Planlama ve devlet müdahalesinin aksine piyasa mekanizmasının ve fiyat ekonomisinin¹²⁴ etkinliğini kabul eden dengesiz kalkınma görüşüne göre, az gelişmiş ülkelerde kaynakların yetersiz olup, aynı anda kurulacak sanayi tesisleri verimsiz çalışacaktır. Az gelişmiş ülkelerin kalkınmaları düzensiz, dalgalanmalar şeklinde gerçekleşecektir. Bunun gerçekleşmesi için kalkınmada gelecek vadede kesimlerde uygun kapasiteli sanayi tesislerinin kurulması gerekmektedir¹²⁵.

Ekonomiler dengesizlik ve eşitsizlik içindedirler. Bu özelliklerden kurtulmanın yerine bunlardan faydalanılmaları gereklidir. Diğer taraftan, kalkınma sürecinde bazı bölgeler daha ileride olabileceğinden, bu dengesizlik kalkınmayı kolaylaştırabilmektedir¹²⁶. Başka bir deyişle, az gelişmiş ülkelerin kalkınma sürecine girebilmesi için yatırımların sektörler arasında dengeli olarak değil, tersine dengesizlik oluşturacak şekilde sıralanması gerekmektedir. Dengenin sağlandığı noktada yatırımları teşvik edici bir özellik kalmamaktadır. Dengesiz kalkınma sayesinde yatırımlar dışsalılık

¹²⁰ Oksay, **a.g.e.**, s.85.

¹²¹ Dülgeroğlu, **a.g.e.**, s.45.

¹²² Başkaya, Az gelişmişliğin..... **a.g.e.**, s.65.

¹²³ Paul Streeten, "Dengesiz Büyüme" (Çev: Mevlüt Çağlar), **İktisadi Kalkınma Seçme Yazılar**, (Der: Metin Berk, Fikret Görün, Selim İlkin), ODTÜ İdari İlimler Fakültesi, Ankara, 1966, s.193-194.

¹²⁴ Dülgeroğlu, **a.g.e.**, s.45

¹²⁵ Oksay, **a.g.e.**, s.88.

¹²⁶ Acar, **a.g.e.**, s.105.

ile diğer sanayilerde de yatırımların artmasına dene olacak ve bütünsel olarak gelişme sağlanacaktır¹²⁷.

Dengesiz kalkınmada iki husus üzerinde durulmaktadır. İlki dengesizliğin bazı durumlarda iktisadi büyümeyi hızlandıracağı, diğeri iktisadi büyümenin sağlanması için dengeden vazgeçilebileceğidir¹²⁸.

Dengesiz kalkınmada dengesizlikleri ortadan kaldırma değil bizatihi dengesizliği sağlamak gereklidir. Bu bağlamda, sektörlerin etkili şekilde sıralanması bölgeden bölgeye farklı olacaktır¹²⁹.

2.2.2.1. Hirschman Modeli

Dengesiz büyüme teorisi kurucuları arasında yer alan Albert O. Hirschman sektörlerarası ilişkilere ve sektörlerin durumuyla ilgilenmiştir¹³⁰. Ekonomide farklı sektörlerdeki dengesizlikle yatırımların genişlemesinin gerektiği, her sanayi kuruluşunun bir sonrakine katkı sağlayacağı böylece serbest piyasa mekanizmasının işleyeceğini belirtmiştir¹³¹.

Az gelişmiş ülkelerin piyasa darlığı ve mali darboğazların yatırıma el vermediği bu suretle önemli sektörlerde yatırımlara ağırlık verilerek kalkış sürecinin diğer sektörleri de etkileyeceği vurgulanmaktadır. Belirli sektörlerde yatırımın yapılması yeni yatırımların yapılmasına yol açmaktadır¹³². Kalkınmayı gerçekleştirebilmek için kaynakların geleceği parlak sektörlerde, kapasitesi yüksek olan tesislerin bulunması gerekmektedir.

Dengesiz kalkınma yaklaşımı dengeli kalkınmadan farkı belirli bir yerdeki yatırımların yoğunluğu sayesinde ortaya çıkacak kapasitenin ve üretimdeki artışın kalkınmaya öncülük edeceği noktasındadır. Bazı durumlarda dengesizliğin de iktisadi büyümeyi hızlandıracağı ve dengeden iktisadi büyüme yolunda vazgeçilebileceği dengesiz kalkınmada üzerinde durulması gereken iki önemli husustur. Ayrıca, Hirschman kalkınmanın gerçekleştirebilmesi için dengesiz yatırım stratejisini de koşul koymuştur. Kalkınmada süreklilik kalkınma politikalarının orantısız, dengesiz ve plansız olması ile sağlanacaktır. Kalkınma hamlesi aşamasında stratejik sektörlerin

¹²⁷ Tüylüoğlu/Çeştepe, **a.g.m.**, s.57-58.

¹²⁸ Oksay, **a.g.e.**, s.89.

¹²⁹ Tüylüoğlu/Çeştepe, **a.g.m.**, s.58.

¹³⁰ Manisalı, **a.g.e.**, s.81.

¹³¹ Başkaya, Az gelişmişliğin..... **a.g.e.**, s.66.

¹³² Acar, **a.g.e.**, s.106.

diğer sektörlere yön vereceği ve bunun sonunda kalkınmanın gerçekleşeceği savunulmaktadır. Kalkınmada öncü ve koşut olan sektörlere ağırlık verilmesi halinde dengesizlik ortamı sağlanacak, bu şekilde önceliği bulunan sektörler dışsallık yoluyla diğer sektörleri de kalkındıracaktır¹³³.

Doğrudan üretimle ilgili yatırım kullandığı girdiler ile ürettiği çıktılar itibariyle ileriye ve geriye dönük olmak üzere iki yöne sahiptir. Geriye bağıllık üretim süreciyle ilgilidir. İleriye bağıllık ise tamamlanmış malın yeni bir üretim alanına yönelmesi ile ilgilidir¹³⁴.

Hirshman yatırımları sosyal sabit sermaye yatırımları ve doğrudan verimli yatırımlar olarak iki kısma ayırmıştır. Sosyal sabit sermaye yatırımları iktisadi faaliyetleri etkiler ve kolaylaştırır. Devlet eliyle yapılır ve ithali söz konusu değildir. Ayrıca, sosyal sabit yatırımlar kalkınmanın temelini oluşturup, halihazırda doğrudan verimli yatırımlar için gereklidir. Doğrudan verimli yatırımlar için de belirli ölçüde sosyal sabit sermaye yatırımları gereklidir.

Dengesiz büyüme teorisinin amacı dengesizlikleri ortadan kaldırmak değil, dengesizliklerin oluşumunu sağlamaktır. Sektörlerin etki boyutuna göre sıralanması bulunduğu yere göre farklılık göstermektedir¹³⁵. Hirschman'ın teorisi modernizasyon, sanayileşme veya kalkınma sürecindeki yatırımların ekonomiyi belirli bir düzeye getirmesi bakımından bir araç olarak dikkate alınmalıdır¹³⁶.

2.2.2.2.Kalkınma Kutupları Modeli: François Perroux

François Perroux kalkınmanın bir ülkenin her yerinde aynı zamanda olamayacağını, bazı bölgelerin kalkınmada öncelikli halde bulunduğunu böylece kalkınmada kutupların oluşacağını belirtmektedir. Sanayi Devriminde hammaddelerin ve kaynakların bulunduğu alanlar gelişmenin ilk olarak görüldüğü yer olmuştur¹³⁷.

Kalkınma kutuplarının oluşumunda pazarın büyüklüğü, altyapı, kaynakların dağılımı, yan sanayi, işgücü ve sosyal tesisler rol oynamaktadır. Başka bir ifadeyle ulaşım sorununun çözüldüğü, yol, su, elektrik gibi altyapı yatırımlarının bulunduğu, ara malların kolayca ve ucuz şekilde sağlandığı, yeterli elemanın bulunduğu, sağlık, eğitim

¹³³ Oksay, **a.g.e.**, s.89-90.

¹³⁴ Dülgeroğlu, **a.g.e.**, s.44.

¹³⁵ Tüylüoğlu/Çeştepe, **a.g.m.**, s.58.

¹³⁶ Dülgeroğlu, **a.g.e.**, s.44.

¹³⁷ Öztürk, **a.g.e.**, s.90.

tesislerinin hazır olduğu yerlerde kalkınma kutuplarının oluşması gözlemlenmektedir. Böylece, belli bölgelerde hızlı bir gelişme süreci yaşanmakta ve bu etki yayılmaktadır¹³⁸.

Bu bağlamda, kalkınma kutuplarında belirli bir seviyeye geldikten sonra yeni etkinlikler oluşmaktadır. Sınai faaliyetlerin toplandığı, hammaddelerin büyük önem taşıdığı merkezlerde uygun pazarların görülmesiyle nitelikli işgücü ve kredinin sağlanması kolaylaşmakta ve dışsal ekonomilerin yer alacağı yeni işletmeler faaliyete geçecektir.

Belirli alanlarda kutuplaşan kalkınmanın diğer bölgelere yayılması çevreye gelişme etkisi, diğer bölgelerdeki durumun daha da olumsuz seyretmesi ise geri bırakma etkisi olarak tanımlanmaktadır.

Kalkınma sürecinin yeterince etkili olamadığı durumda gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki fark gittikçe artmaktadır. Ancak, kalkınmanın yüksek ve yayılma hızının çok olduğu azgelişmiş ülkelerde dengesizlik zamanla azalacaktır. Ekonomik kalkınmanın başlamasıyla gelişmiş kutuplar diğer bölgeleri kendine çekerek kalkınmadaki farklılıkların yoğunluğu da artacaktır. Belirli düzeye ulaşan kalkınma süreci çevre bölgelere de yayılarak gelişmişlik farklarının yoğunluğunda azalma görülecektir¹³⁹.

2.2.3.Geleneksel Kalkınma Kuramlarına Yöneltilen Eleştiriler

Geleneksel kalkınma kuramları azgelişmişlik sorununun kurtulmanın yolunu Batılı gelişmiş ülkelerin uyguladığı modellerinden geçtiğini belirtmektedir. Bu nedenle ulusal burjuvazinin kurulması, geleneksel kurumların ortadan kaldırılması, pazarın genişletilmesi vb. ekonomik ve toplumsal yapıya kapitalist nitelik kazandırmak gerekmektedir. Gelişmiş ülkelerin sermaye birikimi ve kullandığı teknoloji azgelişmiş ülkelerde yaygınlaşmasıyla bu yerlerde kalkınma ve sanayileşme hızlanacaktır.

W.W.Rostow, A.Lewis, R.Nurkse, P.R.Rodan, A.Hirschman, F.Perroux gibi geleneksel kalkınma kuramcıları gelişmiş ülkelerde gerçekleşen kalkınma olgusunun azgelişmiş ülkelerde de tekrarlanması gerektiğini ifade etmektedirler. Buna göre azgelişmiş ülkelerin yapısı gelişmiş ülkelerin kalkınmadan önceki haline benzemektedir. Azgelişmiş ülkeler gelişmiş ülkelerin yaptıklarını takip ederek

¹³⁸ Acar, **a.g.e.**, s.110-111.

¹³⁹ Öztürk, **a.g.e.**, s.91-92.

modernleşecektir. Gelişme sürecinde geri kalmayı gecikme olarak gören ve gelişmiş ülkelerin bulunduğu durumu yaklaşıma sorunu olarak değerlendiren geleneksel kalkınma kuramı azgelişmiş ülkelerin neden bu halde olduklarını açıklamamaktadır.

Geleneksel kalkınma kuramları azgelişmişliğin nedenlerini içsel nedenlerde aramaktadır. Kalkınma için iç dinamikler modernleşmeli ve kalkınmanın nosyonu yeni kurulan ulusal burjuvazi tarafından yönlendirilmelidir¹⁴⁰.

Gelişmiş ülkeler korumacı politikalar uygulayarak ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirmiş ve serbest ticaret savunuculuğu yaparak azgelişmiş ülkelerin kalkınma sürecinde uyguladıkları politikaların tersini önermektedir. Gelişmiş ülkeler azgelişmiş ülkelerin gelişmesini engelleyerek kalkınmalarını ciddi biçimde engellemektedir.

Azgelişmişlik sorununun kalıcı çözüm önerileri Batılı gelişmiş ülkeler kaynaklı yaklaşımdan öte kendi ülkelerinin sosyo-kültürel, toplumsal, ekonomik ve siyasal özelliklerini anlayanlar tarafından getirilmelidir. Geleneksel kalkınma kuramlarının temel özelliği kalkınma sürecinin basit modellere dayandırılmasıdır. Sosyal ve siyasal yapılar kalkınma sorununun temel dinamiklerini açıklamada yetersiz kalmaktadır.

Bugün uluslararası kalkınma politikaları gelişmiş ülkelerin ve kalkınma politikalarına yön veren kurumların farklı yaklaşımlarına göre şekillenmelidir. Azgelişmiş ülkelerin yapısına uygun ekonomi ve siyasal politikaları ve kurumları bu ülkelerin daha hızlı gelişmesini sağlayacaktır¹⁴¹.

2.3.YAPISALCI KURAM VE LATİN AMERİKA EKONOMİK KOMİSYONU

II. Dünya Savaşı'ndan sonra çoğu Latin Amerika ülkesi dışarıdan biçilen bir ekonomik programı uygulamaya başlamışlardır. Söz konusu ekonomik program ülke içi sanayileşmeyi koruyan ve ithal ikamesi stratejisine dayanmaktadır. Latin Amerika ülkelerine refahın, gelişmenin, hatta demokrasinin bu politikalarla imkan bulacağına inanç bulunmaktaydı. 1960'lı yıllar geldiğinde Latin Amerika ülkelerinde çöküş başlamıştır. Enflasyon ve işsizlik artmış ihracatta ve dövizde sorunlar ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda tepkiler tabana yayıldı ve sivil hükümetlerin yerini askeri rejimler almıştır. Başlangıçta Latin Amerikanın refahını hedefleyen bu program Birleşmiş Milletler BM e bağlı Latin Amerika Ekonomik Komisyonu (ECLA) dur. Azgelişmiş

¹⁴⁰ A.g.e., s.93.

¹⁴¹ A.g.e., s.94-95.

ülkelere dışarıdan yapılan yardımı destekleyen Modernleşme Okulu'ndan tavsiyelerle hareket eden ECLA mevcut sorunları çözmek yerine artırdığına ilişkin sorulara cevap verememiştir¹⁴².

ECLA Okulunun biri, azgelişmiş ülkenin dünya sistemi içindeki yeri ve konumuna ilişkin, diğeri, azgelişmiş ülkenin içsel yapısına ilişkin, olmak üzere iki çözümleme biçimi bulunmaktadır. Dünya sistemi ile ilgili olanı ECLA'nın ilk Genel Sekreteri olan Raul Prebisch, azgelişmişliğin içsel görünümüne ilişkin analizleri ise Celso Furtado geliştirmiştir¹⁴³. Prebisch Latin Amerika'nın geri kalmışlığının nedeninin dışarıda aranması gerektiğini, uluslararası iş bölümü ve uzmanlaşmanın geriliğe neden olduğunu, asıl sorumlu olanın uluslararası alanda geçerli serbest ticaret olduğunu ileri sürmektedir¹⁴⁴. Aynı zamanda dünya sistemi ile ilgili varsayımların çıkış noktası dış ticaret kuramının geçerli olmadığı görüşü hakimdir. Başka bir ifadeyle serbest ticaretin tüm ülkelerin ortak yararına olmadığı, ilkel ürünlerde uzmanlaşmış çevre ülkelerden sanayi ürünlerinde uzmanlaşmış merkez ülkelere gelir aktarımının meydana geldiği ön görülmektedir¹⁴⁵. Gerçekte bir gelir aktarımından söz edebilmek için çevre ülkelerin ihraç ürünlerinin daha düşük bir fiyatla satılması, ithal ürünlerin de değerlerinin üstündeki bir fiyatla alınması gerekmektedir. Yapısalcı kuram değer çözümlemesini göstermeyi amaçlamaktadır¹⁴⁶.

Latin Amerika'nın hammadde ihracatını sürdürmesi çevredeki konumunu pekiştirmektedir. Gelişme ile azgelişmenin, kalkınma ve kalkınmamanın aynı sürecin sonucunda ortaya çıkardığı merkez ile çevre arasındaki farklılığın da uluslararası ticaret tarafından üretildiği dolayısıyla hammadde ihracatına yönelik yapıyı kırmadıkça kalkınma sorununun çözülemeyeceği yapısalcı kuramın üzerinde durduğu bir sorundur¹⁴⁷.

Diğer yandan Prebisch gelişmiş ülkelerin çevre ülkelerinden ithal ettikleri hammaddelerin yerine yapay üretilen malların aldığını bunun da çevre ülkeleri olumsuz yönde etkilediğini belirtmiştir. Merkez ülkelerde üretici güçlü konumdadır ve pazar koşullarının düşmesi önlenmiştir. Çevre ülkelerde üreticilerin güçsüz konumda olmaları

¹⁴² Zafer Cinhirlioğlu, **Azgelişmişliğin Toplumsal Boyutu**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s.131-132.

¹⁴³ Şahin, **a.g.e.**, s.123.

¹⁴⁴ Başkaya, **Kalkınma İktisadının...**, **a.g.e.**, s.63.

¹⁴⁵ Öztürk, **a.g.e.**, s.114.

¹⁴⁶ Güllalp, **a.g.e.**, s.101.

¹⁴⁷ Başkaya, **Kalkınma İktisadının...**, **a.g.e.**, s.64.

ve piyasa koşullarında birçok satıcının bulunması fiyatların düşmesine neden olmaktadır¹⁴⁸.

Ayrıca merkez ülkelerde verimlilik artışları, sendikaların güçlü konumları sayesinde ücretlere yansımaktadır. Ücretlerde görülen yükselme firmaların tekelci konumları gereği fiyatlara yansıtılabilmektedir. Çevre ülkelerde ise işgücünün sayı olarak fazla oluşu ücretleri düşük tutarak verimlilik artışı yansımamakta ve ihrac ürünlerinin fiyatları da düşmektedir.

ECLA ve Prebish merkez ülkelere tarımsal ürün ve hammadde veren bir çevre ülke olmak yerine içe dönük bir sanayileşmeyi öngörmektedir. Böyle bir politikanın uygulanması güç dengelerini değiştirecek ve iktisadi ve siyasal güç merkez ülkelere ihrac yapan büyük toprak sahipleri yerine ithal ikamesi politikasıyla sözkonusu güç devlet desteğiyle ulusal burjuvazi ve işçi sınıfı tarafından kullanılmaya başlanacaktır¹⁴⁹.

Aslında ithal ikameci sanayileşme ekonomiyi krizden daha az etkilenir hale getireceği verimi, geliri ve aynı zamanda istihdamı artıracığı düşük ücretleri ortadan kaldıracığı, ticaret hadlerinin bozulmasını engelleyeceği ileri sürülmektedir. Ama yaşanan süreçler bu beklentilerin tersini doğurmuştur.

Yapısalcı kuramcılar Latin Amerika'da enflasyonun nedenleriyle ilgili olarak çalışmalarda bulunmuşlardır. Enflasyon yapısal uyumsuzluktan, ekonomik yapıdaki tıkanıklıktan, toplumsal ve politik gerilimlerden, gelirin paylaşılmasıyla ilgili mücadeleden, sektörlerarası uyumsuzluklardan, dengesizliklerden ve gelişme sürecinin ortaya çıkardığı beklentilerden kaynaklanmaktadır. Gelişmenin önündeki engelin aşılması sosyoekonomik ve politik reformların yapılmasına bağlıdır. Dolayısıyla enflasyonla mücadele, gelişme sorunundan bağımsız değildir¹⁵⁰.

Diğer taraftan yapısalcı kuramcılar azgelişmişliği açıklarken kültürel bağımlılığı vurgulayarak gelişme yolundaki en büyük engelin sosyal yapı olduğunu işaret etmektedir. Özellikle ekonomik artıdeğeri kullanırken yönetici sınıf haiz bulundukları tasarrufları tüketim alışkanlıklarının değişmesiyle yeni üretilen malların ithalatının finansmanında kullanmaktadır. Üretim ve tüketim kalıplarının değişmesiyle istihdam yavaşlamakta ve gelir eşitsizliği artmakta ve kitlesel marjinalizasyona neden olmaktadır.

¹⁴⁸ Fuat Ercan, "Gelişme Yazını; Eleştiriler ve Yeni Perspektifler", **Gelişme İktisadi Kuram, Eleştiri, Yorum**, (Der.Tamer İşgüden, Fuat Ercan, Mehmet Türkay), Beta Basım Yayım, İstanbul, 1995, s.364.

¹⁴⁹ İşgüden, **a.g.m.**, s.158-159.

¹⁵⁰ Başkaya, Kalkınma İktisadının..., **a.g.e.**, s.66-67.

Bu yapısal ve dış ilişkilerle ilgili sorunların çözümüne dönük olarak hükümet, ekonomik iç yapının yenilenmesi için üretim sektörlerini modernleştirmeli, gelir bölüşümünü eşitlemeli ve sosyal marjinalizasyona son vermelidir¹⁵¹.

Azgelişmişlik özgül bir olgu olduğundan dolayı kendine özgü bir teoriye gerek vardır. Azgelişmiş ülkelerin en temel özelliği kapitalizmin yayılmasının bir sonucu olarak ikili bir yapıya sahip olmalarıdır. Bu bağlamda azgelişmişlik günümüzdeki gelişmiş ülkelerin geçmişte yaşamış oldukları deneyim değildir. Azgelişmişlik, geleneksel kesiminin taşıdığı önem ile ölçülürse, gelişme, modern kesimin öneminin artmasına bağlıdır. İkili yapı azgelişmiş ülkelere kapitalizmin dışarıdan girmesi sonucu olmuşsa, ekonomik gelişmenin modern kesimin öncülüğünde gerçekleşeceğini beklemek gerekmektedir. Furtado metropol kaynaklı kapitalist kesimin ekonomiyi parasallaştırmasının bir sonucu olarak ihracat fiyatlarının düştüğü dönemlerde gelişme olanağı bulan ve tüm ekonomiye yayılarak gelişmeyi sağlayacak olan ithal ikameci kesmi ikili yapı dışında üçüncü bir kesimdir.

Yapısalcı kuram ithal ikameci politikalar yoluyla içe dönük sanayileşmenin siyasal alandaki uzantısı olarak azgelişmişliği sorumlusu gördüğü oligarşiye karşı yerli burjuvaziye desteklemektedir. Gelir kaybının önlenmesi ve iç pazarın büyümesi açısından ücretlerin yüksek tutulması çalışan sınıfların siyasal çözüme katılmasını sağlamaktadır. Yapısalcı kuramın egemen olduğu dönemde Latin Amerika'daki geçerli yapı ithal ikameciliğe dayalı popülizmdir. Bu dönemde egemen, gelişmeci ve katılımcı olan popülizm toplumun çeşitli sınıflarını siyasal ve ideolojik olarak bir araya getiren bir model niteliğindedir. Popülizmin içe dönük sanayileşmenin bağımsız gelişme ve demokratikleşme getiren bir süreç olduğu düşünülmektedir. 1960'lı yıllarda ithal ikameci popülizmin ekonomik ve siyasal olarak bunalıma düşmesi bu akımın da bunalıma düşmesi anlamına gelmektedir¹⁵².

Kısaca belirtirsek ECLA'nın Latin Amerika'da uygulamak istediği ithal ikamesine dayalı gelişme politikası dış ödeme dengesizliğinin artmasına, çok uluslu firmaların ekonomiye sızmasına, işsizliğin çoğalmasına, ekonominin konjoktür dalgalanmaların etkisine maruz kalmasına, geleneksel tarım ürünlerinin ihracatının devam etmesine, sınırlı rekabet gücü olmayan bir sanayileşmeye yol açmıştır¹⁵³.

¹⁵¹ Öztürk, **a.g.e.**, s.119-120.

¹⁵² Güllalp, **a.g.e.**, s.102-103.

¹⁵³ İşgüden, **a.g.m.**, s.139.

Yapısalcı kuramlar genişletilerek bağımlılık, sömürü, eşitsiz mübadele kavramlarının kullanılmasıyla çok sayıda model oluşturulmuştur. Bu modeller arasında yer alan Bağımlılık Kuramları özellikle Baran ve Frank göze çarpmaktadır. Bağımlılık Kuramları ithal ikameci politikalara tepki ile ortaya çıkmış ve merkez çevre ayrımını geliştirmiştir¹⁵⁴.

2.4.BAĞIMLILIK KURAMLARI

Bağımlılık kuramları kendi arasında farklı yaklaşımlar barındırsa bile, hepsinin ortak noktası kalkınma iktisadının yetersiz kaldığı, bu kuramların azgelişmişlik sorununun daha da büyümesine sebebiyet verdiği görüşlerini bünyesine bulundurmaktadır¹⁵⁵. Bu kuram özünde azgelişmiş ülkelerin başka ülkelere bağımlı olduklarından ötürü gelişme sağlayamadıklarını ifade etmektedir. Bağımlılık kuramları kalkınamamanın nedeni olarak dış etkileri belirtmektedir¹⁵⁶. Bağımlılık kuramları gelişme sorununa yaklaşımı ve işbölümünü algılamada farklı anlayışlar sergilemektedir

Bağımlılık kavramı, azgelişmişliği incelemede bir kavram olarak sunulmuştur. İlk olarak yapısalcı yaklaşımda olduğu gibi bağımlılık kuramları da gelişmiş Batılı ülkelerin daha önceden azgelişmiş ülkeler gibi gelişmemiş olduklarına dayanmamaktadır. Zira gelişmişlik ve azgelişmişlik dünya sisteminin iki tarafını oluşturmaktadır.

İkinci olarak bu dünya sisteminin içindeki azgelişmiş ülkelerin tanımlanmasına ilişkindir. Dünya sisteminin metropol-uydu yada merkez-çevre olarak şekillendirilmesi, azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere bağımlı olduklarını ifade etmektedir. Bu itibarla, bağımlılık azgelişmiş ülkelerin gelişmelerini önleyen durumdur¹⁵⁷.

Azgelişmiş ülkelerde egemen bakış açısı olan bağımlılık Wallerstein'e göre eleştirel bir kavramdır. Ona göre bağımlılık gelişmiş ülkeler ile azgelişmiş ülkeler arasındaki ilişkileri belirler. Bağımlılık kuramlarının önemini gösteren bir başka boyut ise azgelişmişliği açıklamada azgelişmişliğin gelişmişlikle ilişkisini göstermektedir¹⁵⁸.

Azgelişmiş ülkelerin geri kalmışlığını Batılı emperyalist ülkelerle bağımlılık ilişkilerine bağlanan Bağımlılık Kuramlarına göre azgelişmiş ülkeler gelişmiş ülkeler tarafından şekillendirilmekte ve sonuç olarak bağımlılık ortaya çıkmaktadır. Bağımlılık

¹⁵⁴ Tüylüoğlu/Çeştepe, **a.g.m.**, s.61.

¹⁵⁵ Cinhirlioğlu, **a.g.e.**, s.96.

¹⁵⁶ **A.g.e.**, s.121.

¹⁵⁷ Haldun Gülalp, **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**, Yurt Yayınları, Ankara, 1997, s.110.

¹⁵⁸ Ercan, **a.g.e.**, s.125-126.

analizlerine göre azgelişmişlik ve gelişmişlik birlikte düşünülmesi gereken bir süreçtir. Azgelişmişlik ve gelişmişlik aynı anda yaşanan iki farklı görünümdür. Bu görünümün alt yapısını azgelişmiş ülkeler, üst yapısını da Batılı gelişmiş ülkeler oluşturmaktadır. Bağımlılık Kuramları oluşurken yapısalcı yaklaşımdan ve Marksist kaynaktan etkilendiği görülmektedir¹⁵⁹. Bir başka ifadeyle, yapısalcı yaklaşım Marksist geleneğin içinde genişleyip bağımlılık kavramı ortaya çıkmıştır. Bağımlılık Kuramları Prebish'in ithal ikameci tepkisi ile gelişmiş merkez ile azgelişmiş çevre ilişkisinin ele alınmasıyla geliştirilmiştir¹⁶⁰. Bağımlılık Kuramları Marksizmden etkilenmiş olmakla birlikte azgelişmiş ülkelerde devrimin önderleri olarak işçi sınıfını değil, aydınları göstererek ve kapitalizmin yaşanmadığı ve dolayısıyla anti-kapitalist devrimden söz etmeyerek Marksist gelenekler ile arasına mesafe koymaktadır¹⁶¹.

Azgelişmişliğin gelişmiş ülkelerle kurulan ilişkiye ve bunun sonucunda bağımlılık sürecinin ortaya çıktığı noktasında hemfikir olan Bağımlılık Kuramcıları bu sorunda kurtulmak için farklı düşünceler geliştirmiştir¹⁶². Bağımlılık Kuramlarının oluşumunda ve gelişiminde Paul Baran, Andre Gunder Frank, Samir Amin, Immanuel Wallerstein, Arghiri Emmanuel, Theotino Dos Santos etkili olmuşlardır. Söz konusu kuramcıların genel eğilimleri ile geliştirdikleri teoriler Marksist geleneklerden uzaklaşsa da; Bağımlılık Kuramlarında görülen benzer varsayımlar bulunmaktadır. İlk olarak azgelişmiş ülkelerin küresel ekonomiden etkilendiği açıkça görülmektedir. İkinci olarak, gelişmiş ülkelerin ekonomik ve siyasal gücü uluslararası işbölümünü belirlemiştir. Üçüncü olarak azgelişmiş ülkelerin ekonomileri sınırlar üstü çok uluslu şirketlerin yönettiği küresel dünyada müdahalelere açık halde bulunmaktadır. Son olarak, toplumsal ve siyasal alanlarda da etkisini gösteren çok uluslu şirketler merkezdeki ülkeler ile ittifak kurarlar ve toplumun kaynaklarının tek elde toplamak için harekete geçerler¹⁶³.

Azgelişmişlik yerel aydınlarla merkez devletlerin işbirliği sonucu ortaya çıkan bir süreçtir. Bağımlılık azgelişmiş ülkelerin bağımlı olduğu ülkelerin gelişmesi sonucu ortaya çıkan durumdur. Andre Gunder Frank metropol-uydu kavramlarıyla kapitalist

¹⁵⁹ Öztürk, **a.g.e.**, s.96.

¹⁶⁰ Tüylüoğlu/Çeştepe, **a.g.m.**, s.61.

¹⁶¹ Güllap, **a.g.e.**, s.99.

¹⁶² Şahin, **a.g.e.**, s.121.

¹⁶³ Tüylüoğlu/Çeştepe, **a.g.m.**, s.62.

sistemi çevre ülkelerdeki azgelişmişliği tanımlamıştır. Frank'a göre gelişmişlik ve azgelişmişlik aynı paranın farklı taraflarıdır¹⁶⁴.

2.4.1.Ekonomik Azgelişmişliğin Nedenleri: Paul Baran

Gelişmiş ülkelere kaynak ve yatırım alanları sağlayan azgelişmiş ülkeler bu ülkelere her zaman artalan olmuştur. Kapitalizm azgelişmiş ülkelerin gelişmemelerinin sebebi olmuştur¹⁶⁵. Kapitalizm sömürü politikalarıyla yayılarak, ilk zamanlarda küçük işletmelerde sermaye biriktirme imkanı bulmuştur. Küçük işletmelerin olası sermayesi gelişmiş ülkelere aktarılacak sömürü ülkeler söz konusu getiriden faydalanamamaktadır. Sömürü ülkelerde kapitalizmin sağlanacağı sermaye oluşumu yapılamamaktadır. Baran kapitalizmi bir ülkenin başka ülkeler aleyhine genişlemesi olarak tanımlayarak kapitalist gelişmenin faturasının azgelişmiş ülkelere çıktığını belirtmiştir. Bu açıdan bakarsak, kapitalist sistemin içinden çıkarak gelişmemişlik açmazından kurtulunur. Baran kapitalizme meydan okuyarak azgelişmiş ülkelere çıkış yolu göstermektedir¹⁶⁶.

Azgelişmişlik dört ana düşüncede ortaya çıkmıştır. Bunlar tekelci kapitalizm, emperyalizm, sınıflar ve ekonomik artıktır. Baran tekelci kapitalizmde Marks'ın görüşlerini benimsemektedir. Emperyalizmi Lenin'in politik ve askeri görüşleriyle algılamaktadır. Sınıfı aynı üretim ilişkilerine, artığın kontrolünde aynı araçlara sahip olan grubu temsil eden sosyal kategori olarak belirlemektedir.

Azgelişmiş ülkelerin kalkınma sorununda ekonomik artık ön plana çıkmaktadır. Ekonomik artık kullanılabilir kaynaklar sayesinde elde edilecek olan toplam üretimden tüketimin çıkarılması sonucu ortaya çıkan yatırıma hazır fondur. Bu artık azgelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere aktarılmaktadır. Bunun sonucunda ekonomik kalkınma için gerekli artık bulunamamaktadır¹⁶⁷.

Gelişmiş ülkelerin azgelişmiş ülkelerdeki ekonomik artığı elde etmesinde kapitalizmin gelişmesi, coğrafi konumun avantajlı olması ve doğal kaynakların yetersiz olması yatmaktadır. Bu şekilde yatırım ve büyüme hızı artmaktadır. Azgelişmiş ülkeler gelişmiş ülkelerle rekabet edemeyecek düzeye gelmiş, sermaye artışı durmuş, bölgedeki sanayiler tahribata uğramıştır. Siyasi ve askeri ilişkilerde gelişmiş ülkelerin çıkarlarını sağlayan iktidar sahipleri ayakta kalmakta ticari ilişkiler sonucu gelişmiş ülkelere ucuz

¹⁶⁴ Tüylüoğlu/Çeştepe, **a.g.m.**, s.62.

¹⁶⁵ Ercan, **a.g.e.**, s.130.

¹⁶⁶ Cinhirlioğlu, **a.g.e.**, s.127.

¹⁶⁷ Öztürk, **a.g.e.**, s.98.

hammadde aktarımı sağlanmaktadır¹⁶⁸. Böylece azgelişmiş ülkelerin çoğu gelişmiş ülkelerin nüfuzu altına girmiştir¹⁶⁹.

Bunun bir örneğini Hindistan üzerinde görebiliriz. İngiltere ile Hindistan arasındaki uzun yıllar süren ilişkiye baktığımızda belirli bir plan içinde Hindistan'ın geri kaldığını görmekteyiz. Baran'a göre Hindistan 18.yy da dünyanın iyi sayılan ekonomilerinde biridir. Geliştirilen pamuk dokuma yöntemiyle dünyada iyi düzeyde sayılabilecek tekstil ürünleri üretilmektedir. İngiltere'de tekstil endüstrisi krize girerken Batı'da emperyalist hareketlar başlamıştır. Bu zamanda Hindistan tekstil endüstrisinde İngiltere'nin önemli bir rakibi olduğundan bu ülkede tekstil endüstrisinin gelişmesinin engellenmesi söz konusu olmuştur. Bu nedenle, İngiltere Hindistan'daki hammaddeyi yüksek ücret ödeyerek satın alıp, kendi ülkesinde işlemiştir. Sonuçta Hindistan hammadde üreticisi olarak kalırken İngiltere endüstri ülkesi haline gelmiştir. Hindistan ile İngiltere aynı düzeyde sanayi düzeyinde iken onun sömürüsü haline gelmiştir. Bir başka deyişle, ekonomik artık ve sermaye birikimi Hindistan'dan İngiltere'ye aktarılmıştır. Ayrıca ekonomik, siyasal ve kültürel anlamda silinmeyecek izler kalmaktadır¹⁷⁰.

Baran'a göre ekonomik artığın gelişmiş ülkelere kaçması veya verimsiz yerlerde kullanılmasıyla yada yatırımları teşvik edecek ortamın sağlanamayışı sonucunda azgelişmiş ülkelerde büyüme kaydedilememiştir¹⁷¹.

Baran azgelişmiş ülkelerdeki ekonomik artığın gelişmiş ülkelere aktarılmasında görülen iki toplumsal yapı arasındaki ilişkiyi ticarete verdikten sonra bölgesel ticaret kesimleri uluslararası sermaye ile bağlantıları kuran ekonomik artıktan belirli bir pay alan kesim komprador burjuvazi olarak tanımlanmaktadır¹⁷².

2.4.2.Metropol-Uydu İlişkisi: Andre Gunder Frank

A.G.Frank bağımlılık kuramlarının gelişmesinde önemli yere sahiptir. Azgelişmiş ülkelerin yaşamış oldukları deneyimlerin gelişmiş ülkelere farklı olduğunu savunmaktadır. Azgelişmiş ülkelerin şu anki yada geçmişteki durumları kayda değer biçimde gelişmiş ülkeleri andırmamaktadır. Bugün gelişmiş ülkeleri zamanında gelişmemiş olsalar da asla azgelişmiş olmamışlardır. Azgelişmişlik ekonomik, siyasal,

¹⁶⁸ Başkaya, Kalkınma İktisadının..., a.g.e., s.72-73.

¹⁶⁹ Öztürk, a.g.e., s.99.

¹⁷⁰ Cinhirlioğlu, a.g.e., s.129-130.

¹⁷¹ Başkaya, Kalkınma İktisadının..., a.g.e., s.74.

¹⁷² Ercan, a.g.e., s.131.

kültürel özelliklerden kaynaklanmaktadır. Ayrıca azgelişmiş ülkelerin kalkınmasının gelişmiş bölgelerden sermaye ve diğer değerlerin aktarımıyla gerçekleşeceği konusunda şüpheleri bulunmaktadır. Azgelişmiş ülkelerin kapitalizmden uzaklaştığı müddet gelişmenin yaşanacağı görüşünü benimsemektedir¹⁷³. Kapitalizm olmadan önce azgelişmişlik değil gelişmemişlik hali söz konusudur. Azgelişmişlik gelişmenin sonucu olarak ortaya çıkmıştır¹⁷⁴. Merkezdeki kapitalist gelişme ile çevrede bulunan ülkelerde kendini gösteren azgelişmişlik durumu bir sürecin parçaları olmaktadır. Çevre ülkelerdeki gelişme kapitalist merkeze bağımlılığın sonucunda ortadan kalkmayacaktır¹⁷⁵.

Frank kalkınma kuramlarının her ülkede aynı aşamaların görüleceğinin büyük bir yanılgı olacağını ifade etmiştir¹⁷⁶. Kalkınma kuramlarının geçerli olmadığı, uygunsuz olacağı ve siyasal yaşamda ise etkisinin bulunmayacağını çünkü gelişmiş ülkelerin tarihsel özelliklerinden kaynaklandığını belirtmiştir. Yine azgelişmiş ülkelerde fazla nüfus, bilgi eksikliği, geleneksel yaşamın ağırlığı ve diğer özellikler kalkınmanın asıl sorunları arasında kendini göstermektedir.

Diğer taraftan azgelişmişlik sorunu ülkelerin geçmişleri olmadan anlaşılamamaktadır. Azgelişmişlik dünya sisteminin ve kapitalist olmayan yerlerin kapitalistleşmesinin sonucudur. İki tarafı bulunan bir sistemin bir tarafı gelişmişlik, diğer tarafı da azgelişmişliktir¹⁷⁷. Gelişmiş ülkelerle azgelişmiş ülkeler arasındaki ilişkiler sonucu bu ülkelerde kaynak kaybı görülürken gelişme süreci etkilenmekte bağımlılık durumu ortaya çıkmaktadır¹⁷⁸. Gelişmiş ülkeler metropol, azgelişmiş ülkeler uydu olarak örgütlenip, metropol uyduyu etkisi altına alarak sömürmektedir. Kapitalizm metropol-uydu şeklinde bir yapı sergilerken metropol uydudaki ekonomik artığı kendine çekip kendisi için kullanırken gelişmiş, uydu ise kendi değerlerini kullanamadığı için azgelişmiştir. Metropol gelişmeyi, uydu ise azgelişmişliği temsil etmektedir¹⁷⁹.

¹⁷³ Şahin, **a.g.e.**, s.131-132.

¹⁷⁴ Başkaya, Kalkınma İktisadının..., **a.g.e.**, s.76.

¹⁷⁵ Henry Berstein, "Gelişme Toplum Bilimine Karşı Azgelişmişlik Toplumbilimi mi?" (Çev.Melih Ersoy), **Emperyalizm, Gelişme ve Bağımlılık Üzerine**, (Der.Melih Ersoy), 1.Baskı, V Yayınları, Ankara, 1992, , s.50.

¹⁷⁶ Ercan, **a.g.e.**, s.132.

¹⁷⁷ Cinhirlioğlu, **a.g.e.**, s.141.

¹⁷⁸ İşgüden, **a.g.m.**, s.161.

¹⁷⁹ Öztürk, **a.g.e.**, s.100.

Frank gelişmenin gelişmiş ülkelerle kurulacak ilişkilerle gerçekleşeceği fikrine karşı çıkarak batılılaşmanın gelişmeye katkı sağlayacağı görüşüne karşı çıkmaktadır. Genel görüşlerin tam tersine Frank uydu ülkelerin metropolle olan bağlantıları ne kadar zayıflarsa o kadar iyi kalkınma sağlayacaklarına dikkat çekmektedir. Metropolle bağımlılık kalkınmaya engel olduğundan kriz, savaş gibi nedenlerle metropolden uzaklaşıldığı müddetçe kalkınma hız kazanmaktadır¹⁸⁰. Buna örnek olarak Japonya kalkınmasını göstererek Japonya'nın metropolden uzaklaşarak uydu olmadan bunu başardığını söylemektedir.

Uydu ülkeler metropol ülkelerden etkilenecek bu ülkelerin yapıları da dışsal etkilerle belirlenmektedir. Uydu ülkelerde aydın gruptan, işadamından, belirli bir meslek sahibinden bahsetmek doğru sayılmaz. Bunların hepsi dışarı ile çıkar ilişkisine dayalı hareket eden lümpen burjuvazidir¹⁸¹. Lümpen burjuvazinin faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan gelişme lümpen gelişme olarak nitelendirilmektedir¹⁸². Lümpen gelişme gerçek gelişme sayılmamaktadır¹⁸³. Azgelişmiş ülkelerde burjuva lümpen olup, lümpen burjuvazi lümpen kalkınmadır ve azgelişmişlik üretimin ötesine geçememektedir. Lümpen burjuvazinin egemen olduğu ülkelerde kurulan devlet de lümpen devlettir. Bu yüzden söz konusu ülkelerde gerçek anlamda bağımsızlık mümkün bulunmamaktadır¹⁸⁴.

Frank'a göre azgelişmiş ülkelerin bağımlılıktan ve kapitalizmden kurtulmanın yolu sosyalizmdir¹⁸⁵. Kapitalist sistemi eleştirerek Marksist literatürü önemli ölçüde etkilemiştir¹⁸⁶. Bununla birlikte uydu ülkelerin kapitalizmden etkilendikten sonra kapitalist olmalarına dair ne anlaşıldığı açık değildir.

Diğer taraftan, Frank uydu ülkelerin sınıfsal yapıları, üretim ilişkileri ve üretim süreçlerini önemsememektedir. Üretim olmadan ekonomik artık ve değerden söz edemeyiz¹⁸⁷.

¹⁸⁰ Başkaya, Kalkınma İktisadının..., **a.g.e.**, s.77.

¹⁸¹ Cinhirlioğlu, **a.g.e.**, s.142.

¹⁸² İrfan Erdoğan, **Kapitalizm Kalkınma Postmodernizm ve İletişim, Sömürünün Paketleniş,** Kardelen Ofset, 1. Baskı, Ankara, 2000, s.160.

¹⁸³ Güllalp, **a.g.e.**, s.109.

¹⁸⁴ Başkaya, Kalkınma İktisadının..., **a.g.e.**, s.76.

¹⁸⁵ Öztürk, **a.g.e.**, s.101.

¹⁸⁶ Cinhirlioğlu, **a.g.e.**, s.143.

¹⁸⁷ Başkaya, Kalkınma İktisadının..., **a.g.e.**, s.77-78.

2.4.3.Tıkanmış Kalkınma: Samir Amin

Frank'ın metropol ve uydu ülkeler ilişkisine benzer olarak Samir Amin dünya sistemini iki ayrı düzeyde incelemektedir. İlki merkez sistemi, diğeri çevre sistemi olarak adlandırmaktadır¹⁸⁸. Sermaye birikim süreci dünya ölçeğinde merkez ve çevre ayrımını üretmektedir¹⁸⁹. Dünya sistemini kapitalizm ifade eden Amin'e göre merkez gelişimini tamamlamış toplumlar, çevre gelişimini tamamlayamamış toplumlardır. Bağımlılık kapitalizmin dünya üzerinde yayılması sonucu ortaya çıkmaktadır. Kapitalizm Avrupa'yı, Kuzey Amerika'yı, daha sonra Japonya'yı sistemin merkezine yerleştirmiş, bunların haricindeki diğerk bölgeleri ise çevreye indirgemıştır¹⁹⁰. Kapitalist yayılma çevre ülkelerin ekonomilerinde çarpıtma ve düzensizleştirmeye yol açmıştır. Kapitalizmin genişlemesi iç bütünlüğü ve tutarlılığı bulunmayan ekonomik yapıyı ortaya çıkartmakta ve gelişmeyi engellemektedir.

Az gelişmişlik durumu verimlilik farkı, ekonomik sistemin dış baskılara maruz kalan, dış egemenliğe dayalı yapıdır¹⁹¹. Az gelişmiş ülkelerin ayırt edici özellikleri üç başlıkta toplanmaktadır. İlk olarak az gelişmiş çevre ülkelerin ekonomik sektörlerinde merkez ülkelerdekine benzer eklenme bulunmamaktadır. Az gelişmiş ülkelerde sermaye mallarının üretimi azdır. İkinci fark az gelişmiş ülkelerdeki ekonomik sektörler arasında verimlilik farklılığın bulunmamasıdır. Yabancı sermayenin egemen olduğu ihracat sektöründe yüksek verimlilik sözkonusu iken diğerk sektörlerde görülen verimlilik düzeyi düşük seviyededir. Haliyle kapitalizm egemen üretim tarzıdır. Diğerk bir fark hizmet sektörünün çokluğu nedeniyle sanayi yatırımlarını teşvik eden sosyoekonomik ortamın sağlanamamasıdır.

Sosyoekonomik yapı kapitalist ilişkilerin az gelişmiş bölgelere nüfuz etmesinden kaynaklanmaktadır. Sermaye mallarının üretilmemesi neticesinde kapitalizmin üreten bir süreç olması sözkonusu değildir. Öte yandan tüketim sektörünün de düşük seviyede kalması düşük ücretlilik seviyesinin sürmesine, gelir dağılımının bozulmasına sonuç olarak olumsuzluğun süreklilik arz etmesine neden olmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde üretilen mallara talep ülkenin sınırları dışında

¹⁸⁸ Cinhirlioğlu, **a.g.e.**, s.148.

¹⁸⁹ Samir Amin, **Kaos İmparatorluğu Yeni Kapitalist Küreselleşme**, (Çev: Işık Soner), 1. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993, s.11.

¹⁹⁰ Öztürk, **a.g.e.**, s.101-102.

¹⁹¹ Başkaya, Kalkınma İktisadının..., **a.g.e.**, s.78-79.

bulunurken metropol ülkelerde ekonomik yapının kendi kendini üretmesine imkan sağlamaktadır. Azgelişmiş ülkelerde ücretler iç talep unsuru olmayıp uyduda ücretler düşük seviyede hareket etmektedir. Sonuçta metropol ile uydu ülkeler arasında eşit olmayan değişim sürmektedir¹⁹².

Dünya sistemini oluşturan merkez ve çevre pazar ilişkilerinin yapısıyla belirlenmektedir. Merkezin kendi içi ve çevre ile ilişkileri, çevrenin de sadece merkez ile ilişkileri bulunmaktadır¹⁹³. Merkez bağımsız olup, kendine has birikim mekanizmasına sahiptir¹⁹⁴.

Amin dünya sistemini açıklarken üretim tarzı ve toplumsal enformasyon kavramlarından bahsetmektedir. Bu kavramlar tarihsel hareketin de anlaşılmasını sağlayacaktır. İlkel tarz, kölelik tarzı, feodal tarz, basit meta üretim tarzı, kapitalist üretim tarzı, sosyalist tarz tüm üretim tarzlarını oluşturmaktadır. Bu üretim tarzları genelde saf halde yaşanmaz. Toplamlar bu üretim tarzlarının birleşmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu da formasyon olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazen bu formasyon tek bir üretim tarzı şeklinde de ortaya çıkabilir.

Üretim tarzı ile formasyon aynı türün nesneleridir. Tek farkı saflık dereceleridir. Her ikisi de tarih boyunca yaşanmıştır. Görüldüğü üzere, dünya sistemi merkezdeki kapitalist tarz ile çevredeki kapitalist formasyonun karışımı olarak ortaya çıkmaktadır.

Merkez ülkelerdeki formasyonların belirgin özelliği kapitalist üretim tarzının gelişmesinin iç pazardaki genişlemeye de bağlı olduğundan kendine has özelliklerinin bulunması yönündedir. Çevre ülkelerde kapitalist üretim tarzının kendine özgü özelliği bulunmamaktadır. Burada kapitalizmin genişlemesi dış şartlara bağlıdır. Çevre kapitalist üretim tarzının egemenliği altındadır¹⁹⁵.

Kapitalizm ile emperyalizm arasında dolaylı yönden ilişki bulunmaktadır. Emperyalizm merkezin çevreyi etkilemesiyle ortaya çıkmaktadır. Emperyalist sistem eşitsiz gelişmeyi güçlendirmektedir¹⁹⁶. Metropol ülkelerde kapitalist gelişme hızlandıkça sözkonusu eşitsizlik büyümektedir. Azgelişmiş halkların emperyalizme son

¹⁹² A.g.e., 80-81.

¹⁹³ İra Gerstein, "Dünya Ekonomisi ve Emperyalizm Kuramları", (Çev:Melih Ersoy, İnci Ataç), **Emperyalizm Gelişme ve Bağımlılık Üzerine**, (Der:Melih Ersoy), Verso Yayınları, Ankara, 1992, s.102.

¹⁹⁴ Şahin, a.g.e., s.152.

¹⁹⁵ Gerstein, a.g.m., s.103.

¹⁹⁶ Samir Amin, **Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme**, (Çev: Semih Lim), Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1997, s.151.

vermek için mücadele etmekten başka çıkış yolu bulunmamaktadır. Çevre ülkelerin önünde bağımlı gelişme yada gelişmiş ülkelerin gelişme modellerinden farklı öz merkezli gelişme modeli bulunmaktadır. Amin'e göre sözkonusu öz merkezli gelişmeye ulusal, halkçı, demokratik ve sosyalist bir proje uygulanarak ulaşılmaktadır.

Çevre ülkelerin önünde bulunan iki yol bağlantıyı kesmek veya sisteme uyarlanmaktır. Merkez çevre bağlantısını kesmek bir ilke seçimidir. Bağlantı kesilerek dünya ölçeği yerine ulus ölçeğinde değer yasası ortaya çıkmaktadır¹⁹⁷. Çevreden başlayacak olan yeni hareketler de dünya sistemini değiştirerek sorun çözülmüş olacaktır. Böylesine geniş ölçekli devrimin gerçekleşme olanağı düşük görülmekte ve halen sosyalist sistemler azgelişmiş ülkelerden artıdeğerin alınmasına yardımcı olmaktadır. Böylesine sosyalist ve kapitalist ittifak devam ettiği sürece çemberin kırılması zordur¹⁹⁸.

Sonuç olarak kapitalizm her zaman bir dünya sistemidir. Dünya sisteminin devamını sağlayan sermaye birikimi sürecinin küreselleşmesi sonucunda dünya ölçeğinde kutuplaşma ve merkez çevre karşıtlığı üretilmektedir¹⁹⁹.

2.4.4.Dünya Sistemi Kavramı: Immanuel Wallerstein

Wallerstein, Frank'ın teorisini yeniden gözden geçirerek geliştirmiştir. Bu modelin açıklanmasında da metropol ve uydunun yerini merkez ve çevre almaktadır. Bölgeler arasında daha az meta bulunan bölgenin, başka bölgelere daha fazla fiyat ile satılmaktadır. Başka bir ifadeyle, üretilen ekonomik artıdeğerin bir kısmı bir bölgeden diğerine aktarılmaktadır. Bu tür bir ilişki merkez çevre oluşumdur. Kaybeden bölge çevre, kazanan bölgeye merkez denilmektedir²⁰⁰.

Wallerstein Afrika'nın gerikalmışlığın nedenleri üzerinde çalışmalar yapmıştır. Azgelişmişliğin yapısı itibariyle oluşumu tekil bazda incelenemez, dünya ölçeğinde tahlil edilebilir. Kapitalizm dünya sistemi kavramı olarak kullanılmaktadır. Dünya sistemi yaklaşımında toplumsal hareket işbölümünün olduğu çerçevede gerçekleşmektedir²⁰¹.

¹⁹⁷ Öztürk, **a.g.e.**, s.105.

¹⁹⁸ Cinhirlioğlu, **a.g.e.**, s.150.

¹⁹⁹ Şahin, **a.g.e.**, s.158.

²⁰⁰ **A.g.e.**, s.135.

²⁰¹ Öztürk, **a.g.e.**, s.109.

²⁰² Cinhirlioğlu, **a.g.e.**, s.165.

Wallerstein dünya sistemi kuramında metropol ve uydu ayrımının karmaşıklaşan ekonomik ilişkileri tam olarak açıklayamadığı görüşündedir. Dünya sisteminde de güçlü devletin olduğu, ekonomik artıdeğerlerin güçsüz devletlerden kaynaklandığı, kendi lehine eşitsiz büyümenin sağlandığı merkez ülkeler ile tarıma dayalı üretimin yapıldığı, düşük ücretle istihdam edildiği, çevre ülkeler yer almaktadır. Ancak bu ülkeler arasında aracı rolünü üstlenen başka bir ülke bulunmalıdır. Bu ülkeler ne çevredeki ülkeler kadar yoksul ne de merkez ülkeler kadar varlıktır. Çevreyi sömürüp, aynı zamanda merkez tarafından sömürülen bu ülkeler yarıçevre ülke olarak adlandırılmaktadır²⁰². Dünya ekonomisinin merkez, çevre, yarıçevre olarak üç bölüme ayrılması işbölümüne dayanması, dünya ekonomisinin temel yapı taşıdır. Güçlü devletlerin olduğu merkezin, zayıf devletlerin bulunduğu çevreyi sömürmesi olarak ifade edilen eşitsiz değişim mekanizmaları, bölgelerarası ilişkilerin özünü oluşturur ve dünya ekonomisinin genişlemesinin temelini meydana getirmektedir²⁰³. Merkez ile çevre arasında yer alan yarıçevre krizlerin yumuşatılarak esnek bir ekonomik yapı ile ekonomik gelişmeleri lehte kullanarak kapasitesini artırabilmektedir²⁰⁴. Bununla birlikte, merkez ülkeler bunalıma girdikleri dönemde yatırımcılar yoksul olmayan ülkelere rahatlıkla yatırım yapabilmektedirler. Yarıçevre ülkelerde merkez ile çevre ülkelerin özellikleri görülmektedir. Dışarıya mal satarak aynı zamanda iç pazar için de mal üreten yarıçevre ülkeler iç pazarda belli bir denge kurmaya çalışmaktadır. Yarıçevre ülkeler çevre ile merkez arasında artabilecek muhtemel gerilimleri azaltıcı bir role sahiptir. Böylelikle sistemin devamı sağlanmaktadır. Ülkeler çevreden yarıçevreye, yarıçevreden de merkeze geçebilme imkanına sahiptir. Bir ülkenin çevreden yarıçevreye geçişi, şansa dayalı faktörler yardımıyla, yabancı sermayenin gelmesiyle ve kendi imkanlarını kullanmak suretiyle üç şekilde olabilmektedir.

Dünya ekonomisindeki değişiklikler çevre ülkelerde stratejik gelişmelere yol açabilmektedir. Bazı çevre ülkeleri bunu değerlendirerek mevcut durumundan daha iyi bir konuma gelebilirler. Çevre ülkeler yabancı sermayenin ilgisini çekerek yarıçevre ülke haline gelebilir. Bu şekilde elde edilen artıdeğer ülkenin tümüne yayılmayabilir. Ayrıca çevre ülke tamamen kendi imkanlarıyla kalkınma stratejisi geliştirebilir. Ancak bu tür kalkınma az sayıda ülkede görülmektedir.

²⁰³ Gerstein, **a.g.m.**, s.99.

²⁰⁴ Ercan, **a.g.e.**, s.142-143.

Yarıçevreden merkeze geçmenin koşulları arasında diğer ülkelerden daha ucuz ve fazla miktarda üretimin sağlanması yer almaktadır. Bunun için, iç pazarın genişletilmesi yoluna başvurulmalıdır. Ayrıca yerli malları kullanmak için tüketicinin çeşitli şekilde destenlenmesi yoluna gidilebilmektedir. Bir yarıçevre ülke merkez ülkenin konumuna gelmesi merkez bir ülkenin üstün konumunu yitirerek yarıçevre konumuna gelmesi demektir²⁰⁵.

Dünyanın geçmişten bugüne üç önemli aşamadan geçmiştir. Bunlar mini sistemler, dünya imparatorlukları ve dünya sistemidir. Mini sistemler döneminde insanlar küçük kabileler halinde yaşamaktadır. Bu dönemde toplumsal yaşam alanı oldukça sınırlıdır. Yönetim yapıları da gelişmemiştir. Bir sonraki evrede dünyayı kaplayan imparatorluklar vardır. Dünya imparatorlukları kültürel ve yönetsel açıdan daha gelişmiştir. Ekonominin merkezi belirli yerdedir. Bu dönemden sonra dünya sistemi oluşmaya başlamıştır²⁰⁶. Dünya sisteminin kökeni 16. yüzyıla kadar inmektedir. Öncelikle Avrupa ve Amerika'nın bazı kısımlarında konumlanmış, daha sonra bütün yerküreyi kaplamıştır. Dünya- sistemi ile ifade edilmek istenen iş bölümü bulunan ve sermaye ve emeğin akışlarının gerçekleştiği coğrafi alandır. Dünya-sisteminin içinde çok fazla siyasi birim bulunup, bunlar modern dünya sisteminde uluslararası sistemde birbiriyle bağlanmıştır. Ayrıca, dünya- sisteminde politik ve kültürel anlamda homojenlik bulunmamaktadır. Bu yapıyı işbölümü birleştirmektedir²⁰⁷. Dünya-sistemi dünyadaki bir sistem yada dünyanın bir sistemi anlamına gelmemektedir. Dünya, sistemin sıfatı olmadığından aradaki tire işareti gereklidir. Bu iki sözcük beraber tek bir anlam ifade etmektedir²⁰⁸.

Dünya-sistemi dört aşamadan oluşmaktadır. İlki en uzun on altıncı yüzyıl olarak ifade edilen tarımsal işbölümünün coğrafi olarak genişlediği 1450-1650 yılları arasındaki ortaya çıkış dönemi, ikincisi İngiltere'nin ticari politikaları sonucunda tek merkez haline geldiği 1650-1815 arasındaki pekişme dönemi, üçüncüsü sanayide işbölümünün dünya çapında genişlediği, serbest ticaret bölgelerinin bölgeler halinde

²⁰⁵ Cinhirlioğlu, a.g.e., s.165-166.

²⁰⁶ A.g.e., s.163-164.

²⁰⁷ Immanuel Wallerstein, **Dünya Sistemleri Analizi Bir Giriş**, (Çev: Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy), İkinci Baskı, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.45-46.

²⁰⁸ Immanuel Wallerstein, "Dünya-Sistemleri Kavramına Karşı Dünya-Sistemi Kavramı: Bir Eleştiri", **Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?**, (Der: Andre Gunder Frank, Barry K.Gills), (Çev: Esin Soğancılar), 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s.532.

ayrıldığı 1815-1917 yılları arasındaki sanayileşme dönemi, dördüncüsü ise 1917'den halen günümüze dek devam etmekte olan ABD'nin merkezi hegemonyası haline gelen pekişme dönemidir²⁰⁹.

Sonuç olarak, dünya-sistemi yaklaşımında çevre ile merkez ilişkisi birbirinin üzerinde etkide bulunan dinamik bir süreç yaratmaktadır. Dünya-sisteminin yapısı çevreden aktarılan mal ve hizmetlerin eşitsiz değişimine izin vererek ekonomik artıdeğerin büyük bir kısmı merkeze aktarılmaktadır. Böyle bir eşitsiz değişim sürekli ve sabit bir ilişki olarak devam etmektedir. Wallerstein'in yaklaşımı merkez ile çevre arasındaki ilişkinin sınırlarını bir bütün olarak ele alarak uluslararası ilişkilerin analizi yönünde genişlemektedir²¹⁰.

2.4.5.Eşitsiz Mübadele: Arghiri Emmanuel

Gelişmiş ile azgelişmiş ülkeler arasındaki gelişmişlik farkı ticaret haddinden kaynaklanmaktadır. Uluslararası fiyat sistemiyle eşit olmayan değişim ortaya çıkarak azgelişmiş ülkeler gelişmiş ülkeler tarafından kullanılmaktadır²¹¹.

Azgelişmiş ülkeler siyasal yönden bağımsız olmalarına rağmen ekonomik yönden gelişmiş ülkelere bağımlıdır. Zira azgelişmiş ülkeler yardım ve teknoloji transferleriyle desteklenmiştir. Dış ticaretin bir tarafında yer alan azgelişmiş ülkeler bir takım malları üretememektedir. Ürettikleri malların fiyat ve gelir yönünden esnek olmadığından gelişmiş ülkelere bağımlı olmaktadır. Bu yüzden gelişmiş ülkeler ile azgelişmiş ülkeler arasında eşitsiz değişim görülmektedir. Uluslararası kapitalizm ve çok uluslu şirketler sayesinde gelişmiş ülkelere karşı bağımlılık artmaktadır. Bu durumda azgelişmiş ülkelerin kalkınmaları kolay olmamaktadır²¹².

Üretim faktörlerinin uluslararası akışkanlığına ait dört durum vardır. Bunlardan ilki sermaye ve işgücünün akışkan olup, kar ve ücretleri eşitlemesidir. İkincisi sermaye ve işgücünün akışkan olmamasıdır. Üçüncüsü sermayenin akışkan olmadığı, işgücünün akışkan olduğu durumdur. Bu durumda mukayeseli maliyetler yasasına başvurulmaktadır. İki sistem arasında değişiklik yoktur. Dördüncüsü sermayenin akışkan fakat işgücünün akışkan olmadığı durumdur. Bu durumda iki sistemin birbirinden ayrılmaktadır²¹³.

²⁰⁹ Gerstein, **a.g.m.**, s.99.

²¹⁰ Öztürk, **a.g.e.**, s.111-112.

²¹¹ Başkaya, Kalkınma İktisadının..., **a.g.e.**, s.82.

²¹² Öztürk, **a.g.e.**, s.105-106.

²¹³ Şahin, **a.g.e.**, s.144.

Gelişmiş ülkelerle azgelişmiş ülkeler arasında ücret düzeyi üretkenliklerinin oranını aşmaktadır. Yani gelişmiş ülkelerde ücret düzeyi değer cinsine göre azgelişmiş ülkelerden daha yüksektir. Gelişmiş ülkelerde artık, değer oranı ve değer cinsinden kar haddi, azgelişmiş ülkelerden daha düşüktür. Tek bir kar haddi geçerli iken ücret düzeylerinin farklı olduğundan ücretlerdeki farklılık karlara yansıtılmayıp, fiyatlara yansıtılmaktadır.

Ülkeler arasında gelir aktarımı ücret düzeylerindeki farklılıktan kaynaklanan değerleri yansıtmayan fiyatlarla mübadele bir başka deyişle eşitsiz mübadele ile gerçekleşmektedir. Kar haddi veri olduğu için ücretlerdeki farklılığın neden olduğu değer aktarımından kapitalistler değil işçiler yararlanmaktadır. Değer aktarımı ilişkisi azgelişmiş ülkelerin işçi sınıfı ile gelişmiş ülkelerin işçi sınıfları arasında yaşanmaktadır. Gelişmişlik azgelişmişlik farkı ücret düzeyleri arasındaki farka dayanmaktadır. Ücret düzeylerinin yükselmesi iç pazarı genişleterek, kapitalistlerin daha üretken teknikleri kullanmalarını zorunlu kılarak, sanayileşmeye ve gelişmeye neden olmaktadır²¹⁴.

Yüksek ücretli ülkenin yüksek fiyatlarla uluslararası pazarda rekabet gücünden korunmak için kaynakları ihracat sektöründen sanayiye kaydırarak iç pazarı ve ekonomiyi genişletmeleri gerekmektedir. Uluslararası işbölümünün olumsuzluklarını da yine uluslararası gelir politikasıyla giderilebileceği yönünde görüşleri vardır. Ayrıca ücret düzeyinin yükseltilirse iç pazarın genişleyeceğini ve girişimcileri ileri teknolojiyi kullanmayı teşvik ederek sanayileşme ve kalkınma yolunda olumlu etkilere yol açacaktır.

Bununla birlikte azgelişmiş ülkelerde sömürü oranının gelişmiş ülkelerden daha yüksek olmasına karşı azgelişmiş ülkelerde emeğin neye göre, nasıl belirlendiği sorusu uluslararası fiyatların belirlenmesinde karşımıza soru olarak çıkmaktadır.

Aynı şekilde eşit olmayan değişimden merkezde yer alan yüksek ücretli ülkelerdeki işçilerin çıkar sağlamasına dair görüş tartışmayı gerektirmektedir. Sanayileşmiş ülkelerin işçi sınıflarının sömürüden dolayı yarar sağladığı ve bu politikalardan yarar sağlayarak devamını istedikleri sonucu ortaya çıkmaktadır.

²¹⁴ Öztürk, **a.g.e.**, s.107-108.

Az gelişmiş ülkelerdeki düşük ücretlerden gelişmiş ülkelerdeki işçi sınıfın yarar sağlamaktadır²¹⁵.

2.4.6. Bağımlılığın Özellikleri: Theotino Dos Santos

Kapitalist gelişme eşitsiz gelişmeyi başlatan ve sürdüren bir süreçtir. Eşitsizliği açıklayan ve yapısal bir unsura dönüştüren, az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere kaynak transferini sağlayan yapı bu eşitsiz gelişmedir²¹⁶. Gelişmiş ülkeler eşitsizliğin devam etmesinden yanadır. Eşit olmayan ilişkiler sayesinde uluslararası ticaret kontrol edilerek ekonomik artıdeğer gelişmiş ülke lehine artacaktır.

Üç tür bağımlılık türü vardır. Bunlar sömürgeci bağımlılık, finansal-endüstriyel bağımlılık ve teknolojik-endüstriyel bağımlılıktır. Sömürgeci bağımlılıkta sömürgeci ülkeler bütün yer altı ve yer üstü kaynaklarını, işgücünü, dış ticaret hacmini kontrol altında tutmaktadır. İkinci bağımlılık türünde gelişmiş ülkeler sömürü ülkelerindeki egemenliği kaybetmemiş olmakla beraber ticarete başlamıştır. Sömürü ülkeler hammadde ve geleneksel tarım ürünleri ihraç etmişlerdir. Sömürü ülkelerin rejimleri daha çok ihraç ettikleri ürünlere bağımlı olmuştur. Daha sonraları teknoloji ilerledikçe az gelişmiş ülkeler gelişmiş ülkelerden teknoloji transfer etmeye başlamıştır. Az gelişmiş ülkelerin teknolojiyi kullanabilmesinde bazı engeller bulunmaktadır. Az gelişmiş bir ülkenin sanayileşmenin devam edebilmesi için gelişmiş ülkelerde teknolojiye bağlı olarak bulunan teçhizatları almak durumundadır. Diğer taraftan geleneksel ihracat malların üretiminin devamını sağlayarak geleneksel kesimi kontrol edebilmelidir. İhracat sektörü genellikle gelişmiş ülkelerin kontrolü altında bulunmaktadır. Bu yüzden gelişmiş ülkelerle işbirliği içinde olmak lazımdır. Öte yandan az gelişmiş ülkelerin önünde bulunan bir diğer engel ödemeler dengesidir. Birçok az gelişmiş ülke hammadde ihracını çok ucuza satarken sanayi ürünlerini pahalıya ithal etmektedir. Bunun sonucunda ekonomiye giren ve ekonomiden çıkan para arasında farklar bulunmakta ve bu farklar gelişmiş ülkelerin lehinedir. Ödemeler dengesinde açık veren az gelişmiş ülkeler gelişmiş ülkelerin elinde olduğu finans kurumlarına başvurmaktadır. Bu

²¹⁵ Başkaya, Kalkınma İktisadının..., a.g.e., s.85-86.

²¹⁶ Philip J.O'Brien, "Latin Amerikan Bağımlılık Kuramlarına Bir Eleştiri", (Çev:Melih Ersoy), **Emperyalizm Gelişme ve Bağımlılık Üzerine**, (Der:Melih Ersoy), Verso Yayınları, Ankara, 1992, s.30.

kuruluşlar yoluyla azgelişmiş ülkeler gelişmiş ülkelerin kontrolü altına girmektedir. Ayrıca gelişmiş ülkeler teknolojiyi verirken ağır koşullar ileri sürmektedir. Azgelişmiş ülkeler yabancı sermayeyi ülkelerine getirirken her türlü kolaylığı sağlamaktadır. Dolayısıyla yabancı sermaye yerli sermayeye göre avantajlı bir konumda bulunmaktadır²¹⁷.

Azgelişmiş ülkeler bir yandan geleneksel üretimi sürdürürken diğer yandan uluslararası finans kuruluşlarının ile sanayileşmeye çalışmaktadır. Azgelişmiş ülkelerin ürettiği sanayi mallarını tüketen iç pazarın da genişlemesi gerekmektedir. İç pazarda her hangi bir genişleme olmazsa emeğin artıdeğeri artarak alımgücü sınırlı kalmaktadır²¹⁸.

Özetle, azgelişmişlik uluslararası kapitalist sistemin ve kuralların sonucudur. Uluslararası kuruluşlar çözüm önerilerinde yetersizdir²¹⁹. Tekelci kapitalizm azgelişmiş ülkeleri kontrol altında tutmayı hem ekonomik hem de siyasal açıdan istemektedir. Azgelişmiş ülkelerin bu sistemde kaldıkları sürece bu kıskaç altından kurtulması ve kendi güçleri ile uluslararası kapitalizm karşısında başarı elde etmesi zor görülmektedir²²⁰.

2.4.7.Bağımlılık Kuramlarına Yöneltilen Eleştiriler

Bağımlılık kuramları geleneksel modernleşme kuramlarına tepki olarak ortaya çıkmış ve azgelişmişlik sorununa azgelişmiş ülkelerin gözüyle bakmıştır. Bu bakımdan Batı merkezli tezlere ve yaklaşımlardan ayrılmaktadır²²¹.

Bağımlılık kuramı kapitalizmi çevre formasyonların, azgelişmişliğin, geri kalmışlığın nedeni olarak görmektedir. Azgelişmişlik çevre ile merkez ülkeler arasında var olan bağımlılık ilişkisinin sonucudur. Bu itibarla çevre ülkelerin gelişmeleri merkez ülkelerle olan ilişkilerini en aza indirmeleri sayesinde olacaktır²²².

Sözkonusu kuramlarda kalkınma olgusu büyüme sorununa indirgenmiştir. Bütün sorun bu ülkeleri engelleyen olumsuzlukları, engelleri, darboğazları aşmaktır. Eğer

²¹⁷ Cinhirlioğlu, **a.g.e.**, s.144-146.

²¹⁸ **A.g.e.**, s.147.

²¹⁹ Bucak Cengiz, **Bağımlılık Teorisi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003, s.128.

²²⁰ Cinhirlioğlu, **a.g.e.**, s.147.

²²¹ Başkaya, Kalkınma İktisadının..., **a.g.e.**, s.87.

²²² Melih Ersoy, “Bağımlılık Okulu Eleştirilerine Giriş”, **Emperyalizm Gelişme ve Bağımlılık Üzerine**, (Der:Melih Ersoy), Verso Yayınları, Ankara, 1992, s.13.

bağımlılık ve sömür ilişkileri sorunu ortadan kalkarsa gelişmiş ülkeler gibi olmanın yolu açılacaktır. Bu görüş herkes için sınırsız büyümenin mümkün olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Gelişmiş ülkelerin deneyimlerinin taklit edilmesini içermektedir.

Bağımlılık kuramları kalkınma nedir sorusunu sormamış ve bununla birlikte kalkınmanın tanımını vermemiştir. Çevre ile merkez ilişkilerinde çevrenin merkez tarafından merkezin lehine sömürülmesi olarak ifade edilerek bunun mekanizması ortaya konulmamıştır. Merkezin çevreyi sömürmesi çevrenin homojen bir bütün olduğu izlemine vermektedir²²³.

Bu açıdan bakarsak bağımlılık kuramlarının geleneksel kalkınma kuramlarına karşı doyurucu bir seçenek olmadığı ileri sürülmektedir. Bağımlılığın yeni bir kuramdan çok modernleşme kuramının kavram ve tezlerine karşı çıkarak bunları yenileri ile geliştirmeye çalışan bundan dolayı geleneksel kalkınma kuramlarının yetersiz olduğu tarafları da kendinde barındırdığı belirtilerek geleneksel kalkınma kuramında çevrede modern ve geleneksel olmak üzere birbirinden farklı iki yapı varlığını sürdürmektedir. Bağımlılık kuramlarında ikili yapı tezine karşı görünürdeki ikiliğin tek ve aynı tarihsel sürecin ürünü olduğu, gelişmişlik ve azgelişmişliğin aynı madalyonun iki farklı yüzü olduğu bahsedilmektedir. Diğer yandan kapitalizmin merkezde gelişmeye, çevrede azgelişmişliğe neden olduğu söylenmektedir. Bu nedenle bağımlılığın yeni bir kuramdan çok geleneksel kalkınmacı kuramının yorumlarını kabul görmeyen ve yenilerini geliştirmeye çalışan bir yaklaşım olduğu bu nedenle geleneksel kalkınmacı kuramların yetersizliklerini farklı biçimlerde yeniden ele aldığı belirtilmektedir²²⁴.

Geleneksel kalkınma kuramları azgelişmişliğin iç kaynaklı nedenlerden meydana geldiğini, bağımlılık kuramları da azgelişmiş ülkelerin bütün problemlerini dış ekonomik sebeplerden kaynaklandığını vurgulamaktadır. Merkezden uzakta yer alan ülkeler yoksulluktan başka çaresi olmayan ülkeler olarak adlandırılmıştır. Bağımlılık kuramlarının can alıcı noktası ekonomik determinizm ile siyasal ve toplumsal güçlerin etkisinin göz önünde bulundurulmamasıdır²²⁵.

Diğer taraftan bağımlılık kuramları ülkelerin kültürel özelliklerinden bahsetmemiştir. Günümüzde ülkelerin kendi kültürleri uluslararası alanda ekonomik

²²³ Başkaya, Kalkınma İktisadının..., **a.g.e.**, s. 88-89.

²²⁴ Ersoy, **a.g.m.**, s.17-18.

²²⁵ Handelman, **a.g.e.**, s.46.

ilişkilerle beraber yer almaktadır. Bağımlılık kuramcıları ekonomik etkinliklerin belli bir kültürel ve sosyal yapı içerisinde gerçekleştiğini kabul etmemektedir²²⁶.

Bağımlılık kuramı tarihçil olmakla suçladığı geleneksel kalkınma kuramları ile aynı nedenle eleştirilmektedir. Bağımlılık kuramları çevre formasyonlarında 16. yüzyıldan itibaren kapitalist üretim tarzının başat olduğunu bahsettikten sonra bu formasyonlarda üretim ilişkilerinin nasıl geliştiğini açıklamamıştır²²⁷.

Bu eleştirilerle birlikte bağımlılık kuramı kalkınma konusunda önemli katkıları olmuştur. Azgelişmişliği edilgin bir durum olarak ele almayıp belirli bir tarih sürecinden kaynaklanan olgu olarak değerlendirmektedir. Bağımlılık kuramı azgelişmiş ülkelerin literatüre kazandırdığı bir katkıdır. Bağımlılık kuramı azgelişmişliği açıklamada dışsal faktörlerden yararlanarak azgelişmişliğin analizini genişletmiştir²²⁸. Bağımlılık kuramları gelişmiş ülke aydınlarının başkalarını tanımlama, açıklama ve önerilerde bulunma tekeli de sarsmıştır²²⁹.

2.4.8. Geleneksel Kalkınma Kuramları ile Bağımlılık Kuramlarının Karşılaştırılması

Bağımlılık kuramcıları kalkınma kavramını geleneksel kalkınma kuramcılarından farklı olarak kullanmışlardır. Bir ülkenin kalkınması belli bir sınıfın, imtiyaz sahibi grubun kalkınması anlamına gelmemelidir. Kalkınma ülkedeki yoksul kesimlerin belirli bir standardı elde etmesi anlamına gelmektedir. Bağımlılık kuramları düşük gelir grubunda yer alan kimselerin tarafında yer almıştır. Kalkınmanın başlaması için önkoşul merkezle olan ilişkileri gevşetmekte yatmaktadır. Geleneksel kalkınma kuramları çevre ülkelerin kalkınabilmeleri için merkez ülkelere dış yardımı gerekli görmektedir. Bağımlılık kuramları çevre ülkelere yerel kaynaklara dayanan bir kalkınma modeli önermektedir.

Geleneksel kalkınma kuramlarının ekonomik ve politik gelişmelerin aynı anda yaşanabileceği konusunda iyimser görüşüne karşın bağımlılık okulu ekonomik ve politik büyüme konusunda bu görüşe katılmamıştır. Frank gibi teorisyenler endüstriyel

²²⁶ Cinhirlioğlu, a.g.e., s.183.

²²⁷ Ersoy, a.g.m., s.17.

²²⁸ Öztürk, a.g.e., s.113.

²²⁹ Adem Doğan, **Gelişme Teorilerinin Karşılaştırmalı Analizi**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 1997, s.89.

olmayan malları üretmeye ve toplumun tümünü temsil etmeyen elit sınıf tarafından yönetilmeye yönlendirilen azgelişmiş ülkelerin geri kalmışlığın kaderi oldukları konusunda uyarılarda bulunmuştur. Kimi bağımlılık taraftarları tek çözümün radikal devrimlerde olduğu görüşünde iken kimi yazarlar da azgelişmiş ülkelere büyük oranda ekonomik bağımsızlığın gerekli olduğunu söylemektedir²³⁰.

Geleneksel kalkınma kuramları gelişmenin yayılması üzerinde yoğunlaşmıştır. Bağımlılık kuramlarına baktığımızda azgelişmişliğin yaygınlaşması üzerinde yoğunlaştığını görmekteyiz. Geleneksel kalkınma kuramları büyüme merkezli yaklaşımı nedeniyle indirgemecikle eleştirilirken, bağımlılık kuramların bütüncül yaklaşım kullanması ve basitleştirilmiş öncülerden hareket edilmesi bu kuramın hızla terk edilmesine neden olmuştur²³¹.

Diğer taraftan bağımlılık kuramlarının geleneksel kalkınma kuramlarının göz ardı ettiği ve azgelişmiş ülkeleri etkileyen uluslararası ticaret, finansman ve yatırım olgusunu vurgulamıştır. Azgelişmişlik konusunda pek çok yazar politik ve ekonomik modernleşmenin yerel politik yapıları değiştirmekten çok daha fazlasının gerektiğini kabul etmiştir. Bağımlılık kuramı uluslararası politika ekonomisi gibi yeni sahalara açarak araştırmaları uluslararası ekonomik ve kültürel ilişkilere kaydırmıştır²³².

Geleneksel kalkınma kuramlarının ve bağımlılık kuramları görünürde birbirine karşıt olsalar da bu kuramların hemen hepsi Avrupa merkezlidir. Kuramcılar ya Avrupa düşünce sisteminden etkilenmiş yada bu ülkelerde eğitim görmüşlerdir. Dolayısıyla Avrupa merkezci yaklaşımlara karşı çıkarken yine bu geleneğin içinde yer almaktadırlar. Yine sözü edilen kuramcılar ülkeleri geçmişlerine ve bugünlerine göre sınıflandırmaktadır. Geleneksel kalkınma kuramcıları azgelişmiş ülkeleri geleneksellikten modernliğe aktarırken, bağımlılık kuramları kapitalizmden sosyalizme aktarmaktadır. Azgelişmiş ülkeler dünün bunalımlarını yarının belirsizliklerine taşıyarak belirsiz bir yapı içerisinde kalmaktadır. Üçüncü olarak gelişme kuramlarını dünyadaki ülkelerin ekonomik tanımlarla sınıflanmalarına ve birbirleri karşısında zayıf ve üstün yönlerinin meydana çıkmasına ve siyasi alanda kullanılmasına yol açmaktadır.

²³⁰ Handelman, **a.g.e.**, s.44.

²³¹ Ercan, **a.g.e.**, s.140.

²³² Handelman, **a.g.e.**, s.45-46.

Gelişme kuramları ülkeleri ekonomik kavramlarla tanımlamıştır. Diğer yönlerini ekonomik sonuçlar ortaya çıkardığı müddetçe saymıştır. Ama gelişmişlik ve azgelişmişlik hayatın tüm safhasında yer almaktadır. Sadece ekonomik alanda değil tüm alanlarıyla ilişkili olmalıdır²³³. Görüleceği üzere bağımlılık kuramcılarının ekonomik bağımlılığın azgelişmiş ülkeleri siyasal açıdan bağımlı hale getireceği konusunda görüşleri vardır²³⁴.

Tablo 4. Geleneksel Kalkınma Kuramları İle Bağımlılık Kuramlarının Benzer ve Farklı Yönleri

Benzerlikler	Geleneksel Kalkınma Kuramları	Bağımlılık Kuramları
Araştırma Konusu	Azgelişmiş Ülkeler	Azgelişmiş Ülkeler
Metodoloji	Yüksek Düzeyde Soyutlama Aynı Gelişmenin Genel Süreci Üzerine Yoğunlaşma	Yüksek Düzeyde Soyutlama Aynı Gelişmenin Genel Süreci Üzerine Yoğunlaşma
Hareket Alanı	Geleneksel-Modern	Merkez-Çevre
Etkilendiği yer	Avrupa Düşünce Sisteminden Etkilenme	Avrupa Düşünce Sisteminden Etkilenme
Farklılıklar	Geleneksel Kalkınma Kuramları	Bağımlılık Kuramları
Azgelişmişliğin Nedenleri	Çoğunlukla İç Nedenler	Çoğunlukla Dış Nedenler
Kalkınmada İzlenilecek Yol	Merkez Ülkelerden Gelen Dış Yardım	Yerel kaynaklara Dayalı Kalkınma Modeli
Ekonomik ve Politik Gelişmenin Birlikte Olacağı	İyimser	Kötümser
Yoğunlaşma	Gelişmenin Yaygınlaşması	Azgelişmişliğin Yaygınlaşması
Hareket Alanı	Geleneksellikten Modernliğe	Kapitalizmden Sosyalizme
Ülkelerin Tanımlama	Ekonomik Kavramlar	Ekonomik Siyasal Kavramlar
Gelişmenin Yolu	Merkez İle Daha Fazla İlişki	Merkez İle Daha Az Bağlantı

Kaynak: Cinhirlioğlu **a.g.e.** s.199.'dan derlenmiştir.

Yukarıda ve tabloda da görüleceği üzere geleneksel kalkınma ve bağımlılık kuramları arasındaki en önemli fark azgelişmiş ülkelerin gelişmemesinin nedeni olarak

²³³ Cinhirlioğlu, **a.g.e.**, s.200-201.

²³⁴ Handelman, **a.g.e.**, s.43.

ilk görüşün o ülkenin iç yapısından, ikinci görüşe göre dış ilişkilerden kaynaklandığı yönünde olmasıdır. Geleneksel kalkınma kuramı bir ülkenin gelişebilmesi için kendi iç yapısını gözden geçirmesi, bağımlılık kuramı dünya ekonomik sistemin yeniden düzenlenmesi ve eşitsiz ticari koşulların kaldırılmasını teklif etmektedir. Son zamanlarda her iki görüş çeşitli yönlerden eleştirilmeye başlanmıştır. Kalkınma kuramlarında ülkelerin tarihsel özellikleriyle bölgeler arasındaki ekonomik ve siyasal eşitsizlikleri vurgulanmaktadır. Diğer yandan gelişme sürecinde ülkelerin iç siyasetlerinin kültürel kurumların da önemli olabileceği görüşü ağırlık kazanmaktadır.

2.5.KALKINMADA ALTERNATİF YAKLAŞIM SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

Sürdürülebilir kalkınma stratejisi kalkınma sorununa yeni bir boyut kazandırmıştır. Sürdürülebilirlik kavramı kalkınma, büyüme ve çevre kavramlarını içermektedir²³⁵. Sürdürülebilir kalkınma Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun raporu ile önem kazanmaya başlamıştır. Rapor sürdürülebilir kalkınmayı bugünkü kuşağın ihtiyaçlarını karşılarken gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını tehlikeye sokmadan karşılayabilmelerini sağlanması olarak tanımlamaktadır. Bunu sağlamak için fiziki ve beşeri sermayeye yapılan yatırımların değerinin doğal kaynakların değerine en az derecede eşit olması gerekmektedir. Teknolojik ilerlemeler doğal kaynakların üretim maliyetlerini azaltırken etkinliğini artırmaktadır. Bununla birlikte doğal kaynakların miktarı azaldıkça fiyatları artmakta, bu kaynakların korunması için de çeşitli yatırımlar gerekmektedir. Dolayısıyla bu kaynakların tükenmeden ikameleri gerekmektedir²³⁶.

Çevresel bozulma, yoksulluk, toplumsal çözülme şeklindeki yetersizliklerin karşılanabilmesi için yeni bir kalkınma anlayışı gereklidir. Başta Latin Amerika olmak üzere azgelişmiş ülkelerde doğal kaynaklar kalkınma yerine borçları ödemek yerine kullanılmaktadır. Borç sorunu ekonomik, toplumsal ve ekolojik yönden sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bunun için azgelişmiş ülkelerin sürdürülebilir kalkınması için mali yönden desteklenmesi gerekmektedir.

²³⁵ Başkaya, Kalkınma İktisadının..., a.g.e., s.191.

²³⁶ H.Fahir Fisunoğlu, "Sürdürülebilir Kalkınma ve Ekonomi", **Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı 29-30 Kasım 1989**, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, Ankara, 1990, s.39.

Çevresel gündemin bir politika olarak 1972 yılında Roma Kulübü'nün hazırladığı “Büyümenin Sınırları Raporu” ortaya çıkmıştır. Rapor nüfus, sanayi üretimi, gıda, yenilenemeyen kaynaklar ve çevre kirliliği arasındaki etkileşimi ortaya çıkarmıştır. Bu değişkenler büyümenin nedeni olurken aynı zamanda büyümenin sınırlarına ulaşmasına da etkili olmaktadır. Büyümeyi durduran temel neden olarak evrenin aşırı yıpranmasıyla ortaya çıkan kirlenmedeki hızlı artış vurgulanmaktadır. 1987 yılında yayınlanan Bruntland Raporu'nda çevre ile ekonominin uyumunun sağlanması için uluslararası işbirliğinin gerektiği üzerinde durulmuştur²³⁷.

Sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutu bulunmaktadır: İlki geçerli büyümenin sürdürülemezliği, ikincisi tüm insanların ihtiyaçlarının asgari düzeyde karşılanması ve yoksulluğun önlenmesi, üçüncüsü gelecek nesillerin yaşam ve ihtiyaçlarının güvence altına alınmasıdır.

Sürdürülebilir kalkınma öncelikle kalkınmadan yeterince faydalanamayan, dışlanmış kitleyi hedef almaktadır. Sermaye dar bir çevrede kalmakta, geniş bir kesim sistemin dışında kalmaktadır. Çoğu insan aşırı yoksulluk içinde olmakta ve yaşam için gerekli asgari araçlardan da mahrum kalmaktadır.

Mevcut büyüme eğilimi ve süreçleri gelecek nesillerin yaşam koşullarını tehdit edebilecek düzeye yaklaşmaktadır. Çevreye saygılı büyüme modelinden uzak kalındığı müddetçe bu riskin boyutu artacaktır.

Sürdürülebilir kalkınma kavramı doğaya karşı duyarlı davranarak onu ekonomik kullanmanın dikkatini çekmektedir. Gelecek nesillere ve doğaya göz ardı etmeden geniş kitlelerin yoksulluğunu azaltma yollarını araştırmadan sürdürülebilir kalkınma mümkün değildir. Çevreyi göz ardı ederek topyekün kalkınma yaşamı hatta gelecek nesilleri tehlikeye atacaktır²³⁸.

Dünyanın sabit kaynakları içerisinde kalkınmanın zamanla durağan denge haline dönüşmesinin zorunlu olarak sınırsız büyüme eğiliminin sürmesi halinde ekonomik gelişme gelecek yıllarda sınıra dayanacaktır. Bunun getireceği sorunları çözmek için

²³⁷ Tülay Ceylan, “Sürdürülebilir Kalkınma”, **Gelişme İktisadi Kuram, Eleştiri, Yorum**, (Der.Tamer İşgüden, Fuat Ercan, Mehmet Türkay), Beta Basım Yayım, İstanbul, 1995, s.203-204.

²³⁸ Başkaya, Kalkınma İktisadının..., **a.g.e.**, s.192-193.

ekonomik büyümenin sürdürülebilir kılınması gerekmektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın özünde kalkınmanın doğal dengeyi bozmadan sağlanması yatmaktadır. Doğal dengeyi koruma çabaları kalkınma çabalarını engellememektedir. Sürdürülebilir kalkınma ekonomik büyümenin yanında sürdürülebilirlik ve katılım kriterlerini de dikkate alınmaktadır. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma çevreyi korumanın yanında kalkınmaya ilişkin ekonomik, ticari, sınai ve finansal politikaların büyümeyi sosyal, çevresel açılardan sürdürülebilir kılmak amacıyla uyumlaştırıldığı bir süreçtir²³⁹.

Kalkınma refah düzeyinin artmasının ardından genişleyerek insan hakları ve siyasal hakların bulunduğu sosyal bir yaşamı elde etmek anlamına gelmektedir. Kalkınmanın sürdürülebilir olması için mevcut kuşaklar arasındaki refah düzeyini eşit düzeye getirmek gerekmektedir. Yoksulluğun ileri derecede görüldüğü az gelişmiş ülkelerde sosyal, ekonomik, siyasal, toplumsal sorunların varlığı doğal çevre üzerinde baskıyı da artırmaktadır²⁴⁰. Bu baskı çerçevesinde sürdürülebilir kalkınmanın amacı ekonomik, ekolojik ve toplumsal boyutları birleştirmektedir. Bu birleşimi sağlamak için doğal kaynak ve çevre yönetiminde yer alan ekonomik araçların yönlendirilmesi gerekmektedir. Ekonomik ve ekolojik kararların birlikte alınması sonucunda sürdürülebilir kalkınma stratejisi belirlenmektedir²⁴¹. Bu bağlamda doğal kaynakları ve çevreyi etkileyen üç değişikliğin yapılması gerekmektedir. Bunlar doğal kaynakların korunmasında fiyatlarının ön plana çıkması, çevresel harcamaların milli gelir içinde görülmesi ve çevreyi etkileyen altyapı projelerinde gereken indirimlerin kullanılmasıdır. Bu itibarla sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesi doğal kaynakları koruyan vergilerin konmasına ve kirliliği azaltmayı hedefleyen projelerin uygulanmasına bağlıdır²⁴².

Ekonomik kalkınma ve çevre sorunları arasında ilişkilerde gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında ayrım bulunmaktadır. Bu ülkelerin ekonomik politikaların birbirinden tamamen farklıdır. Bunda kaynak ve enerji tüketiminin, nüfus artış oranının ve teknolojinin önemli payı yer almaktadır²⁴³.

²³⁹ Öztürk, **a.g.e.**, s.144-145.

²⁴⁰ Başkaya, Kalkınma İktisadının..., **a.g.e.**, s.194-195.

²⁴¹ Ceylan, **a.g.m.**, s.211.

²⁴² Öztürk, **a.g.e.**, s.145.

²⁴³ Ceylan, **a.g.m.**, s.211.

Doğal kaynakların kullanımı ile çevre sorunları gelişmiş ile azgelişmiş ülkeler arasında ve nesiller arasında çatışma meydana getirebilmektedir. İnsani kalkınma endeksi çatışma alanlarının uyumlaştırılmasına yönelik ilkeler ortaya koymaktadır. Ekonomik kalkınma ile çevreyi korumanın yaşam kalitesini yükselteceği ve azgelişmiş ülkelerin kalkınma ve çevre koruma arasında tercihte bulunmaması görüşüne dayanmaktadır. Bu ülkeler için ekonomik kalkınma karşılaşılan en önemli sorundur²⁴⁴.

Sürdürülebilir kalkınmanın kalıcı çözüm bulması için uluslararası uyumlu politikalar ve uzun planlama süreci gereklidir. Gelişmiş ülkelerin hazırladıkları belirli bir bütçeli mali yardımlar, borç ödemeleri, transfer harcamaları, sermayenin değişimi ile kalkınmanın gerçekleşeceği konusunda görüşler ortaya atılmıştır.

Kalkınmanın sürdürülemezliği kapitalist sermaye anlayışından ileri gelmektedir. Kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlamak için kapitalist üretimin niteliğinin ortaya çıkardığı sonuçları tahlil etmek gerekmektedir. Kapitalist üretim niteliğinin ortaya çıkardığı ekolojik ve beşeri sorunların çözümü kapitalist mantığın dışına çıkılarak toplumun yeniden gözden geçirilmesi neticesinde mümkündür²⁴⁵.

²⁴⁴ A.g.m., s.219.

²⁴⁵ Başkaya, Kalkınma İktisadının..., a.g.e., s.198-199.

III. BÖLÜM

AZGELİŞMİŞ ÜLKELERDE SİYASAL SİSTEMLER VE

KALKINMA SORUNU

Çalışmanın bu bölümünde demokrasi, az gelişmiş ülkelerde görülen siyasal sistemleri, az gelişmiş ülkelerde demokrasinin ölçümünde kullanılan endeksler incelenecektir. Son olarak az gelişmiş ülkelerde demokrasi, kalkınma ve yönetim sorunları üzerinde durulacaktır.

3.1.KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE DEMOKRASİ VE AZGELİŞMİŞ ÜLKELERDE DEMOKRASİ KRİZİ

Küreselleşme modernitenin siyasal araçlarından ulus-devleti etkilemektedir. Egemenlik anlayışı değişerek devletlerin egemenlikleri uluslararası kuruluşlar çok uluslu şirketler ve sivil toplum kuruluşları tarafından paylaşılmaktadır. Çok uluslu şirketler uluslararası antlaşmalar vasıtasıyla devletin egemenlik alanlarını daraltmaktadır. Modernitenin siyasal alanda yaşadığı küreselleşme tüm ülkeleri yönetim ve ekonomi alanında etkilemektedir²⁴⁶.

Küreselleşmenin ortaya çıkmasıyla hükümetler bir yandan pazarın getirdiği imkanlardan yararlanamadıkları ve stratejik konularda etkili ve hızlı karar almadıkları için eleştirilirken, diğer yandan kamu yönetimin yapısını uluslararası rekabet ortamında teknolojinin de yardımıyla kaynakları verimli kullanmada baskı altına girmiştir²⁴⁷.

Diğer taraftan az gelişmiş ülkeler henüz ulusal bir kimlik kazanmamıştır. Özellikle geçiş döneminde kimlik arayışı küresel aktörlerin de işini kolaylaştırmaktadır²⁴⁸.

Demokrasinin var olabilmesi için bazı toplumsal koşulların bulunması gerekmektedir. Öncelikle ulusal bütünlük sağlanmalıdır. Toplumsal sınıflar arasında

²⁴⁶ Hamit Emrah Beriş, “Moderniteden Postmoderniteye”, Ed. Mümtaz’er Türköne, **Siyaset**, 3. Baskı, Lotus Yayınevi, Ankara, 2005, s.503.

²⁴⁷ Mümtaz’er Türköne, “Bürokrasi”, Ed. Mümtaz’er Türköne, **Siyaset**, 3. Baskı, Lotus Yayınevi, Ankara, 2005, s.468.

²⁴⁸ Kışlalı, **a.g.e.**, s.321.

herhangi birinin diğerlerine karşı üstünlüğü bulunmamalıdır. Sınıflar kendi arasında kapalı olmamalıdır. Toplumun mensupları eğitilmiş olmalı ve depolitize olmamalıdır. Son olarak insanların eşitliğine ve özgürlüğüne uzlaşmaya ve anlaşmaya dayalı toplumsal sistemin ulusal kültürde egemen olması gereklidir. Bu koşulların sağlanması demokrasinin olasılığını artırmaktadır²⁴⁹.

3.1.1.Demokrasi Nedir?

Demokrasi günümüzde yaygın olarak kullanılan kavramlar arasında yer almaktadır. Demokrasinin son derece yaygın olarak kullanılması konusunda birçok sorun karşımıza çıkmaktadır. Demokrasinin birçok defa kullanılması sonucunda onu anlamsızlaştıracak şekilde belirsiz hale getirmektedir. Demokrasi kelimesinin bir kavram getirilmesi sonucunda anlamı daha da genişlemektedir²⁵⁰.

Demokrasi seçimlerde oy kullanmanın yanında vatandaşlara temel hak ve hürriyetler, sosyal ekonomik ve siyasal hak ve ödevler verilen güvenilir, katılımlı bir siyasal sistemdir. Geniş anlamda demokrasi gücünü halkın hareketlerinden almaktadır. Çevre hareketleri, kadın hareketleri, öğrenci hareketleri ve halkın gündeme getirdiği diğer konular değişiklik getirmek amacıyla toplanan insanların ortak hareket noktalarını oluşturmaktadır²⁵¹.

Demokrasi halkın yönetimin içinde bulunmasıdır. Halkın egemenliğine dayanan siyasal sistem olarak karşımıza çıkan demokrasinin sahip olması gereken bazı unsurlar bulunmaktadır. Bunlar siyasal özgürlükler, hukuk devleti, iktidarın sınırlandırılması, kuvvetler ayrılığı, şeffaflık, laiklik, demokrasi kültürü, sivil toplum ile özgürlük ve yargı güvencesidir.

Siyasal özgürlükler demokrasinin vazgeçilmez koşulları arasında yer almaktadır. Siyasal özgürlüklerin bünyesinde siyasal katılım özgürlüğü, sivil özgürlükler ile siyasal rekabet özgürlükleri yer almaktadır. Seçme ve seçilme özgürlüğü, siyasal faaliyetlerde bulunma (siyasal parti kurma, üye olma, dernek kurma, toplantı ve mitinglere katılma

²⁴⁹ A.g.e., s.250.

²⁵⁰ Mustafa Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, 3. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1999, s.204.

²⁵¹ John Clark, **Kalkınmanın Demokratikleşmesi Gönüllü Kuruluşların Rolü**, (Çev:Serpil Ural), Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara, 1996, s.28.

vs.) siyasal katılım özgürlüğü arasında yer almaktadır. Düşünce özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, yaşam hakkı, kişi dokunulmazlığı sivil özgürlüklerdendir. Siyasal rekabet özgürlükleri siyasal partilerin farklılığını ve çeşitliliğini, seçimlerin rekabet içinde yapılmasını, parti liderliğinin herkese açık olmasını ifade etmektedir.

Hukuk devleti halkın seçtiği yöneticileri yaptığı işlem ve eylemlerin yargı yoluna açık olması ve hukuk kuralları içerisinde hareket edilmesini sağlamaktadır.

Siyasal iktidarın güç ve yetkilerinin sınırlandırılmaması hukuk devleti ilkesine ters düşmektedir. Sınırsız güç ve yetkilere sahip siyasal iktidar siyasal özgürlükleri sınırlandırabilmekte hatta ortadan kaldırmaktadır.

Kuvvetler ayrılığı yasama, yürütme ve yargı güçlerinin tek elde toplanmamasını ifade etmektedir. Kanun yapma yasamaya, kanunu uygulama yürütmeye, ortaya çıkan uyuşmazlıkların kanunlara uygunluğunu yargı sağlamaktadır.

Demokrasi için yöneticilerin eylem ve işlemleri toplum düzeri çerçevesinde mutlaka açık olmalı ve yurttaşların yönetim hakkında bilgi edinme hak ve özgürlüklerinin bulunması gerekmektedir.

Demokrasi bireylerin inançlarına müdahale etmemeyi savunmaktadır. Bireylerin inançlarına eşit mesafede olmalıdır. Laiklik din ve vicdan özgürlüğü bakımından gereklidir.

Siyasal özgürlükler sadece kanun ile korunmamaktadır. Demokrasi kültürü bireylerin diğerlerinin hak ve özgürlüklerine saygılı olmayı gerektirmektedir.

Demokrasinin oluşumu ve kurumsallaşması güçlü ve etkin bir sivil toplumun olmasını gerekli kılmaktadır. Siyasal iktidar karşısında hak ve özgürlüklerin sağlanması ve teminatı sivil toplumun kurumsallaşması sonucu gerçekleşecektir²⁵².

Demokrasiden söz edebilmek için halkın yönetimle ilgili kararların alınması sırasında söz hakkının bulunması gerekmektedir. Bu söz hakkı kaynağını anayasadan ve

²⁵² Coşkun Can Aktan, **Yeni Bir Sistem Arayışı Demokrasi Poliarşi ve Demarşi**, 1.Baskı, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005, s.11-13.

diğer normlardan almaktadır. Demokrasinin varlığı halkın siyasal kararları almaya yetkili olmasına ve bu kararların fiilen uygulamasına bağlıdır²⁵³.

Özgürlük ve yargı güvencesi olmazsa demokrasi sadece seçim ile çoğunluğun diktası haline gelmektedir. Çoğunluğun oylarına dayalı sistem toplumun bütününe saygı göstermiyorsa bu durumda keyfilik sözkonusudur. Demokraside adalet ve özgürlüğün gerekleri yöneticilerin sağduyusuna bırakılmamalıdır. Özgürlükler bünyesinde düşünce ve kanaat özgürlüğünü, haber alma ve yayma özgürlüğünü barındırmaktadır. Bu özgürlükler kurumsal ve yasalar tarafından güvence altına alınmalıdır²⁵⁴.

3.1.2. Demokratik Sürecin Özellikleri

Demokrasi yönetimin istenilen seviyede gerçekleşmesi amacıyla seçim, halkoyu, referandum gibi süreçleri kullanan bir sistemdir. Kitle iletişim seviyesi ile demokrasi arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır. Aktif medya sayesinde vatandaşlar görüş alışverişinde bulunabilir ve serbest topluma geçiş sağlanır. Eğitim düzeyi yüksek toplumların siyaseti takip etmesi kolay ve siyasal katılımı yüksek olmaktadır²⁵⁵. Nüfuslarının yarıdan fazlasının eğitilmiş olduğu ülkelerin demokrasiyi sürdürme şansı eğitim oranı bu seviyenin altında olan ülkelere göre daha fazladır. Azgelişmiş ülkelerin standartlarını incelediğimizde demokratikleşme seviyesinin görece daha yüksek olduğu Latin Amerika’da demokrasi sağlıklı bir şekilde yaygınlaşmış ve yerleşmiştir. Dünyanın fakir ülkelerinin bulunduğu Afrika’da demokratik başarı daha az görülmektedir²⁵⁶.

Azgelişmiş ülkelere demokratikleşme sorununu gelişmiş ülkelere göre farklıdır. Aydınlar geleneğin güçlü otoritesinden kurtulmak istemektedir. Politikaya başka faaliyet alanlarının bulunmaması nedeniyle yoğun ilgi duyulmaktadır. Ayrıca sivil geleneğin de bulunmaması nedeniyle azgelişmiş ülkelere göre yoğun politizasyon hareketleri yaşanmaktadır.

Azgelişmiş ülkelere geçirdiği üç dönem bulunmaktadır. İlk dönem anayasal liberalizm dönemidir. Bu dönemde gelişmiş ülkelere göre eğitim görmüş, liberal anayasacı

²⁵³ Erdoğan, **a.g.e.**, s.206.

²⁵⁴ Ahmet Taner Kışlalı, **Siyasal Sistemler Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, 6. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s.244.

²⁵⁵ Handelman **a.g.e.**, s.73.

²⁵⁶ **A.g.e.**, s.74.

anlayışı benimsemiş aydınlar doğmuştur. Temel beklenti vatandaşlarının yabancılar adına hareket eden kamu yönetimine girmeleri hakkındaki sınırlamanın kaldırılması yönündedir. İkinci dönem anayasalcı liberalizmden aşırı milliyetçiliğe geçiş dönemidir. Yerli kültür önemsenerek müdahalelerde batılı meşruluk kalıpları kullanılmaktadır. Üçüncü dönem aydınların egemen ve iktidarda olduğu dönemdir. Bu dönemde sırasıyla aydınlar arasında bölünme olur, iktidardaki elit yöneticiler bağımsızlık yolunda kendilerini alt düzeyde aydın sınıfın temsilcisi olarak görür, yöneticiler kendilerini devletle özdeşleştirir, iktidardakilerle görüş anlaşmazlığına düşenler devletin düşmanı olarak görülmeğe başlanmıştır²⁵⁷.

Bununla birlikte, az gelişmiş ülkelerde demokrasi uygulanırken kısmen başarı sağlanmakta çoğu zaman başarısızlıklarla yüz yüze kalınmaktadır. Demokrasi dalgası belli bir dönemde demokratik olmayan rejimlerden demokratik rejimlere doğru geçiş denemeleridir. Huntington modern dünyamızda üç demokratikleşme dalgasının gerçekleştiğinden söz etmektedir. Bu dalgalar nispeten az gelişmiş ülkeleri etkileyerek aynı zamanda demokratik olmayan geçişlerin de yaşanmasına neden olmuştur. İlk iki demokratikleşme dalgası önceden demokrasiye geçmiş ülkelerin bir bölümünü demokratik olmayan ters bir yöne doğru sürüklemiştir²⁵⁸.

Birinci demokratikleşme dalgasının kökleri Amerikan ve Fransız devrimlerine dayanmaktadır. Bu zamanda otuzdan fazla ülke asgari düzeyde demokratik kurumlarını kurmuştur. Değişim Avrupa ve Pasifik'teki İngiliz eski sömürüleriyle sınırlı kalmıştır. I. Dünya Savaşından sonra demokrasi eğilimi yavaşlayarak tersine dönmeye başlamıştır. Rejim değişiklikleri komünist, faşist ve militarist ideolojilerin yükselişinin sonucudur²⁵⁹.

İkinci demokratikleşme dalgası II. Dünya Savaşı'ndan başlayarak kısa bir süre devam etmiştir. Bu dalga II. Dünya Savaşı sırasında faşizme karşı yapılan mücadele ile Afrika ve Asya'daki sömürgeciliğin çöküşünü başlatmıştır. Pek çok az gelişmiş ülke demokrasiyle tanışmış, fakat çoğu ülke sadece seçime dayalı demokrasinin

²⁵⁷ Aytekin Yılmaz, **Modern Demokrasi: Gelişimi ve Sorunları**, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, 2000, s.287-288.

²⁵⁸ Samuel P. Huntington, **Üçüncü Dalga Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma**, (Çev:Ergun Özbudun), Yetkin Yayınları, Ankara, 1996, s.10.

²⁵⁹ A.g.e., s.14.

standartlarını yerine getirebilmiştir²⁶⁰. 1960'ların başına gelindiğinde ikinci demokratikleşme dalgası kendini tüketmiştir. Siyasal gelişme ve rejim değişiklikleri otoriter bir görünüm almıştır. Demokrasinin az gelişmiş ülkelerde uygulanabilirliği ve işleyebilirliği konusunda olumsuz görüşler hasıl olmuştur²⁶¹.

Üçüncü demokrasi dalgası günümüze yakın tarihte meydana gelmiştir. Az gelişmiş ülkelere yayılmış olan bu dalganın yankısı hala devam etmektedir. Üçüncü dalgaya ait demokrasi hareketleri eski Sovyet Cumhuriyetleri ve Doğu Bloku ülkelerinde dikkat çekmektedir²⁶².

Demokrasi yönündeki hareket küresel niteliklidir. Onbeş yıl içerisinde demokrasi dalgası Güney Avrupa'dan başlamıştır. Ardından Latin Amerika'ya kaplayarak Asya'ya geçmiş ve Sovyet Bloku diktatörlüklerini yıkmıştır. 1974'te on Güney Amerika ülkesinin sekizinde demokratik olmayan rejim bulunmakta iken 1990'lara gelindiğinde demokratik rejimlerin sayısı dokuzu bulmuştur.

Görüleceği üzere demokrasi dalgalarının arasında ters dalgalar demokratlaşma dalgasındaki demokrasiye geçişlerin bir kısmını ortadan kaldırmıştır. II. Dünya Savaşı'nın ardından bağımsız devletlerin sayısı iki katına çıkmıştır. Dünyadaki demokratik devletlerin oranı bir düzenlilik görülmektedir. İki ters dalgasın altında dünyadaki ülkelerin %19,7 ve %24,6'sı demokratik rejime sahiptir. İki demokratikleşme dalgasının doruğunda dünyadaki ülkelerin %45,3 ve %32,4'ü demokratikti. 1990'da bağımsız ülkelerden %45'i demokratik rejime sahiptir²⁶³.

3.1.3.Demokrasinin İşleyişini Kolaylaştıran Altyapılar

Dünyada demokrasi ve demokratikleşme yönündeki mücadeleler çok eski tarihlere uzanmakla birlikte, modern demokrasi 19.yüzyılda gelişme içerisine girerek özellikle 20. yüzyılda ivme kazanmıştır. Bunun altında Amerikan ve Fransız Devrimlerinin büyük payı vardır²⁶⁴.

²⁶⁰ Handelman, **a.g.e.**, 68.

²⁶¹ Huntington, **a.g.e.**, s.17-18.

²⁶² Handelman, **a.g.e.**, s.68.

²⁶³ Huntington, **a.g.e.**, s.21-22.

²⁶⁴ Aktan, **a.g.e.**, s.41.

20. yüzyılda baskıcı totaliter rejimlerin başarısızlığa uğramasıyla birlikte antidemokratik inançlar dünyanın birçok yerinde eski cazibesini yitirmiştir²⁶⁵. Bunun yanında demokratik olmayan rejimlerin de sayısının azımsamamak gerekir. Afrika’da, Güneydoğu Asya’da, Ortadoğu’da, SSCB’den ayrılan bazı ülkelerde demokratik olmayan rejimler varlıklarını sürdürmektedir. Bu ülkelerin çoğunluğundaki koşullar elverişli olmadığı için bunun nasıl olacağı belirsizliğini sürdürmektedir. Bir ülkede demokrasinin istikrarı için bazı koşulların bulunması gerekmektedir. Bu koşulların ne olduğunu aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 5. Demokrasiyi Elverişli Kılan Unsurlar

Silahlı güçlerin seçimle işbaşına gelmiş yöneticiler tarafından denetimi
Demokrasiye olan inançlar ve siyasal kültür
Demokrasiye düşmanca yaklaşan dış müdahalelerin olmaması

Kaynak: Dahl, **a.g.e.**, s.149.

Asker ve polisin demokratik yollarla seçilmiş yöneticilerin denetimi ve gözetimi altında olmadığı sürece demokrasinin ve demokratik siyasi kurumların gelişmesi ve devam etmesi mümkün görünmemektedir. Demokrasiye yönelik olarak en büyük tehdit fiziksel güçleri kontrolü altında bulunduran ve bunu kullanabilen silahlı güçlerdir. Demokratik usullerle seçilmiş yöneticiler asker ve polisin üzerinde yeterince etkili olamaz ve denetim sağlayamaz ise mevcut boşluktan yararlanmak isteyen bu güçler kendilerini yöneticilerin yerine koyar. Böylece karar alma ve uygulama mercilerinin yerine geçerek demokrasiden uzaklaşmış olur. Asker ve polisin seçilmiş yöneticilere tabi olmaları değişmeyecek düzeyde yerleşik olmalıdır. Sivil denetimin görevini yapmadığı ülkelerde bu görevi silahlı güçler üstlenmekte hatta seçimle gelen yöneticilerin uygun bulmadığı faaliyetlerine müdahale etme gücünü ellerinde görmektedir. Sivil denetim olmazsa demokrasinin de başarıya ulaşması zor görünmektedir²⁶⁶.

Demokratik siyasi kurumların, kültürel açıdan belli bir düzeyde bulunduğu ülkede gelişebilmesi ve varlığını sürdürebilmesi ihtimali altkültürlerin çatıştığı ve sürekli kargaşanın hakim olduğu ülkeye göre daha fazladır.

²⁶⁵ Robert Dahl, **Demokrasi Üstüne**, (Çev Betül Kadıoğlu), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2001, s.166.

²⁶⁶ Dahl, **a.g.e.**, s.150-151.

Dil, din, ırk, etnik kimlik, düşünce, inanç, cinsiyet, bölge ve ideolojilerdeki farklılıklar ayırt edici kültürel özellikler arasında yer almaktadır. Bu özelliklerden benzer duruma sahip olanlar arasında bir ayrım sözkonusudur. Kendi grupları arasında benzer yaşam biçimi tercih edip, hatta bir kültürün üyeleri ülke içinde ülke, ulus içinde ulus olarak tabakalaşabilirler.

Bu düzeyde kültürel birliktelik siyasi anlamda bir ayrıma da dönüşebilmekte ve demokrasi kapsamında çeşitli problemleri beraberinde getirmektedir belirli bir kültürün mensupları kendi siyasi istek ve görüşlerini korunmasını talep etmektedirler. Bunu sonucunda kendi isteklerini tartışamayacak derecede önemli görürler. Demokratik süreçte kültürel farklılıkları gidermek tartışmayı, konsensusu ve taviz vermeyi gerektirmektedir.

Demokrasinin yerleşmiş olduğu ülkelerde kültürel farklılıklar ve görüş ayrılıkları konusunda ciddi tartışmalar yaşanmamaktadır. Kültürel farklılıklar çok belirgin olsa bile bu durum siyasi hayatta bir kargaşaya ve kaosa neden olmamaktadır²⁶⁷.

Demokrasinin o ülkede demokratik kurumlara karşı başka ülkelerden gelen müdahalelere karşı gelişmesi mümkün değildir. Bu durum, demokratik kurumların gelişmemesini açıklayan nedenler arasındadır²⁶⁸. Dış müdahaleye maruz kalan siyasi iktidar bu müdahaleyi davet etmediği sürece sözkonusu dış müdahale ulusal egemenliğe yönelik tehdit olarak algılanabilir. Dış müdahaleyi gerçekleştiren iktidarlar ülkeelrinin dışında huzur ortamını korumak isterken aynı zamanda milli menfaatlerini de göz önünde bulundururlar²⁶⁹.

Demokratik kurumlar toplumla bütünleştiği zaman bir ülkede demokratik dayanışma yaşanmaktadır. Demokrasinin sağlamlaştırılması için demokratik normların toplumda bulunan çalışan sınıf, sermaye sahipleri, dini kurumlar, ordu gibi etkin gruplar tarafından kabul edilebilir hale gelmesi gerekmektedir²⁷⁰.

²⁶⁷ A.g.e., s.152-153.

²⁶⁸ A.g.e., s.149.

²⁶⁹ Handelman, a.g.e., s.185.

²⁷⁰ A.g.e., s.61.

Diğer taraftan, demokratik inançların ve demokrasi kültürünün gelişmesi piyasa ekonomisiyle ilişkilendirilmiştir. Ekonomik teşebbüslere genelde özel sektörün hakim olduğu sosyalist ve devletçi ekonomidense kapitalist olan piyasa ekonomisinin hakim olduğu ülkeler demokratik kurumlar için daha elverişlidir. Bunun yanında piyasa ekonomisi bazı vatandaşların ulaşabileceği siyasi kaynaklarda eşitsizlik ortaya çıkar. Bundan dolayı piyasa ekonomisi siyasal eşitliğe zarar vermektedir. Ekonomik açıdan eşit olmayan vatandaşlar siyasal açıdan da eşit değildir. Bu nedenle demokrasi ve kapitalist piyasa ekonomisi arasında gerginlik bulunmaktadır²⁷¹.

3.2.AZGELİŞMİŞ ÜLKELERDE GÖRÜLEN SİYASAL SİSTEMLER

Demokrasi çoğulcu bir toplumsal yapıda gelişme imkanı bulmaktadır. Geleneksel yapının korunduğu, teknolojiye dayalı üretici güçlerin bulunmadığı durumlarda tekilci toplumlardan söz edilir. Bundan dolayı, azgelişmiş ülkelerde demokrasinin uygulanması kolay değildir. Ayrıca, azgelişmiş ülkelerin hızlı bir biçimde sanayileşmek zorunda olmalarının altyapısını demokrasi içinde sağlamak zordur. Halkın eğitim oranının düşük seviyede olması, açlık veya yarıaçlık içinde olmaları da demokrasiyi zorlaştırır. Seçme ve seçilme hakkı anlamını yitirerek sadece yoksulluğu değiştirme umudu verdiği ölçüde anlam kazanır²⁷².

Demokratikleşme çabası içerisinde azgelişmiş ülkelerden parlamenter sistemini deneyen ülkelerden çoğu zamanla askeri veya sivil diktatörlüklere ya da başkanlık sistemine uygulamaya başladılar. Latin Amerika ülkeleri ABD'nin etkisinde kalarak doğrudan başkanlık sistemini denediler. Bu ülkeler toplumsal özellikler ve demokratik kültür yerleşmediğinden parlamenter sistemden çok başkanlık sistemine yatkındır. Diğer taraftan parlamenter sistem siyasal istikrarı zorlaştırmaktadır. Ulusal bütünlüğünü tam olarak sağlayamamış, hızlı toplumsal değişmeye ayak uyduramamış, eski ve yeni kurumların bir arada var olduğu ortamda aynı siyasal parti veya partiler çoğunluğu sağlamakta zorlanır. Uzlaşma ve hoşgörünün sağlanamadığı durumda koalisyon hükümetler uzun ömürlü değildir²⁷³.

²⁷¹ Dahl, **a.g.e.**, s.160.

²⁷² Kışlalı, **a.g.e.**, s.306.

²⁷³ **A.g.e.**, s.308.

3.2.1.Otoriter Sistem

Otoriter sistem herhangi birkişi yada grubun iktidarı ele geçirerek toplumun geri kalanı yani yönetilenler üzerinde baskıya ve zora dayalı bir hakimiyet kurmasıdır. Bu tür sistemlerde resmi ideoloji dışında görüşlerin seslendirilmesine izin verilmez. Otoriter yönetimlerde bireysel özgürlüklere yer yoktur. Halkın sivil toplum içinde sesini yükseltmesine izin verilmez. Bu yüzden sivil toplum devlet karşısında son derece sınırlı bir alana sahiptir. Siyasal ve toplumsal hayat tam anlamıyla siyasi otoritenin kontrolünde olduğu için bu sistemde örgütlenme özgürlüğü görülmemektedir²⁷⁴.

Otoriter sistemlerde doğası gereği siyasal katılma sıkı bir şekilde kısıtlanmıştır. Muhalefet yok sayılmaktadır. Demokratikleşme sürecinde muhaliflerin siyasete kabulü gereklidir²⁷⁵.

Demokrasi ve siyasi istikrarın incelenmesi neticesinde geniş ve hareketli bir orta tabakanın demokrasi ve siyasal iktidarın gelişiminde katkı sağladığı görülmüştür. Alt ve üst tabaka arasında siyasi köprü vazifesi gören orta sınıf siyasi parti ile diğer demokratik kurumları oluşturacak siyasi beceriye sahiptir. Bu yüzden ekonomik büyüme siyasi olarak bağımsız ve güçlü bir orta sınıf meydana getiremezse modernleşme demokrasiyi destekleyemez. Kuzey Avrupa’da geniş, güçlü, bağımsız orta sınıfın bulunmasıyla sanayileşme ve şehirleşme oranı yüksektir. Oysa Latin Amerika’da güçlü ve bağımsız bir orta sınıf oluşturulamamış bu yüzden demokrasi Latin Amerika’da Kuzey Avrupa’da olduğu kadar kolay yerleşemedi²⁷⁶.

Demokratik olmayan rejimler kurumsallaşamadıklarından yönetici sınıfın yürütme gücünü kimseyle paylaşmak istemezler. Demokrasiye yönelen bu ülkeler askeri sistem ve tek partili sistem olarak gruplanmaktadır.

Askeri sistem darbelerle demokratik veya sivil iktidarların yerine geçmektedir. Ordu iktidarı kurumsal temelde kullanarak devlet makamları üst düzey komutanlar tarafından yönetilmektedir.

²⁷⁴ Mümtazer Türköne, “Siyasal Sistemler”, **Siyaset**, Ed. Mümtazer Türköne, Lotus Yayınevi, 1.Basım, Ankara, 2003, s.176-180.

²⁷⁵ Huntington, **a.g.e.**, s.164.

²⁷⁶ Handelman, **a.g.e.**, s.75.

Tek partili sistemde iktidardaki parti iktidara ulaşma yolunda tekel kurmuştur. İktidara ancak parti yoluyla ulaşmak mümkündür ve parti yönetimini parti örgütü sayesinde meşrulaştırmaktadır²⁷⁷.

3.2.2. Askeri Sistem

Az gelişmiş ülkelerde silahlı kuvvetlerin seçilmişler üzerinde etki ve baskıda bulunduğu hatta yönetimi doğrudan etkilediği görülmektedir. Böylece silahlı kuvvetler demokrasinin gelişimini engellemektedir.

Silahlı kuvvetler siyasi yönetimleri üzerinde değişik yönde etkileyebilmektedir. Askerler istemediği siyasi seçilmişleri engellemekten, istenmeyen hükümeti değiştirmekten, yönetime el koymaya kadar bir dizi faaliyet içerisinde bulunabilir. Böylece demokrasinin karşılaştığı sorunlardan biri silahlı kuvvetlerin siyasal iktidarını ve yönetim üzerindeki etkisini sınırlandırarak dış güvenliği koruyacak şekilde kalmasının sağlamasıdır²⁷⁸.

Askeri sistemler XIX. yüzyılın sonundan itibaren özellikle Latin Amerika'da yayılmıştır. 1980'lerden bu yana az gelişmiş ülkelerdeki askeri müdahalelerde gözle görülür bir azalma olmasına rağmen silahlı kuvvetler Afrika ve Orta Doğu ülkelerinin çoğunda siyasi güç olmaya, Asya ve Latin Amerika'da sivil hükümetleri önemli ölçüde etkilemeye devam etmektedir²⁷⁹. Az gelişmiş ülkelerin askeri yapısı ihtilalci diktatörlüklerin yapısını teşkil etmeye izin vermektedir²⁸⁰. Silahlı kuvvetlerin siyasete müdahalesi toplumun yapısı ve kültürü ile de yakından ilişkilidir. Ekonomik yönden gelişmiş ve güçlü sivil topluma sahip demokratik kültürün yerleştiği ülkelerde askeri müdahale görülmez iken, sivil toplumun ve demokrasi kültürünün gelişmediği ülkelerde askerlerin siyasete müdahalesi sıkça görülmektedir. Bunun yanında ülkenin genel güvenlik koşulları ile kurumsal yapısı ve silahlı kuvvetlerin büyüklüğü de müdahalede etkili olmaktadır²⁸¹.

²⁷⁷ Huntington, **a.g.e.**, s.106.

²⁷⁸ Aytekin Yılmaz, **Çağdaş Siyasi Akımlar Modern Demokraside Yeni Arayışlar**, 1. Basım, Vadi Yayınları, Ankara, 2001, s.235.

²⁷⁹ Handelman, **a.g.e.**, s.390.

²⁸⁰ Maurice Duverger, "Az Gelişmiş Rejimler" (Çev:Dr.Yaşar Gürbüz), **İktisadi Kalkınma Seçme Yazılar**, Der: Metin Berk, Fikret Görün, Selim İlkin. ODTÜ İdari İlimler Fakültesi, Ankara, 1966, s.13.

²⁸¹ Yılmaz, **Çağdaş Siyasi...**, **a.g.e.**, s.236.

Az gelişmiş ülkelerde ordunun işleyiş tarzı incelendiğinde askerlerin kökenleri, eğitim durumları, ideolojik tutum ve davranışları ve iç örgütlenmelerin askeri müdahale ihtimalini etkilediği ve askerlerin hedeflerini belirlemede yardım ettiği görülmektedir.

Askerlerin öğretim ve eğitim durumu ordunun politikasını doğrudan etkilemektedir. Askeri eğitim ve teknikler karmaşık hale getirilince uzmanlaşmış ve karmaşık askeri beceriler geliştirilerek asker siyasi açıdan etkisiz hale gelecektir. Böylece asker mesleki yönden ilgi alanı bularak ordunun siyasetin dışında tutulması sağlanacaktır²⁸².

Geleneksel tarımsal toplumlardan ziyade ekonomik değişim sürecinin başlangıçtaki toplumlarda askeri müdahalelere sıkça başvurulmaktadır. Geleneksel meşruluk kalıpları aşılarak ve yeni meşruluk kalıpları da oluşmayarak belirsizlik ortamı doğmakta, silahlı kuvvetler elindeki disiplin, güç ve fiziki imkanlar iktidara kolayca el koyabilmektedir. Bunun yanında basit yapılı toplumlarda askerler iktidarı rahat bir şekilde kontrol altına almakta, karışık yapılı gelişmiş toplumlarda askerin müdahalesi için sivil ve toplumsal destek bulunamadığı gibi bilgi ve birikimin yetersiz olmasından dolayı müdahale ihtimali azalacaktır.

Demokratik açıdan askeri müdahaleyi incelersek bireylerin rızası ve uzlaşması yerine silah ve fiziki güçle yapıldığından bu olumsuz bir durum arz etmektedir. Silahlı kuvvetlerin yönetimi sivil ve seçilmiş olanların otoritesinin tanınmaması ve bireylerin rızasının alınmaması anlamına gelmektedir. Askeri müdahalenin önlenmesi için sivil iktidarın kabulü ile sivillerin yarışında askerin taraf olmaması, askerlerin depolitizasyonu ile siyasetle ilgilenmek yerine asli görevleri olan ülkenin iç ve dış tehditlere karşı güvenliğinin sağlanması önerilmektedir.

Az gelişmiş ülkelerin yüz yüze oldukları büyük çaplı güvenlik sorunları askeri müdahaleleri kolaylaştıran bir başka husustur. Bu husus demokrasiyi zedelemekte ve askeri müdahaleyi gündeme getirmektedir. Demokrasinin sorunlu olduğu az gelişmiş

²⁸² Handelman, **a.g.e.**, s.392.

lkeler isyan, etnik çatışma, yoksulluk, ekonomik sorun, dış borç, terörizm ve devletin ekonomiye sık sık müdahalesi vb. sorunlarla karřılařmaktadır²⁸³.

Askeri müdahale ordunun gücünden çok sivil siyasi kurumların yapısıyla ilgilidir. Toplumların zayıf siyasi ve kurumsal yapısı askeri müdahaleyi kolaylaştırır. Sivil hükümetler desteğini çok geniş tabandan alırsa siyasi istikrar sağlanır. Eğer kurumların belirsizliği içinde kaos ortamı büyürse ordunun yönetime karışması kolaylařacaktır²⁸⁴.

Askeri müdahaleye yol açan bir diğer faktör siyasal sistemin meşruluk düzeyinin düşük olmasıdır. Bu durum siyasal sistemin halk tarafından benimsenmemesi ile yakından ilgilidir. Aynı zamanda ekonomik durumun da kötüleşmesi ve bundan hükümetin sorumlu tutulması toplumda siyasi iktidarın değişmesi hususunda siyasal gc kazanmak amacıyla silahlı kuvvetlerden destek istenmesi olumsuz etki yapmaktadır.

Sivil iktidarın meşruluğunu kaybetmesi askeri sistemin meşruluk temelini oluşturmaktadır. Askeri müdahale sürecinde sivil iktidarın meşruluğunun kaybettiği görüşünün ağırlık kazanması müdahaleye meşruluk zemini kazandırmaktadır. Sivil iktidarın yönetimde başarısız olması, siyasallaşma, kutuplaşma yolu ile i güvenliğin sağlanması başarısızlığın artması sivil iktidarın meşruluğunun kaybetmesi anlamına gelmektedir. Böylece askeri sistem tabandan tepki almamak için halka sivil iktidarın başarısız olduğu görüşünü benimsetmektedir²⁸⁵.

Az gelişmiş ülkelerdeki halkın yönetime katılımın az olduğu, siyasal yozlaşmanın yaşandığı, meşruluğu sorgulanan hükümetlere silahlı kuvvetler itibarlarını artırmak için müdahale etmektedir. Bu yönetimler şahsa dayalı olup, yönetimde nüfuz sahibi gcl bir asker bulunmaktadır²⁸⁶. Tek kişinin hakim olduğu pek çok yönetim rejimlerini meşrulaştıracak düzeyde ideoloji ve siyasal programa sahip olmadığı için iktidarda kalmak için karışıklık ortamında elde edilen malları askeri ve sivil destekçilerle bölüşürler.

²⁸³ Yımaz, ağdaş Siyasi..., **a.g.e.**, s.236-237.

²⁸⁴ Hendelman, **a.g.e.**, s.394.

²⁸⁵ Yımaz, ağdaş Siyasi..., **a.g.e.**, s.240.

²⁸⁶ Handelmann, **a.g.e.**, s.404.

Çoğu az gelişmiş ülkede siyasi ve ekonomik sistem modernleştikçe, askeri tutumlar ve kuruluşlarda değişiklikler meydana gelmektedir. Bazen askerler ,politikacılar ve akademisyenlerle ilişkiler kurarak sivil liderlerle uzmanlık seminerlerine katılırlar²⁸⁷. Bu şekilde askeri sistem kurumsallaşma imkanına sahip olur.

Kurumsal askeri sistemlerin dört temel hedefi vardır. Birincisi yerine geçtikleri sivil iktidarın yozlaştığını iddia ederek, müdahalenin meşru olduğunu göstermektir. İkincisi askeri birliğin çıkarlarının korunmasıdır. Asker sivil iktidarın kendi işlerine karışmasını istemez. Üçüncüsü düzenin ve istikrarın sağlanması ve iyileştirilmesidir. Bu bağlamda ordu siyasi ve ekonomik düzene yönelik saldırılara ve kendilerine yönelik tehditlere karşı teyakkuz halindedir. Dördüncüsü ekonominin iyileşmesini sağlamaktır. Askeri müdahale ekonomik yönden durgunluğun yaşandığı dönemlerde meydana geldiğinden silahlı kuvvetler sanayileşme çabasına girdiği görülmektedir²⁸⁸.

Askeri müdahalenin gerçekleşme düzeyi dört şekilde olmaktadır. İlki askeri nüfuzun siviller üzerinde gerçekleşmesidir. Bu siviller ikna edilerek istenilen yönde karar almalarını sağlanması yolu ile olup, demokrasi açısından sorun taşımamaktadır. Zira demokraside baskı ve etki grupları da bu işi yapmaktadır. Diğer baskı ve tehdit yoluna başvurmaktır. Eğer siviller istenileni yapmaz ise yaptırım yolu açılmaktadır. Üçüncü düzey sivil iktidarın değiştirilmesi aşamasıdır. Hükümet yine sivillere verilmektedir. Özel bir siyasi grup tercih edilmeyerek aşırı güçlerin hakim olması engellenir. Son düzey askerlerin iktidarı ele almasıdır. Dikkat edilirse askerin müdahalesi ikinci aşamadan sonra demokrasi açıdan sorunlar doğurabilmektedir²⁸⁹.

Askeri sistemler iki farklı şekilde kendini göstermektedir. İlki bürokratik otoriter rejim, diğeri devrimci askeri rejimdir.

Bürokratik otoriter rejimler iktidara geldiklerinde diğerk askeri rejimlerden daha uzun süre ayakta kalmışlardır. Siyasi partiler, işçi sendikaları kapatılıp, grevler yasaklanmıştır. Arjantin ve Şili’de birçok insan evlerinden alınarak onlardan bir daha haber alınamamıştır. Bu asker rejim diğerklerine nazaran yoğun bürokratik yapıya

²⁸⁷ A.g.e., s.404-405.

²⁸⁸ A.g.e., s.406-409.

²⁸⁹ Yılmaz, Çağdaş Siyasi..., a.g.e., s.242.

sahiptir. Bu rejimde otoriter görüşü benimsemiş sivil teknokratlar da yer almaktadır. Sivil toplumla iç içe şekilde çok uluslu şirketlerle dirsek temasına geçilerek baskı uygulanmaktadır.

Bürokratik otoriter rejimler açıklanırken ekonomik ve siyasi faktörlerden hareket edilmektedir. Bu ülkelerde ekonomik büyüme belli bir yere geldikten sonra durmuştur. Daha fazla büyüme için yeni teknolojilerin kullanılması gerekmektedir. Bunun yapılabilmesi için çok uluslu şirketlerin yardımı gerekmektedir. Ekonomik durgunluk, kronik ve yüksek enflasyon bunları olumsuz yönde etkilemektedir. Bu karışıklık ve kaos ortamından kurtulmak için bürokratik otoriter rejimler siyasi partileri ve sendikaları bastırmak, ekonomiyi tekrar canlandırmak için çok uluslu şirketlerden ve yerli işadamlarından yardım talep etmektedir. Aynı zamanda halk depolitize edilerek siyasetten uzak tutulmuştur. Özellikle Latin Amerika'da görülen bürokratik askeri rejimler az gelişmiş ülkeler için model olmayıp, askeri müdahalelerin en geri kalmış ülkelerde gerçekleşeceği görüşüne de ters düşmektedir²⁹⁰.

Devrimci askeri rejimler ise halkı siyasetten uzaklaştırmak yerine onları siyasete ve ekonomiye dahil etmektedir. Bu katılım otoriter bir yapı tarafından kontrol altında tutulmuştur. Devrimci askerler antiemperyalizm, köylü ve işçi sınıfın siyasete katılması, devletin ekonomik rolünün artırılması, kamulaştırma gibi programlar uygulamışlardır. Devrimci askeri rejimler genellikle düşük rütbeli subaylar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu rejim siyasi tecrübeden ve bilgi birikimi ve deneyimden yoksun ve sosyal bilimleri tatbik etmemiş kişiler tarafından yönetilmektedir²⁹¹.

Askeri müdahaleden sonra belli bir süre geçtikten sonra silahlı kuvvetler geri çekilebilmektedir. Pek çok askeri hükümet istikrarı düzeltmek ve belirli problemleri çözmek amacıyla gelmektedir. Bu sorunlar çözüme ulaştınca iktidar tekrar sivilere devredilmektedir. Askeri hükümetlerin amacı ekonomik büyümeyi hızlandırmaktır. Bu amaçtan uzaklaşınca iktidara olan ilgi de azalmaktadır. Ekonomik bunalımların silahlı kuvvetler içerisinde bölünmeyi artırması da muhtemeldir. Askeri hükümetlerin

²⁹⁰ Handelman, **a.g.e.**, s.405-408.

²⁹¹ **A.g.e.**, s.411-412.

meşruluğu sorgulanmaya başlanırsa popülaritesini yitirerek asli görev yerlerine dönerler²⁹².

Sonuç olarak azgelişmiş ülkelerdeki askeri müdahaleler demokrasinin yayılmasını engellemiştir. Seçim sisteminin işlediği ülkelerde bile silahlı kuvvetler sivil iktidarı değiştirme gücünü bulmakta hatta sivil iktidardan bağımsız hareket edebilmektedir. Demokrasinin tam manasıyla yerleşemediği ülkelerde sivil iktidarlar demokratik yönetimin garantisini verememektedir. Böylelikle silahlı kuvvetlerin sivil kontrolün hakimiyetini benimsemesi ve demokratik seçimle iktidara gelmiş sivil iktidarların otoritesini kabullenmesi gerekmektedir. Ayrıca ordu asli görevinin ülkeyi iç ve dış tehditlerden korumak olduğunu ve siyasete katılmanın kendini bölebileceğini ve mesleki ilke ve değerlere zarar verebileceğini göz önünde bulundurmalıdır. Buna karşılık sivil hükümetlerde orduyu karşısına almamalı, politize etmemeli ve orduya saygı duymalıdır. Azgelişmiş ülkelerde meşru yolla iktidara gelemeyen sivil politikacıların silahlı kuvvetlerin desteğini alarak bunu yapmaya çalıştığı da görülmektedir. Bunun yanı sıra ordu hiyerarşik sistem ve disiplin yönünden toplumda eksik gördüğü yönlerin kontrol altına alınması gerektiğini düşünmektedir²⁹³.

3.2.3. Tek Partili Sistem

Demokrasinin özü seçime dayalıdır. Yarışmacı siyasal sistemde iktidar partisinin yanında muhalefet partisinin de önemi bulunmaktadır. Tek parti sisteminde açık ve yasal olarak muhalefete şans tanınmamaktadır. Tek parti sistemlerinde parti ve örgütleri siyasal katılma faaliyetlerinin merkezinde yer almaktadır²⁹⁴. Askeri sistemlerde olduğu gibi tek parti sistemlerinde de siyasal katılım ve yarışma ortadan kaldırmıştır²⁹⁵.

Afrika'daki bazı ülkelerde uygulanan çok partili siyasal hayatın olumsuz sonuçlar vermesi nedeniyle milli bütünleşme ile ekonomik gelişmenin öncelik kazanması tek partili sistemi özendirmiştir. Tek partili sistemin kurumsallaşmasında partilerin bağımsızlık mücadelesi dönemindeki popülaritenin etkisi olmuştur. Bağımsızlık mücadelesini kazanan ve ülkenin kalkınmasında rol oynayan siyasi kadro

²⁹² A.g.e., s.423-424.

²⁹³ A.g.e., s.427-429.

²⁹⁴ Esat Öz, **Otoriterizm ve Siyaset**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996, s.35.

²⁹⁵ Huntington, a.g.e., s.107.

ülkenin geleceğini tayin etmede rol oynamıştır. Ayrıca toplumsal yapının ve siyasal kültürün yapısı çok partili siyasal hayatın devamına elverişli olamamaktadır. Liberal demokratik değerlerin kurumsallaşmadığı siyasal ortamda tek parti sistemi oluşmuştur.

Birçok Afrika ülkesinde bağımsızlığın elde edilmesinde etkili rol oynayan siyasi partiler zamanla ülkenin tek hakim siyasal partisi haline gelmiştir. Partinin ülkeyle özleştirilmesi sonucunda partiye yapılan eleştiriler reddedilerek bunlar ülkeye karşı işlenen suç olarak kabul edilmiştir²⁹⁶. Tek parti sisteminde partinin ideolojisi devletin kimliğini belirlemiştir. Partiye muhalefetin anlamı devlete ihanet etmektir²⁹⁷.

Tek parti sisteminin amacı yeni elitler yetiştirmek, yeni bir yönetici sınıfı meydana getirmek, yetenekli siyasal liderleri bir arada tutmaktır. Çünkü toplum kendini yönetemez, toplumu yönetecek liderler lazımdır. Bu yüzden parti seçkinleri eğiterek, onları örgütlendirir ve hiyerarşik yapı kazandırır²⁹⁸.

Kurumsal sorunların sıkça görüldüğü yerler eski Sovyet Cumhuriyetleridir. Bu ülkelerde fiziki ve mali varlıkların mülkiyeti üzerinde önemli sorunlar ortaya çıkmıştır. Bunların partiye mi yoksa devlete mi ait olduğu konusunda görüş birliği bulunmamaktadır. Bu yüzden parti güçlerinin hükümetin denetimi altına sokulması ve silahlı kuvvetlerin siyasetten uzaklaştırılması gerekmektedir. Tek partinin iktidar olmasıyla hükümetteki liderlerle partinin üst düzey yöneticileri arasındaki ilişkiler sorunu var olmuştur. Eski Sovyet Cumhuriyetlerinde ikincisi ilkinin kontrol altında tutmaktadır. Demokratik devlette parlamento görevlilerin ve sorumlu hükümet üyelerinin üstünlüğü ile bağdaşmamaktadır.

İdeolojik nitelikten tek parti sistemi devletin kimliğini belirlemiştir. Partiye muhalefet sıcak karşılanmamaktadır. Partiye karşı muhalefeti meşrulaştırmak için devlete farklı bir kimliğin kazandırılması gerekmektedir²⁹⁹.

Tek parti sisteminde hükümetle ülke arasında dolaysız ve sürekli bir bağ bulunmaktadır. Demokraside seçim, liderlere toplumun kanaatlerini öğrenme,

²⁹⁶ Öz, **a.g.e.**, s.36-38.

²⁹⁷ Huntington, **a.g.e.**, s.114.

²⁹⁸ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, (Çev:Ergun Özbudun), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s.337.

²⁹⁹ Huntington, **a.g.e.**, s.112-113.

davranışlarını kontrol etme imkanı sağlarken, tek parti sisteminde böyle bir siyasal hareketlilikten söz edilemez. Liderlerin halktan koparak bütünlüğü kaybetme riskiyle karşı karşıyadır. Diğer taraftan parti, hükümete halkın kanaatini halka da hükümetin kararlarını anlatarak adeta bir köprü görevini üstlenmektedir³⁰⁰.

Tek parti sistemindeki parti denetiminde kitlesel katılım oldukça yaygındır. Kitle örgütleri siyasal iktidarda etkin rol alabilmek için önemli basamaktır. Kitle örgütlerinin toplumla siyasal iktidar arasındaki yetki ve işlevleri önemini artırmaktadır.

Tek parti sistemlerinde kitle örgütlerinin katılması açısından üç işlev yer almaktadır. Yönetim açısından devletin organları ile kitle örgütleri arasında işbölümü bulunmaktadır. Devletin doğrudan müdahaleye gereksinim duymadığı alanlarda toplumsal örgütler toplumsal ihtiyaçları karşılamak amacıyla faaliyette bulunurlar. İkinci işlev devlet organlarının yönetim ile ilgili konulara etkide bulunarak işbirliği ve denetim sürecinde temsil edilen kitleyi kamusal faaliyetler içerisine çekmektir. Kitle örgütlerinin üçüncü işlevi kimi devlet görevlerinin bu örgütlerce yerine getirilmesidir. Belirli ölçülerde bu görevler kitle örgütlerine katılımı teşvik etmektedir³⁰¹.

Tek partili sistem ile diğer parti sistemleri arasında ayrım yaparsak siyasal katılmanın önemini ve bununla ilgili çabaları sayabiliriz. Bu ülkelerde halkın siyasal faaliyetlere katılımı bir bütün olarak kolektif şekilde sağlanır.

Tek parti sistemi her şeyden önce anayasal ve yasal olarak kurumsallaşmıştır. Parti örgütünün yaygınlaştığı, yerleşikliğin fazla olduğu bu sistemlerde parti üyeliği uzun bir sürece sahiptir. Partiye düzenli aidat önleme, sorumluluk ve görev yüklenme, düzenli olarak parti toplantılarına katılma, yayın organlarında yazılar yazma parti üyeliğinin gerektirdiği koşullar arasında yer almaktadır.

Siyasal faaliyetlere katılanlar arasında eğitim, gelir ve meslek bakımından yüksek sosyo-ekonomik düzeyde olanlar hatırı sayılır bir yere sahiptir. Parti, hükümet ve kitle örgütlerinde görevli yüksek dereceli bürokrat ve çalışanlar diğer kitlelere göre parti toplam üyeleri içindeki oranı yüksektir.

³⁰⁰ Duverger, Siyasi ..., **a.g.e.**, s.338.

³⁰¹ Öz, **a.g.e.**, s.43.

Tek parti sistemlerinde açık ve yasal olarak örgütlenmiş siyasal bir muhalefetin olmadığı daha önce belirtilmişti. Partinin belirli kademelerindeki yarışlarda gerçek bir çatışma ve mücadele söz konusu değildir. Tek parti sisteminin mantığı izin vermez. Muhalefettekilerin aday olduğu ve siyasal rekabetin yarışmacı bir ortamda ve eşitler arasında olması durumunda tek parti sisteminden bahsedilemez. Muhalefete ancak parti yönetimin denetiminde ve sınırlı şekilde izin verilmektedir.

Tek parti sistemi meşruluğunu kazandırmak için çeşitli yollara başvurmaktadır. Bunlar arasında seçimlerin toplumsal ve siyasal faaliyetleri meşrulaştırıcı olması gibi bir hedefi vardır. Başka bir ifadeyle tek parti sistemlerinde seçimlerin ve diğer temsili kurumların varlığı siyasal iktidarın meşruluğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır. Seçimlerde de yüksek katılım görülmektedir. Zira kitlesel katılımıla sisteme olan bağlılık arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Siyasal katılma siyasal iktidarın değişmesi ve denetlenmesi dışında meşrulaştırma, siyasal kadroları yenileme ve siyasal sistemin sürekliliğini sağlamak gibi işlevleri de yerine getirmektedir.

3.2.4. Başkanlık Sistemi

Siyasal bir sistem olan Başkanlık Sisteminin üç temel özelliği bulunmaktadır. İlki devlet başkanının belirli aralıklarla halk tarafından seçilmesidir. İkincisi yürütmenin parlamento oyuyla seçilmemesi ve görevden uzaklaştırılamamasıdır. Diğeri devlet başkanının yürütme organını yönlendirmesidir. Başkanlık sisteminin en belirgin özelliği yasama ve yürütme organının yetki alanlarının kesin şekilde ayrılması, birbirinden bağımsız olarak tanımlanmaları ve yasama ile yürütmenin ayrı organlar tarafından yerine getirilmesidir. Yasamanın görevi kural koymak, yürütmenin görevi bu kuralları uygulamaktır. Devlet başkanı yürütme yetkisinin tek sahibidir ve kongreye karşı sorumsuzdur. Devlet başkanının sorumluluğu yalnız seçmene karşıdır. Bazı Latin Amerika ülkelerinde devlet başkanının kongreyi feshetme gibi önemli yetkisi bulunmaktadır³⁰².

Başkanlık sisteminin çoğunlukla görüldüğü yer Latin Amerika'dır. Bu devletlerde başkanlık sisteminin zafiyet ve istikrarsızlığı da aynı oranda görülmektedir.

³⁰² Gülgün Erdoğan Tosun, Tanju Tosun, **Türkiye'nin Siyasal İstikrar Anlayışı**, 1.Baskı, Alfa Yayınevi, İstanbul, 2000, s.57-58.

Bu bölgedeki ülkelerde başkanlık sisteminin zorlukları ekonomik durgunluk, eşitsizlik, sosyo-kültürel ilişkilerle ilgili ve bunlardan önemli ölçüde etkilenmektedir³⁰³.

Latin Amerika ülkeleri her zaman güçlü ve dinamik olamamıştır. Devlet başkanları da hiçbir şekilde kuvvetli olamamıştır. Programlarını gerçekleştirmede güçlük çekmişlerdir. Amerika Birleşik Devletlerinin devlet başkanlarının sahip olduğu acil durumlarda kullandıkları önemli yetkiler Latin Amerika ülkelerinde olmamıştır. Bu durumda problemlerin çözümünde çeşitli zorluklar yaşanmıştır.

Latin Amerika ülkelerinin sistemden dolayı yaşamakta olduğu sorunların çözümü için kimi çevreler parlamenter sistemin daha uygun olacağını belirtmişlerdir. Başkanlık sistemi sert olup, parlamenter sistem yumuşaktır. Ayrıca parlamenter sistem disiplinli parti sistemi şeklinde işlemektedir. Disiplinsiz partilerin çoğunlukta olduğu ülkelerde bu sistemin kolay işleyeceğinden söz edemeyiz. Latin Amerika'daki parti sistemi disiplinsiz parti sistemidir. Bu yapıyı göz önünde bulundurursak parti dayanışmasından söz edemeyiz. Parti dayanışması ve parti disiplininin bulunmadığı ortamda parlamenter sistemin işleyeceğine inanmak tamamen iyi niyetlilik olur. Aynı zamanda çok partililik ve aşırı kutuplaşma da parlamenter sisteme zarar vermektedir³⁰⁴.

Farklı kurumsal düzenlemelerin demokratik performansa etkisi incelendiğinde başkanlık sistemiyle yönetilen ülkelerin parlamenter sistemdeki ülkelere göre ortalama büyüme oranının düşük olduğu anlaşılmaktadır. Bu oran başkanlık sisteminde 0,74 iken, parlamenter sistemde 3,41 dir³⁰⁵.

Latin Amerika'daki ülkelerin çoğu istikrarsız demokrasilerle siyasal yozlaşmanın batağında olup, ekonomik yönden de istikrarsız yöndedir. Başkanlık sisteminin Latin Amerika'da başarısız olmasının çeşitli sebepleri vardır. Geleneklerin, siyasal yapıların ve sosyo-ekonomik yapılarının bölünmüşlüğü bunun başında yer almaktadır. Bu ülkeler siyasal açıdan merkezileşmiş ve yüksek dereceli mahkemeler yürütme organının kısılacı altında işlevlerini tam anlamıyla yerine getirememektedir.

³⁰³ Atilla Özer, **Başkanlık Hükümeti Sistemi ve Bu Sistemin Türkiye Açısından Uygulanabilirliği**, 2.Baskı, Şekerbank, Ankara, 1998, s.58.

³⁰⁴ **A.g.e.**, s.59-60.

³⁰⁵ Tosun/Tosun, **a.g.e.**, s.93.

Sosyal yaşam da kendi arasında bölünmüştür. Kentsel kırsal alanda yaşayanlar, toprak sahipleri köylüler, işveren işçiler arasında sosyal çatışmanın yaşandığı görülmektedir. Dolayısıyla siyasal kültür daha az bütüncüdür.

Demokrasi geleneğinin güçlü olmadığı, siyasal yapının şahıslara bağlı kaldığı, siyasal popülizmin yaygınlaştığı sistemde devlet başkanları silahlı gücü arkasına alıp rejimin devamını sağlamaktadır. Devlet başkanı siyasal kararların altına imza atarken siyasi partiler ile baskı gruplarını göz ardı etmektedir. Siyasi iktidar bir kişinin etrafında şekillenerek devlet adamı kendini ulusun yegane temsilcisi olarak kabul etmektedir. İktidarın belli bir kişiye dönüştüğü Latin Amerika ülkelerinde önceki bölümde de söz edildiği gibi silahlı kuvvetler müdahalesi sonucu rejim bunalıma girmektedir.

Latin Amerika’da başkanlık sisteminin yürütülmesi bakımından yasama ile yürütmenin görev ve yetki alanları kesin bir surette belirlenmelidir. Bu itibarla, yargı iki organ arasında dengeyi sağlamaktadır³⁰⁶.

3.2.5. Krallık Sistemi

Az gelişmiş ülkelerde görülen bir diğer sistem bir kişinin siyasal otoriteyi elinde bulundurduğu krallık sistemidir. Krallık sistemi bir diktanın idareyi kontrol altında tutmasıdır. Halkı çoğunluğunun siyasal inançlarına uyan rejim yasal olduğu için siyasal iktidarın meşruluğunu sağlamak için şiddet yoluna başvurulmaz. Halkın bir kısmı krallığı, diğer kısmı demokrasiyi meşru sayarsa ortaya yasalık bunalımı ortaya çıkmaktadır. Böylece, rejim otoritesini halka karşı baskı ve şiddet uygulayarak sağlayabilir.

Her siyasal iktidar, bir güç dengesini yansıtmaktadır. Toplumsal güç dengesinin değişimine karşı olarak siyasal iktidar değişmekte zorlanıyorsa rejim içerisindeki çatışma rejim üzerinde çatışmaya dönüşmektedir. Rejimin yükselen toplumsal güçlere karşı iktidar yolunu kapatması toplumsal barışın devamının sağlanmasını engellemektedir. Yeni toplumsal güçlerin etkili olmalarını sağlayacak yasal düzenlemeler yapılmıyorsa kadar baskı rejimi gündemde kalmaktadır³⁰⁷.

³⁰⁶ A.g.e., s.93-94.

³⁰⁷ Kışlalı, a.g.e., s.273-274.

Krallık sistemi azgelişmiş ülkelerde görülen bir siyasal sistem olduğu gibi gelişmiş ülkelerde de görülmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki krallık sistemi baskıcı ve hukuk kurallarını göz ardı eden ve şiddet yanlısı bir rejim değildir. Gelenekler doğrultusunda sembolik güç ve yetkileri elinde bulundurular. Örneğin İngiltere Kraliçesi Birleşik Krallığın bütünü ve birliğini temsil etmektedir. Oysa azgelişmiş ülkelerdeki krallık sistemi gücü ve temsili elinde tutmaktadır. Yasaları koyan ve uygulayan kraldır. Bunların denetlenmesi söz konusu değildir.

Azgelişmiş ülkelerin büyük bir bölümü kabile aşamasından kurtulup, ulusal birliklerini sağlayamamışlardır. Toplumun geleneksel yapıları çözülmeye başlamış fakat eski kurumların yerini yenileri almamıştır. Gelenekçi güçlerin egemen olduğu çoğu azgelişmiş ülkelerde siyaasal sistem de nasibini almıştır. Bu ülkerde geleneksel yapının devamı olan krallık sistemi mevcuttur³⁰⁸.

3.3.AZGELİŞMİŞ ÜLKELERDE DEMOKRASİ ÖLÇÜMÜ

Azgelişmiş ülkelerde demokrasi çeşitli şekilde kendini göstermektedir. Bu şekilde demokrasiyi ölçmenin çeşitli yolları bulunmaktadır. Birleşmiş Milletlerin hazırladığı İnsani Kalkınma Endeksi kalkınmışlığın ve demokratik olmanın durumunu gözler önüne sermektedir. Freedom House'nin düzenli olarak her ülke için hazırladığı özgürlük endeksi demokrasi ile özgürlük arasındaki ilişkiye dikkati çekmektedir. Son olarak Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün her yıl yayınladığı Yolsuzluk Algılama Endeksi ise yolsuzlukla ilgili olarak düzenlenen anketlerden oluşan bir rapordan oluşmaktadır.

3.3.1. Birleşmiş Milletler İnsani Kalkınma Endeksi

Kalkınma sosyal, kültürel ve politik değişkenlerin bir birleşimi olarak ele alındığında bu kavramın merkezinde insan unsuru yer almaktadır. Kalkınma çabaları sağlıklı bir insani kalkınmanın sağlanması ile anlam kazanmaktadır. İnsani kalkınma bireylerde davranış değişikliğine sebebiyet vererek kalkınmanın sosyal boyutuna etki etmek suretiyle üretim aşamasında ekonomik kalkınmaya katkı sağlamaktadır. Ekonomik kriterlerin yanında sosyal ve siyasal göstergeler de kalkınmanın temelinde

³⁰⁸ A.g.e., s.302.

yatmaktadır. Belirli dönemlerde çeşitli kuruluşlar ülkelerin tüm bu göstergelerini kapsayan endeksleri hesaplamaktadır.

İnsani kalkınma endeksi ülkelerin kalkınmış düzeylerini gösteren önemli bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireylerin sağlık ve beslenme konularında aldığı hizmetlerin kalitesi ile uzun ve sağlıklı yaşam arasındaki doğru orantıyı ortaya koyup ortalama yaşam beklentisini dikkate almaktadır. Kalkınmanın bir başka önemli göstergesi eğitimidir ve okur-yazarlık ve okullaşma oranı gibi ölçütler yer almaktadır. İnsani kalkınma endeksinde iyi bir yaşam sürebilmek için gerekli kaynaklara sahip olabilmenin ölçütü olarak ülkelerin ortalama gelir düzeyi hesaplanmaktadır. Bu ölçütü hesaplarken ülkelerin mili gelir düzeyi iyi bir göstergedir. Bu itibarla insani kalkınma endeksinde gelir ve iktisadi büyümenin dağılımı, eğitim ve sağlık göstergelerinin gelişimi, ekonomik performans, bilgi akımı, çevre sağlığı, enerji kullanımı, demografik göstergeler ve kalkınmanın sürdürülebilirliği bulunmaktadır³⁰⁹.

İnsani kalkınma endeksi kalkınmanın ana konuları hakkında politika ve prensiplerin oluşmasında hızlandırıcı rol oynayarak bütün dünyada önem verilen bir rapordur. İnsani kalkınmanın endeksinin amaçları arasında eğitim ve sağlık gibi sosyal harcamaların genişletilmesi, yaşam süresinin uzatılması, bireylerin yeteneklerini geliştiren çevre koşullarının hazırlanması yer almaktadır³¹⁰.

İnsani kalkınma endeksi UNDP tarafından 1990 yılından bu yana beşeri sermaye ile iktisadi kalkınma arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak ülkelerin gelişmişlik düzeyleri hakkında bilgiler bulundurarak farklı konuları ele alan çalışmalardır³¹¹. 1991 yılı raporu insani kalkınmanın finansmanı, 1992 yılı raporu küresel raporu, 1993 yılı raporu katılımcı kalkınma, 1994 yılı raporu insan güvenliği, 1995 yılı raporu kadın-erkek eşitsizliği, 1996 yılı raporu ekonomik kalkınma-insani kalkınma ilişkisi, 1997 yılı raporu yoksulluk, 1998 yılı raporu sürdürülebilir insani kalkınma, 1999 yılı raporu küreselleşme, 2000 yılı raporu özgürlükler, 2001 yılı raporu teknoloji, 2002 yılı raporu parçalanmış dünyada derin demokrasi, 2003 yılı raporu yeni binyılın kalkınma

³⁰⁹ Oksay, **a.g.e.**, s.33-35.

³¹⁰ <http://www.turkelminibas.net>, Türkel Minibaş, **Kalkınma İktisadı 2004-2005 Ders Notları**, 12.12.2005.

³¹¹ Oksay, **a.g.e.**, s.34.

hedefleri, 2004 yılı raporu kültürel özgürlük, 2005 yılı raporu ise uluslararası işbirliği başlıkları altında hazırlanmıştır.

İnsani kalkınma endeksinde kişisel gelirin yanında, kredi durumu, üretim araçlarına ve insan kaynaklarına ilişkin erişim düzeyi değerlendirilmektedir. Yaşam süresiyle ilgili olarak yaşam kalitesini, iyi beslenme ve iyi çalışma koşulları başta olmak üzere diğer unsurları ve toplumların ekonomik, kültürel ve siyasal etkinliklerin sahip olma derecesini yansıtmaları beklenmektedir³¹². Bireylerin sağlık ve beslenme ile ilgili hizmetlerin iyi durumda olduğu ülkelerde ortalama yaşam süresi de diğer ülkelere göre daha uzun olmaktadır. İnsani kalkınma endeksinin diğer boyutunda yer alan bilgi ve eğitim durumunun kapsamında hesaplanması kolay olan okur-yazarlık ve okullaşma oranı yer almaktadır. İnsani kalkınma endeksinin hesaplandığı ilk yıllarda okullaşma oranı yerine ortalama eğitim süresi dikkate alınmaktaydı.

İnsani kalkınma endeksinde siyasal özgürlük, katılım, insan hakları gibi değerler öne çıkan konulardır. Küreselleşme çağında siyasal liberalleşme, Pazar, ekonomik ve sosyal değişikliklerin meydana gelmesinde ana etkenlerdir. İnsani kalkınmanın stratejilerini temel sağlık eğitimi, kamu yatırımları, eğitim ve azgelişmişlik sorununun kaldırılması sorunu belirlemektedir³¹³.

Tablo 6. Birleşmiş Milletler İnsani Kalkınma Endeksi

Ülkeler	2001	2002	2003	2004	2005
Yüksek İnsani Kalkınma					
	Norveç	Norveç	Norveç	Norveç	Norveç
	Avustralya	İsveç	İzlanda	İsveç	İzlanda
	Kanada	Kanada	İsveç	Avustralya	Avustralya
	İsveç	Belçika	Avustralya	Kanada	Lüksemburg
	Belçika	Avusturya	Hollanda	Hollanda	Kanada
	ABD	ABD	Belçika	Belçika	İsveç
	İzlanda	İzlanda	ABD	İzlanda	İsviçre
	Hollanda	Hollanda	Kanada	ABD	İrlanda

³¹² Öztürk, a.g.e., s.71.

³¹³ UNDP, **Human Development Report 2002 Deepening Democracy in a Fragmented World**, Oxford University Press, New York, 2002, s.54.

	Japonya	Japonya	Japonya	Japonya	Belçika
	Finlandiya	Finlandiya	İsviçre	İrlanda	ABD
	İsviçre	İsviçre	Danimarka	İsviçre	Hollanda
	Lüksemburg	Fransa	İrlanda	Birleşik Krallık	Finlandiya
	Fransa	Birleşik Krallık	Birleşik Krallık	Finlandiya	Danimarka
	Birleşik Krallık	Danimarka	Finlandiya	Avusturya	Birleşik Krallık
	Danimarka	Avusturya	Lüksemburg	Lüksemburg	Fransa
	Avusturya	Lüksemburg	Avusturya	Fransa	Avusturya
	Almanya	Almanya	Fransa	Danimarka	İtalya
	İrlanda	İrlanda	Almanya	Yeni Zelanda	Yeni Zelanda
	Yeni Zelanda	Yeni Zelanda	İspanya	Almanya	Almanya
	İtalya	İtalya	Yeni Zelanda	İspanya	İspanya
	İspanya	İspanya	İtalya	İtalya	Hong Kong
	İsrail	İsrail	İsrail	İsrail	İsrail
	Yunanistan	Hong Kong	Portekiz	Hong Kong	Yunanistan
	Hong Kong	Yunanistan	Yunanistan	Yunanistan	Singapur
	Güney Kıbrıs	Singapur	Güney Kıbrıs	Singapur	Slovenya
	Singapur	Güney Kıbrıs	Hong Kong	Portekiz	Portekiz
	Kore	Kore	Barbados	Slovenya	Kore
	Portekiz	Portekiz	Singapur	Kore	Güney Kıbrıs
	Slovenya	Slovenya	Slovenya	Barbados	Barbados
	Malta	Malta	Kore	Güney Kıbrıs	Çek Cumhuriyeti
	Barbados	Barbados	Brunei	Malta	Malta
	Brunei	Brunei	Çek Cumhuriyeti	Çek Cumhuriyeti	Brunei
	Çek Cumhuriyeti	Çek Cumhuriyeti	Malta	Brunei	Arjantin
	Arjantin	Arjantin	Arjantin	Arjantin	Macaristan
	Slovakya	Macaristan	Polonya	Seyşel	Polonya
	Macaristan	Slovakya	Seyşel	Estonya	Şili
	Uruguay	Polonya	Bahreyn	Polonya	Estonya
	Polonya	Şili	Macaristan	Macaristan	Letonya
	Şili	Bahreyn	Slovakya	Sen Kitts ve Nevis	Katar
	Bahreyn	Uruguay	Uruguay	Bahreyn	BAE
	Kostarika	Bahama	Estonya	Litvanya	Slovakya
	Bahama	Estonya	Kostarika	Slovakya	Bahreyn

	Kuveyt	Kostarika	Şili	Şili	Kuveyt
	Estonya	Sen Kitts ve Nevis	Katar	Kuveyt	Hırvatistan
	BAE	Kuveyt	Litvanya	Korsa Rika	Uruguay
	Hırvatistan	BAE	Kuveyt	Uruguay	Kostarika
	Litvanya	Seyşel	Hırvatistan	Katar	Litvanya
	Katar	Hırvatistan	BAE	Hırvatistan	Sen Kitts ve Nevis
		Litvanya	Bahama	BAE	Bahama
		Trinidad ve Tobago	Letonya	Letonya	Seyşel
		Katar	Sen Kitts ve Nevis	Bahama	Küba
		Antigua ve Barbuda	Küba	Küba	Meksika
		Letonya	Belarus	Meksika	Tongo
			Trinidad ve Tobago	Trinidad ve Tobago	Bulgaristan
			Meksika	Antigua ve Barbuda	Panama
					Trinidad ve Tobago
Orta Düzey İnsani Kalkınma					
	Trinidad ve Tobago	Meksika	Antigua ve Barbuda	Bulgaristan	Libya
	Letonya	Küba	Bulgaristan	Rusya	Makedonya
	Meksika	Belarus	Malezya	Libya	Antigua ve Barbuda
	Panama	Panama	Panama	Malezya	Malezya
	Belarus	Belize	Makedonya	Makedonya	Rusya
	Belize	Malezya	Libya	Panama	Brezilya
	Rusya	Rusya	Jamahiriya	Belarus	Romanya
	Malezya	Dominik	Mauritus	Tongo	Mauritus
	Bulgaristan	Bulgaristan	Rusya	Mauritus	Grenada
	Romanya	Romanya	Kolombiya	Arnavutluk	Belarus
	Libya	Libya	Brezilya	Bosna Hersek	Bosna Hersek
	Makedonya	Makedonya	BosnaHersek	Surinam	Kolombiya
	Venezüela	Sen Luka	Belize	Venezüela	Dominik
	Kolombiya	Mauritus	Dominik	Romanya	Umman

	Maritus	Kolombiya	Venezüela	Ukrayna	Arnavutluk
	Surinam	Venezüela	Samoa	Sen Luka	Tayland
	Lübnan	Tayland	Sen Luka	Brezilya	Samoa
	Tayland	Suudi Arabistan	Romanya	Kolombiya	Venezuela
	Fiji	Fiji	Suudi Arabistan	Umman	Sen Luka
	Suudi Arabistan	Brezilya	Tayland	Samoa	Suudi Arabistan
	Brezilya	Surinam	Ukrayna	Tayland	Ukrayna
	Filipinler	Lübnan	Kazakistan	Suudi Arabistan	Peru
	Umman	Ermenistan	Surinam	Kazakistan	Kazakistan
	Ermenistan	Filipinler	Jamaika	Jamaika	Lübnan
	Peru	Umman	Umman	Lübnan	Ekvator
	Ukrayna	Kazakistan	Sen Visent	Fiji	Ermenistan
	Kazakistan	Ukrayna	Fiji	Ermenistan	Filipinler
	Gürcistan	Gürcistan	Peru	Filipinler	Çin
	Maldivler	Peru	Lübnan	Maldivler	Surinam
	Jamaika	Grenada	Paraguay	Peru	Sen Visent
	Azerbeycan	Maldivler	Filipinler	Türkmenistan	Paraguay
	Paraguay	TÜRKİYE	Maldivler	Sen Visent	Tunus
	Srilanka	Jamaika	Türkmenistan	TÜRKİYE	Ürdün
	TÜRKİYE	Türkmenistan	Gürcistan	Paraguay	Belize
	Türkmenistan	Azerbeycan	Azerbeycan	Ürdün	Fiji
	Ekvator	Srilanka	Ürdün	Azerbeycan	Srilanka
	Arnavutluk	Paraguay	Tunus	Tunus	TÜRKİYE
	Dominik Cumhuriyeti	Sen Visent	Guyana	Grenada	Dominik Cumhuriyeti
	Çin	Arnavutluk	Grenada	Çin	Maldivler
	Ürdün	Ekvator	Dominik Cumhuriyeti	Dominik	Türkmenistan
	Tunus	Dominik Cumhuriyeti	Arnavutluk	Srilanka	Jameika
	İran	Özbekistan	TÜRKİYE	Gürcistan	İran
	Kapeverde	Çin	Ekvator	Dominik Cumhuriyeti	Gürcistan
	Kırgızistan	Tunus	Filistin	Belize	Azerbeycan
	Guyana	İran	Srilanka	Ekvator	Filistin
	Güney Afrika	Ürdün	Ermenistan	İran	Cezayir

	Elsalvador	Kapeverde	Özbekistan	Filistin	Elsalvador
	Samoa	Samoa	Kırgızistan	Elsalvador	Kapeverde
	Suriye	Kırgızistan	Kapeverde	Guyana	Suriye
	Moldova	Guyana	Çin	Kapeverde	Guyana
	Özbekistan	Elsalvador	Elsalvador	Suriye	Vietnam
	Cezayir	Moldovya	İran	Özbekistan	Kırgızistan
	Vietnam	Cezayir	Cezayir	Cezayir	Endonezya
	Endonezya	Güney Afrika	Moldovya	Ekvator Ginesi	Özbekistan
	Tacikistan	Suriye	Vietnam	Kırgızistan	Nikaragua
	Bolivya	Vietnam	Suriye	Endonezya	Bolivya
	Mısır	Endonezya	Güney Afrika	Vietnam	Moğolistan
	Nikaragua	Ekvator Ginesi	Endonezya	Moldova	Moldova
	Honduras	Tacikistan	Tacikistan	Bolivya	Honduras
	Guatemala	Moğolistan	Bolivya	Honduras	Guatemala
	Gabon	Bolivya	Honduras	Tacikistan	Vanutu
	Ekvator Ginesi	Mısır	Ekvator Ginesi	Moğolistan	Mısır
	Namibya	Honduras	Moğolistan	Nikaragua	Güney Afrika
	Fas	Gabon	Gabon	Güney Afrika	EkvatorGinesi
	Swaziland	Nikaragua	Guatemala	Mısır	Tacikistan
	Botsvana	Sao Tome ve Principe	Mısır	Guatemala	Gabon
	Hindistan	Guatemala	Nikaragua	Gabon	Fas
	Moğolistan	Solomon Adaları	Sao Tome ve Principe	Sao Tome ve Principe	Namibya
	Zimbabve	Namibya	Solomon Adaları	Solomon Adaları	Sao Tome ve Principe
	Myanmar	Fas	Namibya	Fas	Hindistan
	Gana	Hindistan	Botsvana	Namibya	Solomon Adaları
	Lesoto	Swaziland	Fas	Hindistan	Myanmar
	Kamboçya	Botsvana	Hindistan	Botsvana	Kamboçya
	Papua Yeni Gine	Myanmar	Vanutu	Vanutu	Botsvana
	Kenya	Zimbabve	Gana	Kamboçya	Komoros
	Komoros	Gana	Kamboçya	Gana	Lao
	Kamerun	Kamboçya	Myanmar	Myanmar	Bhutan
	Kongo	Vanutu	Papua Yeni Gine	Papua Yeni Gine	Pakistan

		Lesoto	Swaziland	Bhutan	Nepal
		Papua Yeni Gine	Komoros	Lao	Papua Yeni Gine
		Kenya	Lao	Komoros	Gana
		Kamerun	Bhutan	Swaziland	Bangladeş
		Kongo	Lesoto	Bangladeş	Timur
		Komoros	Sudan	Sudan	Sudan
			Bangladeş	Nepal	Kongo
			Kongo	Kamerun	Togo
			Togo		Uganda
					Zimbabve
Düşük İnsani Kalkınma					
	Pakistan	Pakistan	Kamerun	Pakistan	Madagaskar
	Togo	Sudan	Nepal	Togo	Swaziland
	Nepal	Bhutan	Pakistan	Kongo	Kamerun
	Bhutan	Togo	Zimbabve	Lesoto	Lesoto
	Lao	Nepal	Kenya	Uganda	Cibuti
	Bangladeş	Lao	Uganda	Zimbabve	Yemen
	Yemen	Yemen	Yemen	Kenya	Moritanya
	Haiti	Bangladeş	Madagaskar	Yemen	Haiti
	Madagaskar	Haiti	Haiti	Madagaskar	Kenya
	Nijerya	Madagaskar	Gambiya	Nijerya	Gambiya
	Cibuti	Nijerya	Nijerya	Moritanya	Gine
	Sudan	Cibuti	Cibuti	Haiti	Senegal
	Moritanya	Uganda	Moritanya	Cibuti	Nijerya
	Tanzanya	Tanzanya	Eritre	Gambiya	Ruanda
	Uganda	Moritanya	Senegal	Eritre	Angola
	Kongo	Zambiya	Guyana	Senegal	Eritre
	Zambiya	Senegal	Ruanda	Timor	Benin
	Fildişi Sahilleri	Kongo	Benin	Raunda	Fildişi Sahilleri
	Senegal	Fildişi Sahilleri	Tanzanya	Gine	Tanzanya
	Angola	Eritre	Fildişi Sahilleri	Benin	Malavi

	Benin	Benin	Malavi	Tanzanya	Zambiya
	Eritre	Guyana	Zambiya	Fildişi Sahilleri	Kongo
	Gambiya	Gambiya	Angola	Zambiya	Mozambik
	Gine	Angola	Çad	Malavi	Burundi
	Malavi	Ruanda	Gine Bisau	Angola	Etiyopya
	Raunda	Malavi	Kongo	Çad	Orta Afrika
	Mali	Mali	Orta Afrika	Kongo	Gine Bisau
	Orta Afrika	Orta Afrika	Etyopya	Orta Afrika	Çad
	Çad	Çad	Mozambik	Etyopya	Mali
	Gine Bisau	Gine Bisau	Burundi	Mozambik	Burkina Faso
	Mozambik	Etyopya	Mali	Gine Bisau	Sierra Leone
	Etyopya	Burkina Faso	Burkina Faso	Burundi	Nijer
	Burkina Faso	Mozambik	Nijer	Mali	
	Burundi	Burundi	Sierra Leone	Burkina Faso	
	Nijer	Nijer		Nijer	
	Sierra Leone	Sierra Leone		Sierra Leone	

Kaynak: hdr.undp.org/reports/global den indirilmiştir. (21.02.2006)

İnsani kalkınma endeksinde 0.800 puanın üstünde değere sahip ülkeler yüksek insani kalkınma grubunda yer almaktadır. 2005 değerlerine göre bu ülkelerin sayısı 57 dir. 0,800-0,500 puan arasında değere sahip ülkeler orta düzeyde kalkınma grubunda yer almaktadır ve bu gruptaki ülkelerin sayısı 88 dir. 0,500 puan altında değere sahip ülkeler düşük insani kalkınma grubundadır. Bu ülkelerin sayısı 32 dir.

İnsani kalkınma endeksi yaşam beklentisi, eğitim durumu, kişi başına düşen gelir vb. özelliklerin derlenmesiyle 177 ülkelerin durumunu sıralamaktadır. Yüksek kalkınma grubunda yer alan ülkelerin çoğu Batılı gelişmiş ülkelerdir. Ayrıca Latin Amerika ülkeleri, (Arjantin, Şili, Panama, Uruguay, Kostarika, Küba) Uzak Asya ülkeleri, (Singapur, Hong Kong, Kore) Ortadoğu ülkeleri de (İsrail, Katar, Libya, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Bahreyn) yüksek kalkınma grubunda yer almaktadır. Düşük insani

kalkınma grubunda azgelişmiş Afrika, Asya ülkeleri yer almaktadır. Türkiye 2005 yılı itibariyle 94. sırada yer almakta ve orta düzey insani kalkınma ülkeleri arasındadır. Bu konum ülkemizin potansiyeli açısından uygun bir sonuç değildir. 1990 yılında 70. sırada yer almakta iken, sonraki yılda bir basamak gerileyerek 71. sırada yer almıştır. 1995 yılında 66. sıraya kadar ilerlemiştir. Bu sonuçlar ilerleyerek devam etseydi ülkemiz insani gelişmenin yüksek olduğu ülkeler arasında yer alacaktı. Maselef sıralamada önemli derecede düşüşler gerçekleşmiştir. Diğer taraftan Türkiye 2000 yılında 85. sırada, 2001 yılında 82. sırada, 2002 yılında 85. sırada, 2003 yılında 96. sırada ve 2004 yılında 88. sırada yer almıştır. Bu durumda 1995 yılının verilerine ulaşmanın zaman alacağı açıkça görülmektedir. Bunu başarabilmek için 28 ülkeden daha iyi verilerin bulunması gerekmektedir³¹⁴.

İnsani kalkınma endeksi hesaplamasındaki minimum ve maksimum değerler ülkelerin daha önceki yıllardaki performanslarına göre saptanmaktadır³¹⁵.

Bu kalkınma endeksinin hesaplanması ise;

İK, İnsani Kalkınma,

DBYS, Doğumda Beklenen Yaşam Süresi,

SAG, Satın Alma Gücü,

EE, Eğitim Endeksi (bu endekste okullaşma oranı (endekste oranı 1/3) ile okur yazarlık oranı (endekste oranı 2/3))

olarak tanımlanmak üzere;

$İK = [DBYS, SAG, EE]$

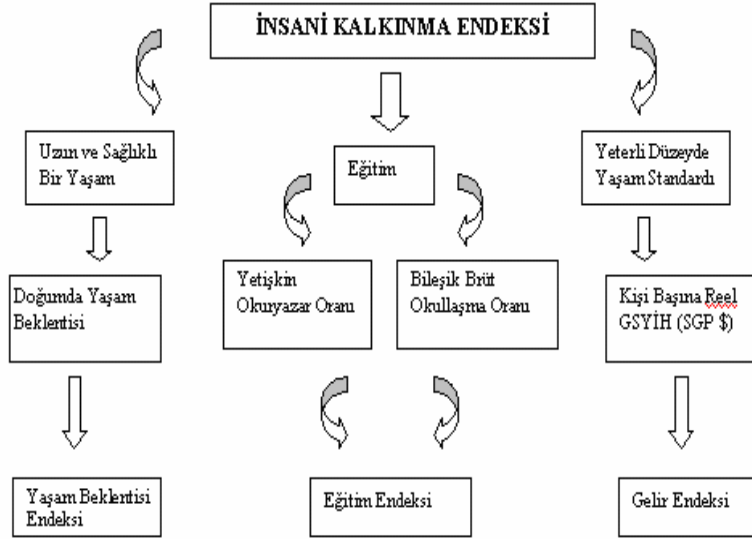
şeklinde olmaktadır³¹⁶.

³¹⁴ UNDP, **İnsani Gelişme Raporu Bilişim ve İletişim Teknolojileri Türkiye 2004**, (Ed:Gül Sosay), Promat Matbaacılık, s.9-10.

³¹⁵ http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=177, Mine Yilmazer, Bülent Güloğlu, **Ekonomik Büyüme ve İnsani Kalkınma: Panel Veriler Ekonometresi Neler Getiriyor?** 28.03.2006.

³¹⁶ <http://www.turkelminibas.net> , Türkel Minibaş, **Kalkınma İktisadı 2004-2005 Ders Notları**, 12.12.2005.

Tablo 7. İnsani Kalkınma Endeksinin Hesaplanması

Kaynak:http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=177 den indirilmiştir. (26.04.2006)

İnsani Kalkınma Endeksi üç boyutu ifade eden endekslerin tek endekse indirgenmesiyle oluşturulan ve ülkelerin kalkınmışlık düzeylerini gösteren önemli bir ölçüttür. Birinci boyutta bireylerin sağlık ve beslenme ile ilgili aldığı hizmetlerin uzun ve sağlıklı yaşamla orantısı ele alınarak ortalama yaşam süresi beklentisi dikkate alınmaktadır. İkinci boyutta eğitim, yetişkinlerde okuryazarlık oranı, okullaşma oranı gibi ölçütlere yer verilmiştir. İnsani kalkınma endeksinin üçüncü boyutunda ise iyi bir yaşam sürdürülebilmek için gerekli kaynaklara sahip olabilmenin ölçütü olarak ortalama gelir düzeyi hesaplanmaktadır. Kişi başına düşen milli gelir mevcut veriler altında en iyi sonucu vermektedir³¹⁷.

³¹⁷ Oksay, a.g.e., s.33.

3.3.2. Freedom House Özgürlük Endeksi

Dünyada demokratikleşme sürecini ölçen bir diğer endeks Freedom House tarafından hazırlanan Özgürlük Endeksidir. Endeks 1972 yılından itibaren ülkelerin özgürlük düzeylerini vermektedir. Endeks siyasi ve sivil özgürlükler olarak ikiye ayrılmaktadır. İki endeksin ortalamasına göre ülkelerin demokratik olup olmadıkları sonucuna ulaşılmaktadır. Endekste her ülkeye 1 ile 7 arasında puan verilmektedir. 2003 yılına kadar 1-2,5 arasındaki ülkeler özgür (demokratik), 3-5,5 arasındaki ülkeler kısmen özgür (yarı demokratik), 5,5-7 arasındaki ülkeler özgür olmayan (demokratik olmayan) ülkeler arasında bulunmaktadır. 2003 yılından itibaren 1-2 arasındaki ülkeler özgür, 3-5 arasındaki ülkeler kısmen özgür, 5,5-7 arasındaki ülkeler özgür olmayan ülkeler içerisinde yer almaktadır³¹⁸.

Tablo 8. Freedom House Özgürlük Endeksi

Yıllar	2002			2003			2004			2005		
Ülkeler	PR	CF	S	PR	CF	S	PR	CF	S	PR	CF	S
Afganistan	7	7	NF	6	6	NF	6	6	NF	5	6	NF
Almanya	1	2	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
Andora	1	1	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
Angola	6	6	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF
Antigua ve Barbuda	4	2	PF	4	2	PF	4	2	PF	2	2	F
Arnavutluk	3	4	PF	3	3	PF	3	3	PF	3	3	PF
Arjantin	3	3	PF	3	3	PF	2	2	F	2	2	F
Avustralya	1	1	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
Avusturya	1	1	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
Azerbaycan	6	5	PF	6	5	PF	6	5	NF	6	5	NF
Bahama	1	1	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F

³¹⁸ Doğan Uysal, **Türkiye’de Piyasa Ekonomisi ve Ekonomik Özgürlükler**, 1. Baskı, Çizgi Yayınevi, Konya, 2004, s.31.

Bahreyn	6	5	NF	5	5	PF	5	5	PF	5	5	PF
Bangladeş	3	4	PF	4	4	PF	4	4	PF	4	4	PF
Barbados	1	1	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
Belarus	6	6	NF	6	6	NF	6	6	NF	7	6	NF
Belçika	1	2	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
Belize	1	2	F	1	2	F	1	2	F	1	2	F
Benin	3	2	F	3	2	F	2	2	F	2	2	F
Bhutan	7	6	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF
Birleşik Arap Emirlikleri	6	5	PF	6	5	PF	6	6	NF	6	6	NF
Birleşik Krallık	1	2	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
Birleşik Devletler	1	1	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
Bolivya	1	3	F	2	3	F	3	3	PF	3	3	PF
Bosna Hersek	5	4	PF	4	4	PF	4	4	PF	4	3	PF
Botswana	2	2	F	2	2	F	2	2	F	2	2	F
Brezilya	3	3	PF	2	3	F	2	3	F	2	3	F
Brunei	7	5	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF
Bulgaristan	1	3	F	1	2	F	1	2	F	1	2	F
Burkina Faso	4	4	PF	4	4	PF	4	4	PF	5	4	PF
Burma	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF
Burundi	6	6	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF
Cezayir	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF
Cibuti	4	5	PF	4	5	PF	5	5	PF	5	5	PF
Çad	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF
Çek Cumhuriyeti	1	2	F	1	2	F	1	2	F	1	1	F
Çin	7	6	NF	7	6	NF	7	6	NF	7	6	NF

Danimarka	1	1	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
Dominik	1	1	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
Dominik Cumhuriyeti	2	2	F	2	2	F	3	2	F	2	2	F
Doğu Timur	5	3	PF	3	3	PF	3	3	PF	3	3	PF
El Salvador	2	3	F	2	3	F	2	3	F	2	3	F
Ekvator	3	3	PF	3	3	PF	3	3	PF	3	3	PF
Ekvator Ginesi	6	6	NF	7	6	NF	7	6	NF	7	6	NF
Endonezya	3	4	PF	3	4	PF	3	4	PF	3	4	PF
Ermenistan	4	4	PF	4	4	PF	4	4	PF	5	4	PF
Eritre	7	6	NF	7	6	NF	7	6	NF	7	6	NF
Estonya	1	2	F	1	2	F	1	2	F	1	1	F
Etyopya	5	5	PF	5	5	PF	5	5	PF	5	5	PF
Fas	5	5	PF	5	5	PF	5	5	PF	5	4	PF
Fiji	4	3	PF	4	3	PF	4	3	PF	4	3	PF
Filipinler	2	3	F	2	3	F	2	3	F	2	3	F
Finlandiya	1	1	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
Fransa	1	2	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
Gabon	5	4	PF	5	4	PF	5	4	PF	5	4	PF
Gambiya	5	5	PF	4	4	PF	4	4	PF	4	4	PF
Gana	2	3	F	2	3	F	2	2	F	2	2	F
Gine	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF
Gine Bisau	4	5	PF	4	5	PF	6	4	PF	4	4	PF
Granada	1	2	F	1	2	F	1	2	F	1	2	F
Guatemala	3	4	PF	4	4	PF	4	4	PF	4	4	PF
Guyana	2	2	F	2	2	F	2	2	F	2	2	F

Güney Afrika	1	2	F	1	2	F	1	2	F	1	2	F
Güney Kıbrıs	1	1	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
Güney Kore	2	2	F	2	2	F	2	2	F	1	2	F
Gürcistan	4	4	PF	4	4	PF	4	4	PF	3	4	PF
Haiti	6	6	NF	6	6	NF	6	6	NF	7	6	NF
Hırvatistan	2	2	F	2	2	F	2	2	F	2	2	F
Hindistan	2	3	F	2	3	F	2	3	F	2	3	F
Hollanda	1	1	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
Honduras	3	3	PF	3	3	PF	3	3	PF	3	3	PF
Irak	7	7	NF	7	7	NF	7	5	NF	7	5	NF
İran	6	6	NF	6	6	NF	6	6	NF	6	6	NF
İrlanda	1	1	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
İsrail	1	3	F	1	3	F	1	3	F	1	3	F
İspanya	1	2	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
İsveç	1	1	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
İsviçre	1	1	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
İtalya	1	2	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
İzlanda	1	1	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
Jamaika	2	3	F	2	3	F	F	3	F	2	3	F
Japonya	1	2	F	1	2	F	1	2	F	1	2	F
Kanada	1	1	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
Kamboçya	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF
Kamerun	6	6	NF	6	6	NF	6	6	NF	6	6	NF
Kape Verde	1	2	F	1	2	F	1	1	F	1	1	F
Katar	6	6	NF	6	6	NF	6	6	NF	6	5	NF

Kazakistan	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF
Kenya	6	5	NF	4	4	NF	3	3	PF	3	3	PF
Kiribati	1	1	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
Kırgızistan	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF
Kolombiya	4	4	PF	4	4	PF	4	4	PF	4	4	PF
Komoros	6	4	PF	5	4	PF	5	4	PF	4	4	PF
Kongo (Brazville)	5	4	PF	6	4	PF	5	4	PF	5	4	PF
Kongo (Kinşasa)	6	6	NF	6	6	NF	6	6	NF	6	6	NF
Kostarika	1	2	F	1	2	F	1	2	F	1	1	F
Fildişi Sahilleri	5	4	PF	6	6	NF	6	5	NF	6	6	NF
Kuveyt	4	5	PF	4	5	PF	4	5	PF	4	5	PF
Kuzey Kore	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF
Küba	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF
Laos	7	6	NF	7	6	NF	7	6	NF	7	6	NF
Lesotho	4	4	PF	2	3	F	2	3	F	2	3	F
Letonya	1	2	F	1	2	F	1	2	F	2	2	F
Lienchtenstein	1	1	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
Liberya	6	5	PF	6	6	NF	6	6	NF	5	4	NF
Libya	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF
Litvanya	1	2	F	1	2	F	1	2	F	1	2	F
Lübnan	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF
Lüksemburg	1	1	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
Macaristan	1	2	F	1	2	F	1	2	F	1	1	F
Madagaskar	2	4	PF	3	4	PF	3	3	PF	3	3	PF
Malavi	4	3	PF	4	4	PF	3	4	PF	4	4	PF

Malezya	5	5	PF	5	5	PF	5	4	PF	4	4	PF
Maldivler	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF
Mali	2	3	F	2	3	F	2	2	F	2	2	F
Malta	0	1	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
Marşal Adaları	1	1	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
Meksika	2	3	F	2	2	F	2	2	F	2	2	F
Moritanya	5	5	PF	5	5	PF	6	5	NF	6	5	NF
Mısır	6	6	NF	6	6	NF	6	6	NF	6	5	NF
Mikronezya	1	2	F	1	2	F	1	1	F	1	1	F
Moğolistan	2	3	F	2	2	F	2	2	F	2	2	F
Moldova	2	4	PF	3	4	PF	3	4	PF	3	4	PF
Monako	2	1	F	2	1	F	2	1	F	2	1	F
Moritus	1	2	F	1	F	2	1	2	F	1	1	F
Mozambik	3	4	PF	3	4	PF	3	4	PF	3	4	PF
Namibya	2	3	F	2	3	F	2	3	F	2	3	F
Nauru	1	3	F	1	2	F	1	1	F	1	1	F
Nepal	3	4	PF	4	4	PF	5	4	PF	5	5	PF
Nikaragua	3	3	PF	3	3	PF	3	3	PF	3	3	PF
Nijer	4	4	PF	4	4	PF	4	4	PF	3	3	PF
Nijerya	4	5	PF	4	5	PF	4	4	PF	4	4	PF
Norveç	1	1	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
Orta Afrika Cumhuriyeti	5	5	PF	5	5	PF	7	5	NF	6	5	NF
Özbekistan	7	6	NF	7	6	NF	7	6	NF	7	6	NF
Pakistan	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF
Palau	1	2	F	1	2	F	1	1	F	1	1	F

Panama	1	2	F	1	2	F	1	2	F	1	2	F
Papua Yeni Gine	2	3	F	2	3	F	3	3	PF	3	3	PF
Paraguay	4	3	PF	4	3	PF	3	3	PF	3	3	PF
Peru	1	3	F	2	3	F	2	3	F	2	3	F
Polonya	1	2	F	1	2	F	1	2	F	1	1	F
Portekiz	1	1	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
Romanya	2	2	F	2	2	F	2	2	F	3	2	F
Rusya	5	5	PF	5	5	PF	5	5	PF	6	5	PF
Ruanda	7	6	NF	7	5	NF	6	5	NF	6	5	NF
Samoa	2	2	F	2	2	F	2	2	F	2	2	F
San Marino	1	1	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
Sao Tome & Prinsip	1	2	F	1	2	F	2	2	F	2	2	F
Senegal	3	4	PF	2	3	F	2	3	F	2	3	F
Sırbistan Karadağ	..	..	..	..	..	..	3	2	F	3	2	F
Sri Lanka	3	4	PF	3	4	PF	3	3	PF	3	3	PF
Sen Kitts & Nevis	1	2	F	1	2	F	1	2	F	1	2	F
Sen Luka	1	2	F	1	2	F	1	2	F	1	2	F
Sen Visent & Grenadines	2	1	F	2	1	F	2	1	F	2	1	F
Seyşeller	3	3	PF	3	3	PF	3	3	PF	3	3	PF
Sierra Leone	4	5	PF	4	4	PF	4	3	PF	4	3	PF
Singapur	5	5	PF	5	4	PF	5	4	PF	5	4	PF
Slovakya	1	2	F	1	2	F	1	2	F	1	1	F
Slovenya	1	2	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
Solomon Adaları	4	4	PF	3	3	PF	3	3	PF	3	3	PF
Somali	6	7	NF	6	7	NF	6	7	NF	6	7	NF

Sudan	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF
Surinam	1	2	F	1	2	F	1	2	F	1	2	F
Suriye	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF
Suudi Arabistan	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF
Swaziland	6	5	NF	6	5	NF	7	5	NF	7	5	NF
Şili	2	2	F	2	1	F	1	1	F	1	1	F
Tayvan	1	2	F	2	2	F	2	2	F	2	1	F
Tacikistan	6	6	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF
Tanzanya	4	4	PF	4	3	PF	4	3	PF	4	3	PF
Tayland	2	3	F	2	3	F	2	3	F	2	3	F
Togo	5	5	PF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF
Tonga	5	3	PF	5	3	PF	5	3	PF	5	3	PF
Trinidad & Tobago	3	3	PF	3	3	PF	3	3	PF	3	3	PF
Tunus	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF
TÜRKİYE	4	5	PF	3	4	PF	3	4	PF	3	3	PF
Türkmenistan	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF
Tuvalu	1	1	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
Uganda	6	5	PF	6	5	PF	5	4	PF	5	4	PF
Ukrayna	4	4	PF	4	4	PF	4	4	PF	4	3	PF
Uruguay	1	1	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
Umman	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF
Ürdün	5	5	PF	6	5	PF	5	5	PF	5	4	PF
Vanutu	1	3	F	1	2	F	2	2	F	2	2	F
Venezuela	3	5	PF	3	4	PF	3	4	PF	3	4	PF
Vietnam	7	6	NF	7	6	NF	7	6	NF	7	6	NF

Yeni Zelanda	1	1	F	1	1	F	1	1	F	1	1	F
Yemen	6	6	NF	6	5	NF	5	5	PF	5	5	PF
Yunanistan	1	3	F	1	2	F	1	2	F	1	2	F
Yugoslavya	3	3	PF	3	2	F	..	..	..	..	..	..
Zambiya	5	4	PF	4	4	PF	4	4	PF	4	4	PF
Zimbabve	6	6	NF	6	6	NF	6	6	NF	7	6	NF

Kaynak: <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=15&year=2005> den indirilmiştir. (11.05.2006)

2000 li yıllarda ülkelerin %62 si demokratik yönetime sahiptir. Sömürgecilik ve mutlak monarşi sona ermiştir. Günümüzde 3 milyar insan demokratik ülkelerde, 1 milyar insan kısmi demokrasinin olduğu ülkelerde, 2,5 milyar insan demokratik olmayan ülkelerde yaşamaktadır³¹⁹.

2005 yılı Özgürlük Endeksine göre 89 ülke (%46) özgür, 58 ülke (%30) kısmen özgür, 45 ülke (%24) özgür değildir. Türkiye kısmen özgür ülkeler arasında yer almaktadır.

Demokrasi endekslerinin dağılımını incelediğimizde Batı ve Doğu ile Orta Avrupa ve Amerika ülkelerinin demokrasi ve özgürlük açısından ilk sıralarda yer aldığını görmekteyiz. Asya Pasifik ülkelerinde özgür ülke sayısında artış görülmektedir. Eski Sovyet ülkeleri daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Arap ve Afrika ülkelerine baktığımızda özgür ülke sayısının çok az olduğu anlaşılmaktadır.

Başka bir deyişle, Orta Avrupa ve Doğu Avrupa'daki 27 ülkenin 11 i (%41) özgür yada demokratik, 10 ülke (%37) kısmen özgür, 6 ülke (%22) özgür olmayan ülkeler arasında yer almaktadır. Amerika'da bulunan 35 ülkenin 24 ü (68) özgür, 9 ülke (%26) kısmen özgür, 2 ülke ise (%6) özgür değildir. Asya Pasifik'te yer alan 39 ülkeden 16 sı (41) özgür, 12 ülke (%31) kısmen özgür, 11 ülke ise (%28) özgür değildir. Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yer alan 14 ülkeden 1 i (%7) özgür, 3 ülke (%21) kısmen özgür, 10 ülke (%71) özgür değildir. Sub-Saharan Afrika'daki 48 ülkeden 11 i (%23) özgür, 23 ü (%48) kısmen özgür, 14 ülke (%29) özgür değildir.

³¹⁹ Aktan, **age**, s.32-33.

Genel olarak baktığımızda 1980 ve 1990 lı yıllardan sonra özgürlük endeksi bakımından sonra önemli derecede değişiklik yaşanmamıştır. Politik ve sivil özgürlükler bakımından 26 ülkede önemli değişiklikler yaşanmıştır. Cibuti, Doğu Timur, Fiji, Nijer, Togo ve Sırbistan Karadağ özgür değilden kısmen özgür grubuna ilerlemiştir. Antigua & Barbuda, Arjantin, Bahamalar, Burkina Faso, Burundi, Şili, Kongo, Mısır, Grenada, Endonezya, İsrail, Ürdün, Kuveyt, Nijerya, Panama, Katar, St. Luka, Samoa, Slovakya, Tanzanya'nın durumlarında pozitif değişimler olmuştur. Diğer taraftan, Eritre, Honduras, Malavi, Nikaragua, Pakistan ve Venezuela gibi ülkelerde negatif değişimler gerçekleşmiştir.

Görüleceği üzere, gerek özgürlük endeksi gerekse insani kalkınma endeksi demokrasi düzeyinin ölçülmesi bakımından önemli veriler göstermektedir. Özgürlük Endeksinde ilk sıraları Avrupa ülkeleri, kısmen Latin Amerika Ülkeleri, bazı Afrika ve Asya Ülkeleri bulunmaktadır. Özgür ülkeler İnsani Kalkınma Endeksine göre daha geniş yelpazeye sahiptir. Zira yüksek kalkınma grubunda yer alan ülkelerin çoğu Batılı gelişmiş ülkelerin yanında Arjantin, Şili, Uruguay, Kosta Rika gibi Latin Amerika ülkeleri, Singapur, Hong Kong, Güney Kore'nin yer aldığı Uzak Asya Ülkeleri ile Ortadoğu ülkelerinden İsrail, Katar, Libya, Birleşik Arap Emirlikleri yer almaktadır. Özgürlük Endeksinde son sıraları Afrika, bazı Latin Amerika ve Asya Ülkeleri paylaşmaktadır. Düşük insani kalkınma grubunda azgelişmiş Afrika, Asya ülkeleri yer almaktadır.

3.3.3. Uluslararası Şeffaflık Örgütü Yolsuzluk Algılama Endeksi

Yolsuzluk kavramı yozlaşma, iltimas ve rüşvet kavramlarıyla da iç içe geçmiştir. Yolsuzluğu kamu gücüyle sınırlı olmayan herhangi bir görevin özel çıkarlar için kötüye kullanılması olarak tanımlayabiliriz. Kaynakların kullanılmasında tek elci yetkiye sahip olan, görevleriyle ilgili konularda tek başlarına karar alma yetkilerini kötüye kullanan ve hesap verme mekanizmaları bulunmayan görevlilerin bu süreçte kendi çıkarlarını gözetmeleri yolsuzluğa neden olmaktadır. Yolsuzluğun meydana gelmesindeki asıl sebep yetkisini kötüye kullanan bir kişinin hesap verme gerekliliğine sahip olmadığı

düşüncesiyle karar almasından kaynaklanmaktadır. Böylece, yolsuzluğu aşağıdaki formülle açıklayabiliriz³²⁰.

Yolsuzluk = Tekelci Yapılar + Tek Başına Karar Alma Yetkisi + Hesap Vermeme

Yukarıdaki formülde yer alan tekelci yapılar ve tek başına karar alma yetkisi kavramları, kamu yetkisini elinde bulunduran görevliyi temsil etmekteydi. Ancak zamanla yolsuzluk olgusunun tek başına kamu gücüyle açıklanamayacağı bir aşama oraya çıkmıştır. Kamu gücüyle sınırlı olmayan daha geniş bir tanıma göre yolsuzluk, herhangi bir görevin özel çıkarlar için kötüye kullanılması anlamına gelmektedir³²¹.

Yolsuzluk siyasal yolsuzluk ve idari yolsuzluk olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır. Kamusal yetkinin kullanımı ya siyasal işlevlere ya da yönetsel işlevlere yöneliktir. Siyasal yolsuzluk kamu görevlisi ve yolsuzluktan yararlanan üçüncü şahıslardan oluşan yolsuzluk sürecine seçilmiş siyasetçilerin de dahil olduğu yolsuzluktur. Yolsuzluk siyasal yönetim, siyasa yapma ve karar alma gibi siyasal işlevlere dönüktür.

Siyasal yolsuzluk idari yolsuzluktan ayrıldığı noktada yer almaktadır. İdari yolsuzluk bürokratik kurumların kendi arasında veya bunların vatandaşlarla ilişkilerinde siyasi bir otoritenin olmadığı ve siyasi olarak işlevsiz hale geldiğinde söz konusu olur. İdari yolsuzlukların siyasal yolsuzluklardan bağımsız olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte, siyasal yolsuzluklar mutlaka idari yolsuzluklarla beraber ortaya çıkmaktadır. İdari bir yolsuzluk yapılmadan siyasal yolsuzluğun gerçekleşmesi pek mümkün değildir. Bir devlet dairesinde bir vatandaşın işi önce görülsün diye bir memura rüşvet vermesi siyasal bir işlev taşımadığı ve siyasi bir otorite barındırmadığı için idari bir yolsuzluktur. Siyasal yolsuzluklar kamunun büyük çoğunluğunun vicdanını rahatsız eden ve kamu çıkarını hiçe sayan olaylardır.

İdari yolsuzluk yasaların ve hükümet politika ve programlarının bürokrasi tarafından uygulanması sırasında meydana gelen yolsuzluktur. İdari yolsuzluğun taraflarından biri kamudaki idarecilerdir. Kısaca belirtirsek, idari yolsuzluk yasaların

³²⁰ http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/yolsuzluk_arastirma/index.htm, 08.08.2006.

³²¹ <http://www.saydamlik.org/hakan.doc>, M.Hakan Özbaran, **Yolsuzluk ve Bu Alanda Mücadele Eden Uluslar arası Örgütler ve Birimler**, 08.08.2006.

uygulanması sırasında gerçekleşen yolsuzluktur. Bu bağlamda, yönetsel yolsuzlukta maddi çıkar içerikli yolsuzluk ve dayanışma içerikli yolsuzluk söz konusudur³²².

Diğer taraftan, yolsuzlukla mücadele ile ilgili olarak birçok ülkeyi kapsayan anketler genel olarak çeşitli kurum, kuruluş ve vakıflarca kar amaçlı ya da kar amacı dışında yapılmaktadır. Bu kuruluşlardan Uluslararası Şeffaflık Örgütü (UŞÖ) yolsuzlukla mücadelenin uzun soluklu bir süreç olduğunu kabul etmekte olup, yolsuzlukla mücadelede kısa vadeli kazanımlar yerine uzun dönemli kazanımlara yönelik çalışmalar yapmaktadır. Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün misyonu, ulusal ve uluslararası güvenilirlik sistemlerini teşvik etmek ve güçlendirmek amacıyla yolsuzlukla mücadele etmektir. 1993 yılında kurulan, merkezi Berlin'de bulunan, ve bağımsız bir kuruluş olan Uluslararası Şeffaflık Örgütü tarafından Yolsuzluk Algılama Endeksi hazırlanmakta ve yıllık olarak yayınlanmaktadır. Yolsuzluk Algılama Endeksi, uluslararası kuruluşların hazırladığı yolsuzluk endeksleri içinde önemli bir yer tutmakta ve güvenilir bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Yolsuzlukların boyutlarını ortaya koymak amacıyla her yıl değişen sayıda kuruluş tarafından ülkelerde anketler yapılmakta, her ülke için an az dört anket uygulanmaktadır. Bu bağlamda Yolsuzluk Algılama Endeksi, anketlerden elde edilen anket olarak karşımıza çıkmaktadır. Anketler sonucu oluşturulan endekslerin ortalamasına göre nihai endeks ortaya konulmaktadır. Hesaplanan endekste 0 ile 10 puan arasında değişen değerler yer almakta ve 0 puan en yaygın yolsuzluğa karşılık gelirken, 10 puan yolsuzluktan arınmışlığı ifade etmektedir³²³.

Uluslararası Şeffaflık Örgütünün çalışmalarını şu başlıklar altında özetleyebiliriz:

- Her yıl Yolsuzluk Algılama Endeksi yayımlamak. Bu endeks sayesinde uluslararası ticari işlemlerde ülkelerin yolsuzluk puanları tespit edilmektedir.
- Yolsuzlukla mücadelede uluslararası ve ulusal çerçevenin çizilmesinde öncülük etmek ve uluslararası organizasyonlarda yer almak.

³²² <http://www.liberal-dt.org.tr/dergiler/1dsayı20/2003.htm>, Taner Demirel, **Türkiye'de Siyasal Yolsuzluk Olgusu**, 10.03.2004.

³²³ http://www.geocities.com/ceteris_tr/s_basar.doc, Selim Başar, **Yolsuzlukların Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DDY) Üzerine Etkileri**, 15.08.2006.

- Yolsuzlukla mücadele eden ülkelere yasal ve kurumsal anlamda yol göstermek ve destek sağlamak amacıyla Ulusal Güvenilirlik Sistemleri Modeli oluşturmak.
- Her yıl Rüşvet Ödeyen Ülkeler Endeksi yayımlamak. Bu endekste, gelişmiş ülkelerin dünya çapında gerçekleştirdikleri yatırımlarda ve ticari ilişkilerde ne kadar rüşvet verdikleri belirlenmektedir.
- Yıllık olarak Küresel Yolsuzluk Raporları hazırlamak.
- Elektronik Ortamda Yolsuzluk Araştırma ve Bilgi Sistemi veri tabanı oluşturmak³²⁴.

Tablo 9. Uluslararası Şeffaflık Örgütü Yolsuzluk Algılama Endeksi

Sıra	Ülkeler	2005	Sıra	Ülkeler	2004	Sıra	Ülkeler	2003
1	İzlanda	9.7	1	Finlandiya	9,7	1	Finlandiya	9.7
2	Finlandiya	9.6	2	Yeni Zelanda	9,6	2	İzlanda	9.6
3	Yeni Zelanda	9.6	3	Danimarka	9,5	3	Danimarka	9.5
4	Danimarka	9.5	4	İzlanda	9,5	4	Yeni Zelanda	9.5
5	Singapur	9.4	5	Singapur	9,3	5	Singapur	9.4
6	İsveç	9.2	6	İsveç	9,2	6	İsveç	9.3
7	İsviçre	9.1	7	İsviçre	9,1	7	Hollanda	8.9
8	Norveç	8.9	8	Norveç	8,9	8	Avustralya	8.8
9	Avustralya	8.8	9	Avustralya	8,8	9	Norveç	8.8
10	Avusturya	8.7	10	Hollanda	8,7	10	İsviçre	8.8
11	Hollanda	8.6	11	Birleşik Krallık	8,6	11	Kanada	8.7
12	Birleşik Krallık	8.6	12	Kanada	8,5	12	Lüksemburg	8.7
13	Lüksemburg	8.5	13	Avusturya	8,4	13	Birleşik Krallık	8.7
14	Kanada	8.4	14	Lüksemburg	8,4	14	Avusturya	8.0
15	Hong Kong	8.3	15	Almanya	8,2	15	Hong Kong	8.0
16	Almanya	8.2	16	Hong Kong	8,0	16	Almanya	7.7
17	ABD	7.6	17	Belçika	7,5	17	Belçika	7.6
18	Fransa	7.5	18	İrlanda	7,5	18	İrlanda	7.5
19	Belçika	7.4	19	ABD	7,5	19	ABD	7.5
20	İrlanda	7.4	20	Şili	7,4	20	Şili	7.4

³²⁴ <http://www.saydamlik.org/hakan.doc>, M.Hakan Özbaran, **Yolsuzluk ve Bu Alanda Mücadele Eden Uluslararası Örgütler ve Birimler**, 08.08.2006.

21	Şili	7.3	21	Barbados	7,3	21	İsrail	7.0
22	Japonya	7.3	22	Fransa	7,1	22	Japonya	7.0
23	İspanya	7.0	23	İspanya	7,1	23	Fransa	6.9
24	Barbados	6.9	24	Japonya	6,9	24	İspanya	6.9
25	Malta	6.6	25	Malta	6,8	25	Portekiz	6.6
26	Portekiz	6.5	26	İsrail	6,4	26	Umman	6.3
27	Estonya	6.4	27	Portekiz	6,3	27	Bahreyn	6.1
28	İsrail	6.3	28	Uruguay	6,2	28	Kıbrıs	6.1
29	Umman	6.3	29	Umman	6,1	29	Slovenya	5.9
30	BAE	6.2	30	BAE	6,1	30	Botsvana	5.7
31	Slovenya	6.1	31	Botsvana	6,0	31	Tayvan	5.7
32	Botsvana	5.9	32	Estonya	6,0	32	Katar	5.6
33	Katar	5.9	33	Slovenya	6,0	33	Estonya	5.5
34	Tayvan	5.9	34	Bahreyn	5,8	34	Uruguay	5.5
35	Uruguay	5.9	35	Tayvan	5,6	35	İtalya	5.3
36	Bahreyn	5.8	36	Kıbrıs	5,4	36	Kuveyt	5.3
37	Kıbrıs	5.7	37	Ürdün	5,3	37	Malezya	5.2
38	Ürdün	5.7	38	Katar	5,2	38	BAE	5.2
39	Malezya	5.1	39	Malezya	5,0	39	Tunus	4.9
40	Macaristan	5.0	40	Tunus	5,0	40	Macaristan	4.8
41	İtalya	5.0	41	Kosta Rika	4,9	41	Litvanya	4.7
42	Güney Kore	5.0	42	Macaristan	4,8	42	Namibya	4.7
43	Tunus	4.9	43	İtalya	4,8	43	Küba	4.6
44	Letonya	4.8	44	Kuveyt	4,6	44	Ürdün	4.6
45	Kuveyt	4.7	45	Letonya	4,6	45	Trinidad ve Tobago	4.6
46	Güney Afrika	4.5	46	Güney Afrika	4,6	46	Belize	4.5
47	Çek Cumhuriyeti	4.3	47	Güney Kore	4,5	47	Suudi Arabistan	4.5
48	Yunanistan	4.3	48	Seyşel	4,4	48	Maritus	4.4
49	Namibya	4.3	49	Yunanistan	4,3	49	Güney Afrika	4.4
50	Slovakya	4.3	50	Surinam	4,3	50	Kosta Rika	4.3
51	Kosta Rika	4.2	51	Çek Cumhuriyeti	4,2	51	Yunanistan	4.3
52	El Salvador	4.2	52	El Salvador	4,2	52	Güney Kore	4.3
53	Litvanya	4.2	53	Trinidad ve Tobago	4,2	53	Belarus	4.2

54	Mauritus	4.2	54	Bulgaristan	4,1	54	Brezilya	3.9
55	Bulgaristan	4.0	55	Maritus	4,1	55	Bulgaristan	3.9
56	Kolombiya	4.0	56	Namibya	4,1	56	Çek Cumhuriyeti	3.9
57	Fiji	4.0	57	Litvanya	4,0	57	Jamaika	3.8
58	Seyşel	4.0	58	Slovakya	4,0	58	Litvanya	3.8
59	Küba	3.8	59	Brezilya	3,9	59	Kolombiya	3.7
60	Tayland	3.8	60	Belize	3,8	60	Hırvatistan	3.7
61	Trinidad ve Tobago	3,8	61	Kolombiya	3,8	61	El Salvador	3.7
62	Belize	3.7	62	Küba	3,7	62	Peru	3.7
63	Brezilya	3,7	63	Panama	3,7	63	Slovakya	3.7
64	Jamaika	3.6	64	Gana	3,6	64	Meksika	3.6
65	Gana	3.5	65	Meksika	3,6	65	Polonya	3.6
66	Meksika	3.5	66	Tayland	3,6	66	Çin	3.4
67	Panama	3.5	67	Hırvatistan	3,5	67	Panama	3.4
68	Peru	3.5	68	Peru	3,5	68	Sri Lanka	3.4
69	TÜRKİYE	3.5	69	Polonya	3,5	69	Suriye	3.4
70	Burkina Faso	3.4	70	Sri Lanka	3,5	70	Bosna Hersek	3.3
71	Hırvatistan	3.4	71	Çin	3,4	71	Dominik Cumhuriyeti	3.3
72	Mısır	3.4	72	Suudi Arabistan	3,4	72	Mısır	3.3
73	Lesoto	3.4	73	Suriye	3,4	73	Gana	3.3
74	Polonya	3.4	74	Belarus	3,3	74	Fas	3.3
75	Suudi Arabistan	3.4	75	Gabon	3,3	75	Tayland	3.3
76	Suriye	3.4	76	Jamaika	3,3	76	Senegal	3.2
77	Laos	3.3	77	Benin	3,2	77	TÜRKİYE	3.1
78	Çin	3.2	78	Mısır	3,2	78	Ermenistan	3.0
79	Fas	3.2	79	Mali	3,2	79	İran	3.0
80	Senegal	3.2	80	Fas	3,2	80	Lübnan	3.0
81	Sri Lanka	3.2	81	TÜRKİYE	3,2	81	Mali	3.0
82	Surinam	3.2	82	Ermenistan	3,1	82	Filistin	3.0
83	Lübnan	3.1	83	Bosna Hersek	3,1	83	Hindistan	2.8
84	Ruanda	3.1	84	Madagaskar	3,1	84	Malavi	2.8
85	Dominik Cumhuriyeti	3.0	85	Moğolistan	3,0	85	Romanya	2.8
86	Moğolistan	3.0	86	Senegal	3,0	86	Mozambik	2.7

87	Romanya	3.0	87	Dominik Cumhuriyeti	2,9	87	Rusya	2.7
88	Ermenistan	2.9	88	İran	2,9	88	Cezayir	2.6
89	Benin	2.9	89	Romanya	2,9	89	Madagaskar	2.6
90	Bosna Hersek	2.9	90	Gambiya	2,8	90	Nikaragua	2.6
91	Gabon	2.9	91	Hindistan	2,8	91	Yemen	2.6
92	Hindistan	2.9	92	Malavi	2,8	92	Arnavutluk	2.5
93	Iran	2.9	93	Mozambik	2,8	93	Arjantin	2.5
94	Mali	2.9	94	Nepal	2,8	94	Etiyopya	2.5
95	Moldova	2.9	95	Rusya	2,8	95	Gambiya	2.5
96	Tanzanya	2.9	96	Tanzanya	2,8	96	Pakistan	2.5
97	Cezayir	2.8	97	Cezayir	2,7	97	Filipinler	2.5
98	Arjantin	2.8	98	Lübnan	2,7	98	Tanzanya	2.5
99	Madagaskar	2.8	99	Makedonya	2,7	99	Zambiya	2.5
100	Malavi	2.8	100	Nikaragua	2,7	100	Guatemala	2.4
101	Mozambik	2.8	101	Sırbistan Karadağ	2,7	101	Kazakistan	2.4
102	Sırbistan Karadağ	2.8	102	Eritre	2,6	102	Moldova	2.4
103	Gambiya	2.7	103	Papua Yeni Gine	2,6	103	Özbekistan	2.4
104	Makedonya	2.7	104	Filipinler	2,6	104	Venezuela	2.4
105	Svaziland	2.7	105	Uganda	2,6	105	Vietnam	2.4
106	Yemen	2.7	106	Vietnam	2,6	106	Bolivya	2.3
107	Belarus	2.6	107	Zambiya	2,6	107	Honduras	2.3
108	Eritre	2.6	108	Arnavutluk	2,5	108	Makedonya	2.3
109	Honduras	2.6	109	Arjantin	2,5	109	Sırbistan Karadağ	2.3
110	Kazakistan	2.6	110	Libya	2,5	110	Sudan	2.3
111	Nikaragua	2.6	111	Filistin	2,5	111	Ukrayna	2.3
112	Filistin	2.6	112	Ekvator	2,4	112	Zimbabve	2.3
113	Ukrayna	2.6	113	Yemen	2,4	113	Kongo Cumhuriyeti	2.2
114	Vietnam	2.6	114	Kongo Cumhuriyeti	2,3	114	Ekvator	2.2
115	Zambiya	2.6	115	Etiyopya	2,3	115	Irak	2.2
116	Zimbabve	2.6	116	Honduras	2,3	116	Sierra Leone	2.2
117	Afganistan	2.5	117	Moldova	2,3	117	Uganda	2.2
118	Bolivya	2.5	118	Sierra Leone	2,3	118	Fildişi Sahilleri	2.1
119	Ekvator	2.5	119	Özbekistan	2,3	119	Kırgızistan	2.1

120	Guatemala	2.5	120	Venezuela	2,3	120	Libya	2.1
121	Guyana	2.5	121	Zimbabve	2,3	121	Papua Yeni Gine	2.1
122	Libya	2.5	122	Bolivya	2,2	122	Endonezya	1.9
123	Nepal	2.5	123	Guatemala	2,2	123	Kenya	1.9
124	Filipinler	2.5	124	Kazakistan	2,2	124	Angola	1.8
125	Uganda	2.5	125	Kırgızistan	2,2	125	Azerbaycan	1.8
126	Arnavutluk	2.4	126	Nijer	2,2	126	Kamerun	1.8
127	Nijer	2.4	127	Sudan	2,2	127	Gürcistan	1.8
128	Rusya	2.4	128	Ukrayna	2,2	128	Tacikistan	1.8
129	Sierra Leone	2.4	129	Kamerun	2,1	129	Myanmar	1.6
130	Burundi	2.3	130	Irak	2,1	130	Paraguay	1.6
131	Kamboçya	2.3	131	Kenya	2,1	131	Haiti	1.5
132	Kongo Cumhuriyeti	2.3	132	Pakistan	2,1	132	Nijerya	1.4
133	Gürcistan	2.3	133	Angola	2,0	133	Bangladeş	1.3
134	Kırgızistan	2.3	134	Kongo Demokratik Cumhuriyeti	2,0			
135	Papua Yeni Guinea	2.3	135	Fildişi Sahilleri	2,0			
136	Venezuela	2.3	136	Gürcistan	2,0			
137	Azerbaycan	2.2	137	Endonezya	2,0			
138	Kamerun	2.2	138	Tacikistan	2,0			
139	Etiyopya	2.2	139	Türkmenistan	2,0			
140	Endonezya	2.2	140	Azerbaycan	1,9			
141	Irak	2.2	141	Paraguay	1,9			
142	Liberya	2.2	142	Çad	1,7			
143	Özbekistan	2.2	143	Myanmar	1,7			
144	Kongo Demokratik Cumhuriyeti	2.1	144	Nijerya	1,6			
145	Kenya	2.1	145	Bangladeş	1,5			
146	Pakistan	2.1	146	Haiti	1,5			
147	Paraguay	2.1						
148	Somali	2.1						
149	Sudan	2.1						
150	Tacikistan	2.1						
151	Angola	2.0						

152	Fildişi Sahilleri	1.9						
153	Ekvator Ginesi	1.9						
154	Nijerya	1.9						
155	Haiti	1.8						
156	Myanmar	1.8						
157	Türkmenistan	1.8						
158	Bangladeş	1.7						
159	Çad	1.7						

Kaynak: http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi den derlenmiştir. (12.08.2006)

Endekste az yolsuzluk yapılan ülkeler arasında Finlandiya, Danimarka, Yeni Zelanda, İzlanda, Singapur, İsveç, Kanada, Lüksemburg, Hollanda, İngiltere, Avustralya, Norveç, İsviçre, Hong Kong ve A.B.D. bulunmaktadır. Yolsuzluktan arınmış en temiz İskandinav ülkeleridir Yolsuzluk endeksine göre Türkiye 2005 yılında 159 ülke arasında 69., 2004 yılında 146 ülke arasında 81., 2003 yılında 133 ülke içerisinde 77. sırada yer almaktadır. Görüleceği üzere Türkiye’de yolsuzluk oranı iyi bir yerde değildir.

3.4.AZGELİŞMİŞ ÜLKELERDE DEMOKRASİ KALKINMA VE YÖNETİM SORUNLARI

Demokrasi birbirinden farklı görüşlere yer veren ve sivil, kültürel, ekonomik ve sosyal tüm insan haklarına saygıyı ve bunların gelişimini kapsayan bir rejimdir. Demokrasinin temel prensibi insan haklarıyla derinden uyuşabilen rejim olmaktır³²⁵.

Bir ülkenin ekonomik seviyesinin yanında demokratik potansiyeli de siyaset normlarından ve değerlerinden etkilenmektedir. Gücünü anayasadan alan, rekabete dayalı seçim sisteminin ve sivil ve demokratik kuruluşlarının, hür basın organlarının bulunduğu ülkelerde elit tabaka ile siyasal güçlerin bu değerlere sahip çıkması gerekmektedir. Demokrasinin devamını sağlamak amacıyla oy kullanmanın, diğer katılım şekillerinin uygulanmasının, siyasal uyuşmazlıklara karşı hoşgörünün, seçim

³²⁵ UNDP, **Human Development Report 2002 Deepening Democracy in a Fragmented World**, Oxford University Press, New York, 2002, s.55.80

sonuçlarına tahammülün, demokrasinin en uygun yönetim biçiminin olduğu benimsenmesi ve bütün bunların uygulanması gerekmektedir. Demokrasiye geçiş çabaları siyasal kültürün o ülkedeki demokrasiyi geliştirme potansiyeline dikkat çekmektedir³²⁶.

Dünyadaki bütün siyasal sistemler zaman zaman ciddi krizlerle karşı karşıya kalmaktadır. Bu dönemlerde azgelişmiş demokrasilerde siyasi liderler temel hakları sınırlandırmak yada sıkıyönetim uygulamak gibi otoriter uygulamalara başvurmaktadır. Halkın büyük kısmı aynı demokratik değerleri paylaştığı sürece demokrasi krizi ortamında en az zarara uğrayabilmektedir. Demokrasinin kriz anında dahi silahlı kuvvetler ve polis demokrasinin usul ve esaslarına göre seçilen sivil iktidarın yetkilerini kabul etmesi gerekmektedir. Sivil iktidar farklı siyasal görüşlere sahip olanlara eşit derecede hoşgörüyle yaklaşmalı ve inançlarını korumaları için yasal güvence sağlamalıdır³²⁷.

1960 ve 1970’li yıllarda otoriter sistemlerin demokrasiye geçişi önündeki engeller iktisadi yapı ve ekonomik nedenlerden açıklanmaktadır. 1980’lerde yapısal koşullardan siyasal koşullara kaymıştır. Devleti temel konu olarak yapısal koşulların yerini elitlerin tercihleri ve planları almıştır. 1990’lı yıllara geldiğinde ekonomik koşullar yeniden gündeme gelerek demokrasiye geçiş sürecinde yapısal koşullarla elitlerin tercihleri birlikte değerlendirilmektedir³²⁸.

Demokratikleşme çabaları arasında siyasal kurumlaşma ve siyasal katılma düzeyi bulunmaktadır. Siyasal katılma ve siyasal kurumlaşma ilişkisinde üç aşama vardır. Siyasal kurumsallaşmanın yanında siyasal katılım düzeyi düşükse katılım elit gruplar arasında sınırlıdır. Katılımın orta seviyede olması orta sınıfların siyasete dahil olduğu, yüksek olması halinde siyasal katılım geniş tabanlı olarak topluma

³²⁶ Hendelman, **a.g.e.**, s.77-78.

³²⁷ **A.g.e.**, s.79.

³²⁸ Gülgün Erdoğan Tosun, **Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi**, 1.Basım, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s.137.

yayılmaktadır. Siyasal gelişme siyasal istikrar ve kurumsallaşmanın doğrultusundadır³²⁹. Diğer taraftan azgelişmiş ülkelerde demokratikleşme yolunda ciddi bir engel siyasal iktidarda bulunanların demokratik değerlere bağlılığının zayıflığı yada yokluğudur³³⁰.

Demokrasiye geçiş sürecindeki ülkelere bakıldığında bu ülkelerin savaş dönemi sonrasında yapılanma kararıyla içsel dönüşüm için yapılan formülasyonla yada uluslararası askeri güçler ve örgütler gibi dışsal baskı sonucu eski otoriter rejimlerini bırakıp demokrasiye geçiş yaptıkları görülmektedir. Demokrasiye geçişte bu yolların ilkinde otoriter rejimlerin sınırlandırılması siyasal iktidarı elinde bulunduranlar tarafından gerçekleştirilir. Siyasal iktidarı elinde bulunduranlar sivil yada askeri yöneticiler olabilmektedir. Otoriter sistemlerin sınırlandırılmasında en önemli rolü siyasal iktidara muhalif güçler oynamaktadır. Bu güçlerin yaptıkları demokratikleşme sürecini belirlemektedir. Otoriter sistemden demokratik sisteme geçildiğinde eşzamanlı olarak otoriter sistem ortadan kaldırılarak demokratik kurumlar ortaya çıkmaktadır. Demokrasi salt toplumsal baskı yoluyla gerçekleşemeyerek otoriter rejimin kurumsal kalıntı ve dinamiklerine açık olmaktadır. Bu süreçte güçlü merkezi devlet yapısı ile toplumsal talepler arasında kurulacak denge demokratikleşmenin başarılı olup olmamasında büyük rol oynamaktadır³³¹.

Demokrasinin salt ekonomik göstergelere dayandırmak gibi ekonomik göstergeleri de göz ardı etmek demokrasinin işleyişini anlamamızda kendi başına yeterli olmamakla birlikte yoksulluk demokrasinin önde gelen engellerinden birisidir. Demokrasinin geleceği ile ekonomik kalkınma arasında bağın olduğu göz ardı edilmemesi gereken bir husustur. Demokrasinin geleceği ekonomik kalkınmaya bağlıdır. Ekonomik gelişmenin önündeki engeller demokrasinin işlemesine de engeldir³³². Hatta milli gelirin 6000 \$ ın üstünde olduğu ülkelerde demokrasinin sorunsuz işlemesi beklenmektedir. Milli gelirin 6055 \$ ı geçen ülkelerde demokrasinin işlemediği görülmemiştir. Varsıl demokrasilerde istikrarlı bir yapı bulunmaktadır.

³²⁹ A.g.e., s.139-140.

³³⁰ A.g.e., s.143-144.

³³¹ Huntington, a.g.e., s.291.

³³² Huntington, a.g.e., s.305.

Bunun nedeni demokratik hükümetler için önemli bir unsur olarak eğitim seviyesi yüksek olması ve ülkelerin ekonomik dağılımına bağlı olarak ortaya çıkan sınıf kavgalarının varsıl ülkelerde daha az sıklıkla görülmesidir. Bir ülkenin ekonomisi büyüdükçe demokrasinin de devam etme ihtimali büyümektedir. Aksine ekonomik kriz, yüksek enflasyon ortamının yaygınlaşması durumunda toplumların demokrasiden uzaklaşma ihtimali artmaktadır³³³.

Birçok ülke ekonomik kalkınmalarının başında demokrasiyle yönetilmemektedir. Azgelişmiş ülkelerin büyüme oranı otoriter rejimlerin demokrasilerden başarılı olmadıklarını göstermektedir. Otoriter ve demokratik sistemler karşılaştırıldığında demokratik sistemler son elli yılda yıllık büyüme oranını %3,04 iken, otoriter sistemde bu oran %1,78 e inmektedir. Demokrasiler ekonomik kalkınmayı destekleyen politikalar uygularken otoriter ülkelerde yöneticileri iktidarda tutacak politikalar uygulanır ve siyasallaşma oranı daha fazladır. Demokratik hükümetler otoriter hükümetlere oranla ekonomik kalkınma ve siyasal adalet konusunda daha fazla ümit vermektedir³³⁴.

2002 yılında yayınlanan “Parçalanmış Dünyada Derin Demokrasi” başlıklı İnsani Kalkınma Raporunda politik değişim ve katılımcılığın kalkınmaya etkisinden söz edilmektedir. Birçok ülkenin kalkınma için gerekli demokratik kurumları medyada getiremediği, hesap verebilir, şeffaf bir yönetimle kalkınmanın sağlanacağı, halkı ilgilendiren kararlara katılımın gerekliliği vurgulanmaktadır. Ayrıca kalkınma sürecinde demokratik bir siyaset ile siyasal sisteminin oluşturulmasının zorunluluğu, silahlı güçlerin üstünde demokratik denetim kuruluşlarının bulunması, uluslararası kuruluşların sosyal ve ekonomik politikalar konusunda açık ve hesap verebilir nitelikte olması üzerinde durulan diğer konular arasındadır³³⁵.

Kalkınma ve politika arasında ülkelerin uluslararası düzeyde saygınlığının artması, bağımlılığının azalması ve siyasal özgürlüklerin artarak demokratikleşmesi

³³³ Hendelman, **a.g.e.**, s.84.

³³⁴ **A.g.e.**, s.491-492.

³³⁵ Oksay, **a.g.e.**, s.39-42.

yönünde ilişki bulunmaktadır. Ulusal düzeyde demokratik siyasi yapının bulunmaması kalkınmayı engellemekte ve gelir dağılımında da eşitsizliğe neden olmaktadır. Kalkınma ulusal ve uluslararası düzeyde gelir dağılımının eşitlenmesi sonucunda gerçekleşecektir³³⁶.

Diğer taraftan demokrasilerin demokratik bütünleşme ve birlikteliğin önünde engel teşkil eden sosyal ve ekonomik eşitsizliği yok etmesi gerekmektedir. Demokratik hükümet sosyal koşulları geliştirmeden toplumun desteğini arkasına alamayabilir. Demokratikleşme sürecinde olan ülkelerde yoksul ile varıl kesim arasında uçurum olabilmektedir. Bu uçurum kapatılıncaya kadar demokrasiye olan kuşku ve güvensizlik ortamı devam edecektir³³⁷.

Bu bağlamda ekonomik kalkınma demokratik rejimlerin temelini oluşturmaktadır. Kısa süreli ekonomik sıçramalar ve gerilemeler otoriter rejimlerinin meşruiyetinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Kalkınma ekonomik ve siyasal krizler yaşanmaksızın gerçekleşirse demokrasi yerleşmesi kolaydır. İstikrarın sağlanamadığı ekonomik kriz dönemlerinde otoriter rejimler yıkılabilir ama yerine geçen demokratik rejimlerin temeli sağlam olmadığı için uzun süreli olması ve kurumsallaşması güçtür.

Ekonomik kriz ve geçiş sürecinde az gelişmiş ülkelerde beklentiler yükseldikçe mevcut durumun bozulmasını istemeyen yöneticiler şiddet yolunu tercih ederek otoriter tedbirler alma yolunu tercih edebilirler. Az gelişmiş toplumlara böyle zamanlar demokrasi sürecinin kesintiye uğradığı zaman olabilir. Rejimin sertleştiği bu dönemlerde demokrasi gözden geçirilmektedir. Siyasal katılma, meşruiyet sorunu, temsil krizi, siyasal partilerin durumu çözülmesi gereken sorunlar arasında yer almaktadır³³⁸.

Demokrasinin işleyişi seçimler ile olmaktadır. Otoriter yöneticilerin meşruiyetleri zayıfladığında seçimler yolu ile meşruluklarını tekrar kazanma yoluna gitmektedir. Siyasal iktidarlar seçimi desteklemelerine rağmen kimi zaman hayal kırıklığına uğramıştır³³⁹. Hayal kırıklığının altında üç neden yatmaktadır. Yeni liderler

³³⁶ A.g.e., s.37.

³³⁷ Hendelman a.g.e., s.85.

³³⁸ Erdoğan Tosun, a.g.e., s.135-136.

³³⁹ A.g.e., s.174.

eski otoriter yöneticilerle aralarına mesafe koymuşlardır. Seçim kampanyalarının yürütülmesi sırasında ve seçim zamanında zorlama yada hile olabilmektedir. Bir ülkedeki demokratik rejimi destekleyen sosyo-ekonomik gelişme düzeyi ve toplumların niteliği etkilidir³⁴⁰.

Otoriter sistemden demokrasiye geçiş sürecinde iktidarda bulunan otoriter yöneticiler başlangıçtaki desteği ve meşruiyet düzeyini kaybederler. Seçmenlerin protesto oyları alternatif arayışları içinde kullanılmaktadır. Otoriter yöneticilerin seçimi kaybetmesi pratik olarak otoriter sistemlerin sonunu getirmektedir.

Otoriter yöneticilerin zayıflayan meşruluklarını canlandırmak için uluslararası meşruluk ve saygı beklentisi gibi çeşitli faktörler ile seçime gitmişlerdir. Otoriter yöneticiler siyasal örgütleri ve mali kaynakları ellerinde bulundurduklarından dolayı karşılarındaki muhalefeti sandığa gömeceklerini düşünmektedir³⁴¹.

³⁴⁰ Huntington, **a.g.e.**, s.169.

³⁴¹ Huntington, **a.g.e.**, s.177.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Az gelişmişlik ekonomik bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Yeryüzünün dörtte üçünü doğrudan ilgilendiren az gelişmişlik ülkelerin siyasal ve toplumsal yapılarını olumsuz yönde etkilemektedir. Az gelişmiş ülkelerde kullanılan teknoloji eski, üretim düzeyi düşük ekonomi tarıma dayalı ve sanayi üretimi sınırlı ve kullanılan enerji kaynakları da kısıtlıdır. Kişi başına düşen gelir çok düşük, gelir dağılımındaki adaletsizlik had safhadadır.

Gelişmiş ülkelerin nüfus artışı sifıra yaklaştığı halde bu durum az gelişmiş ülkelerde çok yüksektir. Yüksek doğurganlığa bağlı olarak nüfus artış hızı, kişi başına düşen milli gelirin artmasını ve yaşam koşullarının iyileşmesini engellemektedir. Doğum oranının yüksekliği karşısında yaşam süresinin çok düşük oluşu nüfus yapısını da etkilemektedir. Az gelişmiş ülkelerin nüfusu gençtir. Gelişmiş ülkelerin nüfus yapısı ise yaşlıdır.

Az gelişmiş ülkeler beslenmeye bağlı olarak ekonomik insan emeği yeterince verimli değildir. Eğitim imkanlarının azlığı işgücünü de olumsuz yönde etkilemektedir. Toplumsal eşitsizlik toplumda kadın ve erkek arasında başlar ve toplumun tüm düzeyinde belirgin hal alır. Bu dengesizlik toplumsal tepkileri kolaylaştırmakta ve huzurun bozmaktadır.

Bu yüzden az gelişmiş ülkelerin kalkınmaları için çeşitli yollar ortaya atılmıştır. Az gelişmişlik sorunu her ülkede aynı nedenlerle kaynaklanmadığından bu ülkelerin tümü için geçerli kabul görececek kalkınmanın da gerçekleşmesi mümkün görülmemektedir. Dünya ekonomisinin ülkeler arasında eşit olarak dağılmadığı için ortak kalkınma stratejilerinin fayda vermesini beklemek rasyonel bir davranış olarak değerlendirilmemelidir.

Geleneksel kalkınma kuramları az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkeleri model olarak onların politikaların izlenilmesiyle kalkınmanın mümkün olacağını açıklayan bir modeldir. Az gelişmiş ülkelerin iç yapısı kalkınmanın önünde engel teşkil etmektedir. Bu itibarla kalkınma yolunda az gelişmiş ülkelerin yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Bu modelin ihmal edilen yönü gelişmiş ülkelerin kalkınma yolundaki mücadelelerinde

azgelişmiş ũlkelerin bulunmamasıdır. Fakat azgelişmiş ũlkeler bu modeli uygularsa karşılarında gelişmiş ũlkelerin bulunduğu gözden kaçırlıması gereken bir husustur.

Yapısalcı kuramcılar azgelişmiş ũlkeler ile gelişmiş ũlkeler arasındaki farklılığa dikkat çekerek, azgelişmiş ũlkelerin içyapısının farklı olduğu konusunu vurgulamaktadır. Azgelişmiş ũlkeler yapısal özelliklerinden dolayı dünya pazarında kaybeden taraf olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda yapısalcı kuramcılar ũlkeler arasındaki eşit olmayan ticaret ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Fakat azgelişmiş ũlkelerin dışa bağımlılığının azalması bir yana giderek artmıştır.

Bağımlılık kuramları azgelişmişliğin ortadan kalkındırılması için ön koşul sosyalizmin yayılmasını vurgulamaktadır. Kapitalist sistem azgelişmişliğe neden olmakta ve kalkınmanın önünde büyük bir engeldir. Buna karşılık kapitalist düzenden uzaklaşmadığı müddetçe kalkınmanın hayal olduğu yönünde görüşleri ileri süren bağımlılık kuramları kalkınma yolunda azgelişmiş ũlke merkezli bir model öne sürmektedir. Bağımlılık kuramları gelişmiş ve azgelişmiş ũlkeler arasındaki eşitsizliği açıklarken azgelişmiş ũlke merkezli modelin işleyişi konusunda yeterince açıklayıcı söylemlerde bulunmamaktadır.

Grleceğı üzere kalkınma kuramları azgelişmiş ũlkelerin kalkınması yolunda farklı yollar sunsa da kalkınma sürecinde ciddi katkı sağlayamamıştır. Bu kuramları azgelişmişliğı çözen temel kuramlar olarak görmek doğru değıldir. Bu kuramlar diğlerinin yetersizliğı yada eksik gördüğü yönleri tamamlamak amacıyla ortaya çıkmıştır. Azgelişmiş ũlkelerin ekonomik ve siyasal yönden kalkınmaları gerçekteşmemiştir.

Azgelişmiş ũlkelerin siyasal sistemlerine baktığımızda bu ũlkelerin demokratik rejimlerle yönetilmediklerini görmekteyiz. Ekonomik anlamda kalkınmanın da sağlanamadığı sürece demokrasinin uygulanmasını beklemek tek başına yeterli değıldir. Azgelişmiş ũlkelerin siyasal sistemlerine baktığımızda siyasetinin sınırlı, elit, tekel grupları arasında kaldığı görülmektedir. Geniş halk kitleleri siyaset konusunda seçinden seçime söz sahibi olmuştur. Diğr zamanlarda siyasi arenada seyirci olarak kalmıştır.

Az gelişmiş ülkeler gelişmiş ülkelerin bulunduğu düzeye ulaşmak istemektedir. Bunun gerçekleşmesi için az gelişmiş ülkelerin her alanda yeniden yapılanması gerekmektedir. Her alanda gelişmiş ülkelerin yapısına uygun gelişmeler toplumun her kesiminden aynı oranda talep edilmediği görülmektedir. Zira değişime geleneksel yapıyı benimsemiş güçlerin ayak uydurması kolay olmamaktadır. Az gelişmiş ülkelerde yeni toplum ve siyasal yapı kurmak isteyenlerle eski toplumsal ve siyasal yapının korunmasını isteyen gruplar arasında sonu çatışmaya varan çeşitli uyumsuzluklar görülmektedir.

Öte yandan siyasal tercihler çoğu zaman demokrasinin gelişmemesi yönünde alınmaktadır. Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde alınan kararlar demokrasiye daha da zarar vermiştir. Bu dönemlerde demokrasiden uzaklaşmakta ve otoriter rejimlere yönelme görülmektedir. Siyasal kültür düzeyi düşük ülkelerde kendi çıkarlarının aksine seçime gitmektedir.

Az gelişmiş ülkelerde demokrasinin istikrarının sağlanması ve kurumsallaşması için kalkınmış, ekonomik krizlere karşı zorlanmayan ve çözülmeyen bir ekonominin bulunması gerekmektedir. Demokrasinin genel kabul görmesi ve devamının sağlanması için siyasal yapıda istikrar ve bu istikrarı sağlayacak olan siyasi liderlerin bulunması gerekmektedir. Bunun yanında gözden kaçırılmaması gereken bir husus demokratik sistemlerin yeryüzünde yayıldığı sürece kişi başına düşen gelire, okuryazarlık seviyesine, ekonomik kalkınmanın oranına bakılmaksızın az gelişmiş ülkelerin demokrasiyi devam ettirme ihtimalinin artacağıdır. Demokratikleşme süreci herkesi etkileyecek kadar güçlüdür.

Az gelişmiş ülkelerde demokrasi uygulanırken kısmen başarı sağlanmakta çoğu zaman başarısızlıklarla yüz yüze kalınmaktadır. Demokrasinin alt yapısını siyasal özgürlükler, hukuk devleti, iktidarın sınırlandırılması, kuvvetler ayrılığı, şeffaflık, demokrasi kültürü, sivil toplum ile özgürlük ve yargı güvencesi oluşturmaktadır.

Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan İnsani Kalkınma Endeksi, Freedom House'nin Özgürlük Endeksi ve Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün Yolsuzluğu Algılama Endeksi demokrasinin düzeyini görebilememizde yardımcı olmaktadır. İnsani Kalkınma Endeksi ülkeleri kendi aralarında karşılaştırarak en yüksek ve en düşük

değere sahip ülkeleri baz alarak gelişmişlik düzeylerini hesaplamaktadır. Endekste siyasal özgürlük, katılım, insan hakları öne çıkan konular arasında yer almaktadır. Özgürlük Endeksi politik ve sivil özgürlüklerden hareket ederek ülkelerin demokratik olup olmadıklarını ortaya çıkarmaktadır. Özgürlükler demokrasinin en önemli göstergelerindendir. Ülkelerin özgürlük düzeylerine bakılarak demokrasi düzeyinde takip edilen mesafeler kolaylıkla ortaya çıkmaktadır. Uluslararası Şeffalık Örgütü yapmış olduğu anketler vasıtasıyla en temiz ülkeden en kirli ülkeye kadar sıralama yapmaktadır. Yolsuzlukla mücadele özellikle azgelişmiş ülkelerin kalkınması yolunda atılacak önemli bir adımdır.

KAYNAKÇA

ACAR Yalçın, **İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri**, Genişletilmiş 4. Baskı, Vipaş, Bursa, 2002.

AKTAN Coşkun Can, **Yeni Bir Sistem Arayışı Demokrasi Poliarşi ve Demarşi**, 1.Baskı, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005.

AMİN Samir, **Kaos İmparatorluğu Yeni Kapitalist Küreselleşme**, (Çev: Işık Soner), 1. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993.

AMİN Samir, **Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme**, (Çev: Semih Lim), 2. Basım, Kaynak Yayınları, , İstanbul, 1997.

BAŞKAYA Fikret, **Az gelişmişliğin Sürekliliği**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

BAŞKAYA Fikret, **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1997.

BERİŞ Hamit Emrah, “Moderniteden Postmoderniteye”, Ed. Mümtaz’er Türköne, **Siyaset**, 3. Baskı, Lotus Yayınevi, Ankara, 2005, ss. 483-521.

BERSTEİN Henry, “Gelişme Toplum Bilimine Karşı Az gelişmişlik Toplumbilimi mi?” (Çev.Melih Ersoy), **Emperyalizm, Gelişme ve Bağımlılık Üzerine**, (Der.Melih Ersoy), 1.Baskı, V Yayınları, Ankara, 1992, ss.41-74.

BOZ İsmet, “Tarım Sektörünün İktisadi Kalkınmadaki Rolü”, (Ed. Sami Taban, Muhsin Kar), **Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2004. ss.139-151.

BUCAK Cengiz, **Bağımlılık Teorisi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003.

CANBOLAT İbrahim S., **Gelişmekte Olan Ülkeler ve Dış Politika**, Alfa, İstanbul, 1999.

CANBOLAT İbrahim S., **Gelişmekte Olan Ülkeler**, Aktüel, İstanbul, 2004.

CEYLAN Tülay, “Sürdürülebilir Kalkınma”, **Gelişme İktisadı Kuram, Eleştiri, Yorum**, (Der.Tamer İşgüden, Fuat Ercan, Mehmet Türkay), Beta Basım Yayım, İstanbul, 1995, ss.203-223.

CHOSSUDOVSKY Michel, **Yoksulluğun Küreselleşmesi**, (Çev.Neşenur Domaniç), Çiviyazıları, İstanbul, 1999.

CİNHİRLİOĞLU Zafer, **Az gelişmişliğin Toplumsal Boyutu**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

CLARK John, **Kalkınmanın Demokratikleşmesi Gönüllü Kuruluşların Rolü**, (Çev:Serpil Ural), Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara, 1996.

DAHL Robert, **Demokrasi Üstüne**, (Çev: Betül Kadioğlu), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2001.

DOBB Maurice, **Kapitalizm Sosyalizm Az gelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma**, (Çev. Doç.Dr. Mehmet Selik), AÜ SBF Yayınları, SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1981.

DOĞAN Adem, **Gelişme Teorilerinin Karşılaştırmalı Analizi**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 1997.

DUVERGER Maurice, “Az Gelişmiş Rejimler” (Çev:Dr.Yaşar Gürbüz), **İktisadi Kalkınma Seçme Yazılar**, Der: Metin Berk, Fikret Görün, Selim İlkin. ODTÜ İdari İlimler Fakültesi, Ankara, 1966, ss.1-14.

DUVERGER Maurice, **Siyasi Partiler**, (Çev:Ergun Özbudun), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993.

ERCAN Fuat, **Modernizm, Kapitalizm ve Az gelişmişlik**, 3. Basım, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2003.

ERCAN Fuat, “Gelişme Yazını; Eleştiriler ve Yeni Perspektifler”, **Gelişme İktisadı Kuram, Eleştiri, Yorum**, (Der.Tamer İşgüden, Fuat Ercan, Mehmet Türkay), Beta Basım Yayım, İstanbul, 1995, ss.298-428.

ERDOĞAN İrfan, **Kapitalizm Kalkınma Postmodernizm ve İletişim, Sömürünün Paketlenişi**, 1. Baskı, Kardelen Ofset, Ankara, 2000.

ERDOĞAN Mustafa, **Anayasal Demokrasi**, 3. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1999.

ERDOĞAN Tosun Gülgün, Tanju Tosun, **Türkiye’nin Siyasal İstikrar Anlayışı**, 1.Baskı, Alfa Yayınevi, İstanbul, 2000.

ERDOĞAN Tosun Gülgün, **Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi**, 1.Basım, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.

ERKİZAN Hatice Nur, “Küreselleşme Tarihsel ve Düşünsel Temelleri Üzerine”, **Doğu Batı**, Y:5, Sayı:18, 3. Baskı, Ankara, 2006, ss.61-75.

ERSOY Melih, “Bağımlılık Okulu Eleştirilerine Giriş”, **Emperyalizm Gelişme ve Bağımlılık Üzerine**, (Der:Melih Ersoy), Verso Yayınları, Ankara, 1992, ss.9-22.

FİSUNOĞLU H.Fahir, “Sürdürülebilir Kalkınma ve Ekonomi”, **Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı 29-30 Kasım 1989**, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, Ankara, 1990, ss.39-48.

GERSTEİN İra, “Dünya Ekonomisi ve Emperyalizm Kuramları”, (Çev:Melih Ersoy, İnci Ataç), **Emperyalizm Gelişme ve Bağımlılık Üzerine**, (Der:Melih Ersoy), Verso Yayınları, Ankara, 1992, ss.93-116.

GÜLALP Haldun, **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**, Yurt Yayınları, Ankara, 1997.

HATİPOĞLU Zeyyat, **Gelişme ve Türkiye İktisadı**, Beta Yayınevi, İstanbul, 1993.

HENDELMAN Howard, **Üçüncü Dünyanın Meydan Okuyan İlerleyişi**, (Çev:Kerim Kaya, Saadet Yıldız), 1.Basım, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2004.

HİÇ Mükremin, **Büyüme ve Gelişme Ekonomisi**, Menteş Kitabevi, İstanbul, 1988.

HUNTINGTON Samuel P., **Üçüncü Dalga Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma**, (Çev:Ergun Özbudun), Yetkin Yayınları, Ankara, 1996.

http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=177, Mine Yılmaz, Bülent Güloğlu, **Ekonomik Büyüme ve İnsani Kalkınma: Panel Veriler Ekonometresi Neler Getiriyor?** (28.03.2006)

<http://www.canaktan.org/yeni-trendler/globalleşme>, AKTAN Coşkun Can, ŞEN Hüseyin, **Globalleşme, Ekonomik Kriz ve Türkiye**, TOSYÖV Yayınları, Ankara, 1999, (26.09.2006).

<http://www.turkelminibas.net>, Türkel Minibaş, **Kalkınma İktisadı 2004-2005 Ders Notları**, (12.12.2005).

http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/yolsuzluk_arastirma/index.htm, (08.08.2006)

<http://www.saydamlik.org/hakan.doc>, M.Hakan Özbaran **Yolsuzluk ve Bu Alanda Mücadele Eden Uluslararası Örgütler ve Birimler**, (08.08.2006)

<http://www.liberal-dt.org.tr/dergiler/ldsayi20/2003.htm>, Taner Demirel, **Türkiye’de Siyasal Yolsuzluk Olgusu**, (10.03.2004)

http://www.geocities.com/ceteris_tr/s_basar.doc, Selim Başar, **Yolsuzlukların Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DDY) Üzerine Etkileri**, (15.08.2006)

İLKİN Akın, **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1971.

İŞGÜDEN Tamer, “Gelişme Kuramları”, **Gelişme İktisadı Kuram, Eleştiri, Yorum**, (Der:Tamer İşgüden, Fuat Ercan, Mehmet Türkay), Beta Basım Yayım, İstanbul, 1995, ss.140-168.

J.O’BRIEN Philip, “Latin Amerikan Bağımlılık Kuramlarına Bir Eleştiri”, (Çev:Melih Ersoy), **Emperyalizm Gelişme ve Bağımlılık Üzerine**, (Der:Melih Ersoy), Verso Yayınları, Ankara, 1992, ss.23-40.

KAPLAN Muhittin, “Gelişmekte Olan Ülkelerin Özellikleri”, (Ed. Sami Taban, Muhsin Kar), **Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2004, ss.7-25.

KARAGÜL Mehmet, **Beşeri Sermayenin Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayını, Afyon, 2002.

KAYNAK Muhteşem, **Ekonomik Kalkınma**, Şirin Kırtasiye, Ankara, 1988.

KIŞLALI Ahmet Taner, **Siyasal Sistemler Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, 6. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

MANİSALI Erol, **Gelişme Ekonomisi**, 3. Baskı, Ar Yayın Dağıtım, İstanbul, 1982.

OKSAY Serhan, **Kalkınmanın Finansmanı**, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, 2005.

ÖZ Esat, **Otoriterizm ve Siyaset**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996.

ÖZER Atilla, **Başkanlık Hükümeti Sistemi ve Bu Sistemin Türkiye Açısından Uygulanabilirliği**, 2.Baskı, Şekerbank, Ankara, 1998.

ÖZTÜRK Nazım, **Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım**, Roma Yayınları, Ankara, 2005.

ROSTOW W.W., **İktisadi Gelişmenin Merhaleleri**, (Çev. Erol Güngör) Kalem Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 1980.

SAVAŞ Vural F., **Kalkınma Ekonomisi**, 3. Baskı, Ar Basım Yayım, İstanbul, 1982.

SEVİNDİRİCİ İbrahim, **Az gelişmişliğin Ekonomisi**, İtalik Kitapları, Ankara, 1999.

STREETEN Paul, “Dengesiz Büyüme” (Çev: Mevlüt Çağlar), **İktisadi Kalkınma Seçme Yazılar**, (Der: Metin Berk, Fikret Görün, Selim İlkin), ODTÜ İdari İlimler Fakültesi, Ankara, 1966, ss.166-194.

SOMEL Cem, “Az Gelişmişlik Perspektifinden Küreselleşme”, **Doğu Batı**, Y:5, Sayı:18, 3. Baskı, Ankara, 2006, ss.195-204..

ŞAHİN Çiğdem, **kapitalizm ve yoksulluk**, Çiviyazıları, İstanbul, 2000.

TÜRK, İsmail **Maliye Politikası**, Güncelleştirilmiş 15. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2003.

TÜMERTEKİN Erol, Nazmiye Özgüç, **Ekonomik Coğrafya:Küreselleşme ve Kalkınma**, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1999.

TÜRKCAN Ergun, “Teknoloji Seçimi Olarak Bilim ve Teknoloji Politikaları”, **İktisat Üzerine Yazılar II İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar Oktar Türel’e Armağan**, (Der. Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan), 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss.153-170.

TÜRKÖNE Mümtaz’er, **Siyaset**, 3. Baskı, Lotus Yayınevi, Ankara, 2005.

TÜYLÜOĞLU Şevket, Hamza ÇEŞTEPE, “Kalkınma Teorilerinin Temelleri ve Gelişimi”, (Ed. Sami Taban, Muhsin Kar), **Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2004, s.25-69.

UNDP, **Human Development Report 2002 Deepening Democracy in a Fragmented World**, Oxford University Press, New York, 2002.

UNDP, **İnsani Gelişme Raporu Bilişim ve İletişim Teknolojileri Türkiye 2004**, (Ed:Gül Sosay), Promat Matbaacılık.

UYSAL Doğan, **Türkiye’de Piyasa Ekonomisi ve Ekonomik Özgürlükler**, 1. Baskı, Çizgi Yayınevi, Konya, 2004.

YILMAZ Aytekin, **Modern Demokrasi: Gelişimi ve Sorunları**, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, 2000.

YILMAZ Aytekin, **Çağdaş Siyasi Akımlar Modern Demokraside Yeni Arayışlar**, 1. Basım, Vadi Yayınları, Ankara, 2001.

WALLERSTEİN Immanuel, **Dünya Sistemleri Analizi Bir Giriş**, (Çev: Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy), İkinci Baskı, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2005.

WALLERSTEİN Immanuel, “Dünya-Sistemleri Kavramına Karşı Dünya-Sistemi Kavramı: Bir Eleştiri”, **Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?**, (Der: Andre Gunder Frank, Barry K. Gills), (Çev: Esin Soğancılar), 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, ss.527-534.